

UNIWERSYTET KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE

WYDZIAŁ FILOZOFII CHRZEŚCJAŃSKIEJ

INSTYTUT PSYCHOLOGII

Małgorzata Najderska

Numer albumu: 2768

MOCNE STRONY CHARAKTERU W STRUKTURZE OSOBOWOŚCI

DORASTAJĄCYCH I DOROSŁYCH.

PODEJŚCIE SKONCENTROWANE NA ZMIENNYCH I PODEJŚCIE

SKONCENTROWANE NA OSOBACH

Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem
prof. UKSW dra hab. Jana Ciecucha

Warszawa, 2019

SPIS TREŚCI

Streszczenie w języku polskim

Streszczenie w języku angielskim

Wprowadzenie

CZĘŚĆ TEORETYCZNA

Rozdział 1. Mocne strony charakteru

- 1.1. Pochodzenie modelu
- 1.2. Katalog mocnych stron charakteru
- 1.3. Opis cnót i mocnych stron charakteru
 - 1.3.1. Transcendencja
 - 1.3.1.1. Podziw dla piękna i doskonałości (zachwyt / poczucie podniosłości)
 - 1.3.1.2. Wdzięczność
 - 1.3.1.3. Nadzieja (optymizm / skupienie na przyszłości / zorientowanie na przyszłość
 - 1.3.1.4. Humor (wesołość)
 - 1.3.1.5. Duchowość (religijność / wiara / poczucie celu i sensu)
 - 1.3.2. Umiarkowanie
 - 1.3.2.1. Umiejętność przebaczenia (zdolność do okazania litości)
 - 1.3.2.2. Skromność (pokora)
 - 1.3.2.3. Roztropność
 - 1.3.2.4. Samoregulacja (samokontrola)
 - 1.3.3. Sprawiedliwość
 - 1.3.3.1. Przynależność (odpowiedzialność społeczna / lojalność / zespołowość)
 - 1.3.3.2. Uczciwość

1.3.3.3. Przywództwo

1.3.4. Humanitaryzm

1.3.4.1. Zdolność do kochania

1.3.4.2. Życzliwość (współczucie / altruistyczna miłość / bycie miłym /
współczucie / altruistyczna miłość / bycie miłym)

1.3.4.3. Inteligencja społeczna (emocjonalna / wgląd w siebie)

1.3.5. Odwaga

1.3.5.1. Dzielność (waleczność)

1.3.5.2. Wytrwałość (upór / pracowitość)

1.3.5.3. Spójność (autentyczność / szczerość)

1.3.5.4. Werwa (witalność / entuzjazm / wigor / energia)

1.3.6. Mądrość

1.3.6.1. Oryginalność (kreatywność / twórczość)

1.3.6.2. Ciekawość (poszukiwanie nowości / otwartość na doświadczenie)

1.3.6.3. Rozsądek (otwartość umysłu)

1.3.6.4. Pasja zdobywania wiedzy

1.3.6.5. Szerokie horyzonty umysłowe (mądrość)

Rozdział 2. Struktura mocnych stron charakteru

2.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych

2.2. Podejście skoncentrowane na osobach

2.3. Struktura mocnych stron charakteru w dorosłości

2.3.1. Czynnikiowa struktura mocnych stron

2.3.2. Hierarchiczna struktura mocnych stron

2.3.3. Struktura mocnych stron charakteru w podejściu skoncentrowanym na
osobach

2.4. Struktura mocnych stron charakteru u dorastających

2.4.1. Czynnikiowa struktura mocnych stron

2.4.2. Hierarchiczna struktura mocnych stron

2.4.3. Struktura mocnych stron charakteru w podejściu skoncentrowanym na
osobach

Rozdział 3. Osobowościowy kontekst mocnych stron charakteru

3.1 Cechy osobowości

3.1.1. Modele pięcioczynnikowe

3.1.2. Struktura osobowości

3.1.3. Modele wyjaśniające skorelowanie cech osobowości z modelem pięcioczynnikowego

3.1.3.1. Dwie metacechy osobowości

3.1.3.2. Kołowy Model Metacech Osobowości

3.1.3.2.1. Alfa i beta jako ortogonalne dwuwymiarowe czynniki

3.1.3.2.2. Gamma i delta

3.2 Dotychczasowe badania nad związkami osobowości i mocnych stron charakteru

3.3 Wartości

3.3.1. Kołowy model wartości Schwartza

3.3.2. Badania nad i z wykorzystaniem modelu Schwartza

3.2. Preferencje wartości

3.2.1. Kołowy model wartości Schwartza

3.2.2. Wartości w różnych okresach rozwojowych

CZĘŚĆ EMPIRYCZNA

Rozdział 4. Problem badań własnych

4.1 Pierwszy problem badawczy

4.2 Drugi problem badawczy

4.3 Hipotezy badawcze

Rozdział 5. Metoda

5.1. Narzędzia

5.1.1. Pomiar mocnych stron charakteru

5.1.1.1. *International Personality Item Pool – Values in Action*

5.1.1.2. Values in Action for Youth

5.1.2. Kwestionariusz do pomiaru cech osobowości

5.1.3. Kwestionariusz do pomiaru wartości

5.2. Osoby badane

5.3. Procedura badawcza

Rozdział 6. Wyniki badań

Rozdział 7. Dyskusja

Bibliografia

Załączniki

STRESZCZENIE W JĘZYKU POLSKIM

Celem rozprawy doktorskiej była analiza związków mocnych stron charakteru z podstawowymi elementami struktury osobowości (cechami osobowości i wartościami) – w adolescencji i dorosłości oraz przy zastosowaniu dwóch podejść metodologicznych: podejścia skoncentrowanego na zmiennych i podejścia skoncentrowanego na osobach. Aby ten cel mógł zostać osiągnięty, przeprowadzono również analizy struktury mocnych stron charakteru.

Mocne strony charakteru to pozytywne, społecznie pożądane i powszechnie uznawane za dobre i wartościowe charakterystyki człowieka (Peterson, Seligman, 2004). Analizowano je dotychczas niemal wyłącznie w podejściu skoncentrowanym na zmiennych. Jest to podejście, na gruncie którego bada się relacje między różnymi zmiennymi zachodzące na poziomie całej grupy badanych. Komplementarnym, uzupełniającym je podejściem, jest podejście skoncentrowane na osobach. W jego ramach wyróżnia się z badanej populacji podgrupy, posiadające podobny, spójny profil, zestaw charakterystyk, a następnie bada się, jakie inne charakterystyki (i o jakim nasileniu) posiadają osoby o danym profilu (von Eye, Bogat, 2006).

Dotychczasowe analizy czynnikowe prowadzone w podejściu skoncentrowanym na zmiennych wskazały, że mocne strony w dorosłości zazwyczaj tworzyły cztery lub pięć czynników i grupowały się w wiązki związane z: relacjami interpersonalnymi, emocjonalnością, duchowością, ograniczaniem siebie i intelektem (por. np. Azañedo, Fernández-Abascal, Barraca, 2014; Brdar, Kashdan, 2010; Littman-Ovadia, Lavy, 2012; Macdonald, Bore, Munro, 2008; McGrath, 2014; Najderska, Ciecuch, 2018; Peterson, Park, Pole, D'Andrea, Seligman, 2008; Ruch i in., 2010). Badania prowadzone w grupie adolescentów również wskazywały na rozwiązania cztero- lub pięcioczynnikowe (np. McGrath, Walker, 2016; Park, Peterson, 2005, 2006), jednak charakterystyka czynników różniła się od tej uzyskiwanej w grupie osób dorosłych.

Innym sposobem badania struktury mocnych stron było badanie ich struktury hierarchicznej, która opisuje pochodzenie czynników od siebie – wyodrębnianie się czynników szczegółowych z czynników ogólnych (Goldberg, 2006). Wyniki tych analiz wskazują, że czynnik ogólny mocnych stron (nazwany dobrym charakterem) rozbija się na dwa czynniki – dociekliwość i dobroć, a na kolejnym, bardziej szczegółowym poziomie – z czynnika dobroci wyodrębniają się troska o innych i samoregulacja (McGrath, 2015). Badania nad hierarchiczną strukturą mocnych stron w adolescencji nie były prowadzone. To kolejna luka w wiedzy, która miała zostać wypełniona w tej pracy, stąd w podjętych w pracy badaniach celem było m.in. potwierdzenie otrzymanej w dotychczasowych badaniach struktury u dorosłych i sprawdzenie, czy w adolescencji możemy mówić o takiej samej lub podobnej strukturze mocnych stron.

Jedynymi badaniami struktury prowadzonymi w podejściu skoncentrowanym na osobach były te prowadzone przez Najderską i Ciecucha (2018). Ich wyniki wskazywały, że w grupie dorosłych można wyróżnić trzy podgrupy. Jedna charakteryzowała się mocnymi stronami związanymi z energią, przebojowością, ciekawością świata, posiadaniem pasji, dobrym radzeniem sobie w sytuacjach społecznych. Osoby z drugiego profilu charakteryzowały się wyższym poziomem mocnych stron związanych z troską o innych, ciepłem, życzliwością oraz sumiennym wykonywaniem swoich obowiązków, umiejętnością samokontroli i byciem rozważnym. U osób z profilu trzeciego wszystkie mocne strony miały średnie nasilenie. Dwa pierwsze profile na poziomie treściowym zostały porównane do dwóch metacech osobowości – alfy i bety – jednak nie zweryfikowano takiej relacji.

Związki mocnych stron z innymi charakterystykami z zakresu psychologii osobowości nie były badane szczegółowo. Przy tworzeniu koncepcji Peterson i Seligman (2004) przedstawili teoretyczne powiązania mocnych stron z innymi konstruktami, np. cechami osobowości czy wartościami, jednak sami nie potwierdzili empirycznie tych związków. W kolejnych latach pojawiały się jedynie nieliczne badania dotyczące ulokowania mocnych stron w strukturze osobowości (por. Macdonald i in., 2008; McGrath, Hall-Simonds, Goldberg, 2017; Steger, Hicks, Kashdan, Krueger, Bouchard, 2007) i zawsze podejmowano je w podejściu skoncentrowanym na zmiennych. Brak jest całościowego ujęcia tego

zagadnienia, które uwzględniałoby obydwie podejścia metodologiczne w różnych grupach wiekowych.

Uzupełnienie tego braku w wiedzy na temat mocnych stron było bardzo ważnym elementem

niniejszej pracy doktorskiej.

Badania, których wyniki przedstawione zostały w niniejszej pracy, prowadzono w czterech grupach: dwóch grupach adolescentów i w dwóch grupach osób dorosłych. Podziału dokonano ze względu na stadia edukacji, otrzymując podgrupy: gimnazjalistów, licealistów, osób w wieku 19–24 lata (okres studiów) oraz dorosłych powyżej 25. r.ż. Grupa gimnazjalistów złożona była ze 182 osób (w wieku 13–16 lat), grupa licealistów – z 316 osób (w wieku 15–18 lat), grupa dorosłych w wieku 19–24 lata – z 497 osób, a grupa dorosłych powyżej 25. r.ż. – z 341 osób (w wieku 25–78 lat).

W pracy postawiono dwie ogólne hipotezy: (1) struktura mocnych stron w dorosłości i w adolescencji analizowana w podejściu skoncentrowanym na zmiennych może zostać opisana z użyciem kategorii dotychczas uzyskiwanych w badaniach (np. Brdar, Kashdan, 2010; Littman-Ovadia, Lavy, 2012; Macdonald, Bore, Munro, 2008; McGrath, 2014; Najderska, Ciecuch, 2018; Peterson i in., 2008; Ruch i in., 2010), natomiast przy wykorzystaniu podejścia skoncentrowanego na osobach ujawnią się profile analogiczne do metacech osobowości – alfy i bety; (2) mocne strony charakteru analizowane w podejściu skoncentrowanym na zmiennych będą wiązać się z cechami osobowości i wartościami w sposób przewidziany przez Petersona i Seligmana (2004), a w podejściu skoncentrowanym na osobach ujawnią się związki profili z cechami osobowości odpowiadające związkom meta cech z cechami osobowości i wartościami.

Do badań wykorzystano cztery narzędzia. Do pomiaru mocnych stron w grupie dorosłych użyto *International Personality Item Pool – Values in Action* (IPIP-VIA; Goldberg i in., 2006; polska adaptacja: Najderska, Ciecuch, 2013), a w grupie adolescentów – *Values in Action for Youth* (VIA-Youth; Park, Peterson, 2006; polska adaptacja: Najderska, Ciecuch). Do pomiaru cech osobowości wykorzystano we wszystkich grupach wiekowych kwestionariusz *International Personality Item Pool – Big Five Markers – 50* (IPIP-BFM-50; Goldberg i in., 2006; polska adaptacja: Strus, Ciecuch, Rowiński, 2014a), a do pomiaru wartości – również we wszystkich grupach

wiekowych – *Portrait Values Questionnaire* (PVQ-RR; Schwartz i in., 2012; polska adaptacja: Ciecuch, 2013b).

Analizy prowadzone w podejściu skoncentrowanym na zmiennych potwierdziły w dużej mierze pierwszą hipotezę, choć jednocześnie znaleziono kilka odstępstw i wyników, których nie oczekiwano (np. sześcioczynnikową strukturę mocnych stron u licealistów). Analizy w podejściu skoncentrowanym na osobach wskazały na istnienie dwóch (a nie zakładanych trzech) profili mocnych stron w każdej grupie wiekowej. Na poziomie treściowym były one podobne do metacech alfy i bety.

Badanie związków mocnych stron charakteru z cechami osobowości w podejściu skoncentrowanym na zmiennych jedynie w małym stopniu potwierdziło hipotezę drugą. Peterson i Seligman (2004) spodziewali się znacznie mniejszej liczby związków mocnych stron z cechami osobowości i wartościami. Podjęcie w pracy szczegółowych analiz dotyczących tych związków (zarówno na drodze analizy korelacji, skalowania wielowymiarowego i analizy regresji) pozwala lepiej zrozumieć miejsce mocnych stron w opisie człowieka. Analizy w podejściu skoncentrowanym na osobach również nie w pełni potwierdziły hipotezę drugą. Schemat różnic między profilami pod względem posiadania określonych cech osobowości nie był powtórzeniem schematu związków między cechami i metacechami osobowości (ugodowość nie różnicowała profili w żadnej grupie wiekowej, sumienność – jedynie w najstarszej grupie wiekowej). Znacznie więcej istotnych różnic znaleziono podczas analizy związków z wartościami. Chociaż u gimnazjalistów osoby o innych profilach różniły się jedynie pod względem preferencji nielicznych wartości, to w kolejnych grupach wiekowych te różnice były już bardziej czytelne.

Wyniki przedstawionych badań potwierdzają w dużej mierze postawione hipotezy. U dorosłych możemy mówić o czteroczynnikowej strukturze mocnych stron i o trzyczynnikowej strukturze hierarchicznej. W adolescencji struktura hierarchiczna wygląda inaczej niż w dorosłości, co jest sprzeczne z hipotezą, ale jednocześnie pokazuje inną naturę czynnika docieklivość w tych grupach. Występowanie dwóch ogólnych i spójnych na przestrzeni różnych grup wiekowych profili

mocnych stron potwierdza tezę obecną w psychologii, a mówiącą o pewnym dualizmie w charakteryzowaniu człowieka (np. alfa i beta [DeYoung, 2006, 2010; Digman, 1997; Strus, Ciecuch, 2014] czy sprawczość i wspólnotowość [Helgeson, 1994; por. Abele, Wojciszke, 2007]). Jednocześnie zróżnicowane schematy związków z innymi zmiennymi otrzymanych profili (ale także czynników mocnych stron) w różnych grupach wiekowych stanowią przyczynek do dalszych analiz, skupionych wokół wątku rozwojowego, zasygnalizowanego jedynie w niniejszej pracy.

WPROWADZENIE

Niniejsza praca doktorska dotyczy mocnych stron charakteru – pozytywnych, społecznie pożądanych charakterystyk człowieka (Peterson, Seligman, 2004) – ich struktury i miejsca w opisie osobowości człowieka. Ponieważ same mocne strony charakteru w ujęciu Petersona i Seligmana (2004) nie zostały szczegółowo opisane w polskiej literaturze – pierwszym krokiem było ich szczegółowe omówienie. Katalog mocnych stron jest rozbudowany. Obecnie trwają prace nad jego uporządkowaniem, lepszym zrozumieniem jego struktury i niniejsza praca wpisuje się w ten trend. Drugą ważną częścią pracy badawczej było sprawdzenie ich struktury w grupach osób dorastających i dorosłych. Następnie przedstawione zostało ich miejsce (ulokowanie) w strukturze osobowości człowieka. Badania dotyczące tej tematyki były dotychczas nieliczne. Wskazywały jednak na częściowe pokrywanie się mocnych stron, oraz tworzonych przez nie czynników, z innymi konstruktami, np. cechami osobowości (Gillham i in., 2011; Macdonald, Bore, Munro, 2008; McGrath, Hall-Simmonds, Goldberg, 2017). Pomimo że wątek ten jest obecny w literaturze, to nie przyjrano mu się dotąd wystarczająco dokładnie i nie wiadomo, w jaki sposób mocne strony wiążą się z innymi zmiennymi z zakresu psychologii osobowości. Starając się wypełnić tę lukę w wiedzy, sprawdzono, jak mocne strony wiążą się z cechami osobowości z modelu pięcioczynnikowego (Costa, McCrae, 1992a) oraz wartościami (Schwartz, 1992; Schwartz i in., 2012). Pięć cech osobowości, zgodnie z założeniami Costy i McCrae (1992b), stanowi najbardziej ogólny poziom opisu osobowości. Wartości to natomiast charakterystyki pozytywne, społecznie pożądane. Zarówno cechy osobowości, jak i wartości zostały już

bardzo dobrze przebadane w wielu kontekstach kulturowych, posiadamy na ich temat rozległą wiedzę. Nie można tego jeszcze powiedzieć o mocnych stronach. Odniesienie ich do poznanych charakterystyk pozwoli lepiej zrozumieć miejsce mocnych stron w strukturze osobowości, stąd w pracy podjęto się analizy związków między mocnymi stronami (i tworzonymi przez nie czynnikami) z cechami osobowości z modelu pięcioczynnikowego oraz z wartościami z kołowego modelu wartości Schwartza (Schwartz i in., 2012).

Aby perspektywa była pełniejsza, w pracy zastosowano dwa podejścia metodologiczne – nie tylko znane i stosowane zazwyczaj podejście skoncentrowane na zmiennych, ale także – podejście skoncentrowane na osobach. Pierwsze podejście mówi o relacjach między różnymi zmiennymi, ujawniających się na poziomie całej grupy. Stosując drugie podejście, wyróżnia się z ogółu badanych podgrupy charakteryzujące się jednolitym, spójnym zestawem charakterystyk, a następnie, w obrębie tych podgrup, analizuje się związki z innymi cechami (von Eye, Bogat, 2006). Podejście skoncentrowane na zmiennych i podejście skoncentrowane na osobach uzupełniają się – jedno mówi o ogólnych trendach w relacjach między zmiennymi, a drugie – pozwala lepiej zrozumieć zróżnicowanie między istniejącymi w zakresie grupy podgrupami, odkryć nowe, nieobserwowalne na poziomie populacji związki. Jako że badania nad mocnymi stronami prowadzone były głównie w podejściu skoncentrowanym na zmiennych – jest wiele, ale w podejściu skoncentrowanym na osobach

Wymienione braki w wiedzy oraz wynikające z nich pytania badawcze leżą u źródła niniejszej pracy doktorskiej. Jej celem jest opisanie mocnych stron charakteru, ich struktury w różnych okresach rozwojowych oraz związków z osobowością i wartościami przy

zastosowaniu dwóch podejść metodologicznych – podejścia skoncentrowanego na zmiennych i podejścia skoncentrowanego na osobach.

CZĘŚĆ TEORETYCZNA

ROZDZIAŁ 1.

MOCNE STRONY CHARAKTERU

Mocne strony charakteru to obecnie jeden z najczęściej badanych konstruktów w obszarze psychologii pozytywnej. W roku 2004 koncepcję mocnych stron opisali w swoim podręczniku *Character strengths and virtues: A handbook and classification* Christopher Peterson i Martin E. P. Seligman. Obecnie stanowi ona inspirację dla psychologów, nauczycieli, terapeutów. Sama idea jest bardzo intuicyjna, jednak to ubranie jej w naukowe ramy w dużej mierze zaowocowało powstaniem zupełnie nowej dziedziny – psychologii pozytywnej (Peterson, Seligman, 2004; Seligman, Csikszentmihalyi, 2000).

1.1. Pochodzenie modelu

Myślą przewodnią, która stała się podstawą do sformułowania modelu cnót i mocnych stron charakteru, była zmiana obowiązującego w psychologii podejścia do koncentrowania się na mocnych i słabych stronach funkcjonowania człowieka w różnych obszarach. Seligman (Seligman, Csikszentmihalyi, 2000) zauważył, że psychologia skupiała się dotychczas się na leczeniu, „naprawianiu” człowieka, podczas gdy zupełnie pomijała sposoby osiągnięcia przez niego dobrostanu, zwiększenia poczucia szczęścia, poprawy jakości życia. Nie dawała wskazówek, co zrobić, aby życie człowieka było pełne, szczęśliwe, satysfakcjonujące. Pośrednio z niezgody na to, czym i w jaki sposób psychologia się zajmuje, wyrosła koncepcja cnót i mocnych stron charakteru, jako że praktykowanie tych cech, zwracanie na nie większej uwagi, odkrywanie ich w sobie, miało, według Seligmana

(Seligman, Csikszentmihalyi, 2000), być sposobem na osiągnięcie szczęścia, przeżywania „życia wartego tego, aby nim żyć” („*make life most worth living*”; Seligman, Csikszentmihalyi, 2000, s. 5; por. Peterson, 2006). Dlatego zespół pod kierunkiem Petersona i Seligmana (2004) podjął pracę nad wyszczególnieniem z ogółu cech tych, które można by określać jako pozytywne, pożądane, moralnie dobre.

Autorzy, podejmując pracę nad budową koncepcji, mieli dwa cele: (1) zbudowanie katalogu cech, będącego swego rodzaju słownikiem, którego będzie można używać do pozytywnego opisu człowieka, (2) stworzenie sposobów pomiaru tych cech, dzięki czemu będzie można prowadzić badania empiryczne, a w konsekwencji – na podstawie naukowej metodologii – stosować koncepcję w praktyce (Park, Peterson, Seligman, 2004a). Autorami kierowało przekonanie, że koncentracja i wzmacnianie mocnych stron zaowocuje wzrostem poczucia szczęścia (Peterson, Seligman, 2004), stąd to właśnie stało się osiowym, głównym tematem psychologii pozytywnej.

Koncepcja mocnych stron charakteru jest wynikiem kilkuletniej pracy badawczej (Dahlsgaard, Peterson, Seligman, 2005). Polegała ona na analizie przez zespół prowadzony przez Petersona i Seligmana bardzo zróżnicowanych kodeksów i wskazań moralnych stworzonych w wielu kulturach świata – świętych ksiąg religii monoteistycznych, koncepcji psychologicznych, pism filozoficznych, traktatów o moralności oraz kodeksów (tych dawnych i współczesnych), a następnie szukania w nich zapisów o tym, jakie cechy człowieka są pożądane i uznawane za dobre niezależnie od kultury, w jakiej żyje (Peterson, Seligman, 2004). Cechy te zostały nazwane mocnymi stronami charakteru.

Aby dana cecha została uznana za mocną stronę, musiała spełnić według Park i in. (2004b; por Peterson, Seligman, 2004) minimum 9 z 12 kryteriów. Kryteria te przedstawione zostały w tabeli 1.

Tabela 1

Kryteria zaklasyfikowania cechy jako mocnej strony (Park i in., 2004b; por. Najderska, Ciecuch, 2013; Peterson, Seligman, 2004)

Nazwa kryterium	Opis kryterium
1. Powszechność (<i>ubiquity</i>)	Mocna strona charakteru jest uznawana za wartościową niezależnie od kultury
2. Dawanie poczucia spełnienia (<i>fulfilling</i>)	Mocna strona charakteru daje jej posiadaczowi poczucie spełnienia, satysfakcję i radość
3. Wysoka ocena moralna (<i>morally valued</i>)	Mocna strona charakteru nie jest postrzegana jako pozytywna ze względu jedynie na pozytywne skutki, które za sobą niesie; mocna strona charakteru jest spostrzegana jako moralnie cenna sama w sobie
4. Wzrastanie innych (<i>does not diminish others</i>)	Na skutek przejawiania, działania czy realizowania mocnych stron charakteru, inni stają lepsi. Ludzie raczej je podziwiają, niż ich zazdroszczą
5. Posiadanie negatywnego	Przeciwieństwem danej mocnej strony

przeciwieństwa (<i>nonfelicitous opposite</i>)	charakteru nie może być inna cecha pozytywna, dająca szczęście
6. Podobieństwo do cechy (<i>traitlike</i>)	Mocna strona charakteru jest podobna do cechy osobowości – jest stałą, zgeneralizowaną tendencją do pewnych zachowań, emocji, sądów
7. Mierzalność (<i>measurable</i>)	Mocna strona charakteru może być mierzona przez badaczy jako jedna z różnic indywidualnych
8. Rozróżnialność (<i>distinctiveness</i>)	Mocna strona charakteru jest odróżnialna teoretycznie i empirycznie od każdej innej mocnej strony charakteru
9. Uosobienie (<i>paragons</i>)	Istnieją osoby, które są symbolem, uosobieniem danej mocnej strony charakteru
10. Cudowne dziecko (<i>prodigies</i>)	Istnieje cudowne dziecko, które przejawia daną mocną stronę charakteru
11. Całkowity brak (<i>selective absence</i>)	Istnieją osoby zupełnie pozbawione danej mocnej strony charakteru
12. Zwyczaje (<i>institutions</i>)	Wykształcenie danej mocnej strony charakteru jest zamierzonym celem społecznych zwyczajów i rytuałów, które mają na celu jej kultywowanie

Adnotacja. Tabela została opublikowana w tekście Najderskiej i Cieciucha (2013, s. 67).

Analizując tak zróżnicowane kulturowo teksty, autorzy chcieli zadbać o to, aby ich model był odzwierciedleniem możliwie najszerszej gamy klasyfikacji mocnych stron. Unikają jednak stwierdzeń, że koncepcja mocnych stron ma charakter uniwersalny (byłoby to stwierdzenie trudne lub niemożliwe do weryfikacji), ale określają ją jako zestaw *powszechnie uznanych (ubiquitously recognized) cech* (Peterson, Seligman, 2004; zob. też: Peterson, 2006). Potwierdziły to badania Biswas-Dienera (2006) prowadzone wśród Masajów, Eskimosów i studentów uniwersytetu w Illinois w USA, które wykazały, że mocne strony we wszystkich tych grupach (pomimo ich bardzo zróżnicowanej charakterystyki) były cenione.

1.2. Katalog mocnych stron charakteru

Kolejnym krokiem na drodze do sformowania katalogu mocnych stron było grupowanie wyróżnionych cech i przyporządkowanie ich do ogólniejszych kategorii – cnót. Cnoty mają w ujęciu Petersona i Seligmana (2004) dość ogólną definicję – jej zakres jest bardzo szeroki. Autorzy mówią, że są to „podstawowe właściwości człowieka, które były cenione przez filozofów moralności i myślicieli religijnych na przestrzeni wieków”¹ („*Virtues are the core characteristics valued by moral philosophers and religious thinkers*”; Peterson, Seligman, 2004, s. 13, tłum.: Najderska, Cieciuch, 2013, s. 66). Lokują tutaj sześć właściwości: mądrość (*wisdom*), odwagę (*courage*), humanitaryzm (*humanity*), sprawiedliwość (*justice*), umiarkowanie (*temperance*) i transcendencję (*transcendence*). Z kolei mocne strony charakteru to „psychologiczne elementy– procesy lub mechanizmy, poprzez które

definiowane są cnoty” („*Character strengths are the psychological ingredients—processes or mechanisms—that define virtues*”; Peterson, Seligman, 2004, s. 13, tłum.: Najderska, Ciecuch, 2013, s. 66). To, jak autorzy charakteryzują mocne strony, sugeruje, że jest to szczególna grupa cech osobowości (por. kryterium nr 6 w tabeli 1). Za potwierdzenie takiej tezy należy uznać to, że: (1) są mierzalne, (2) przejawiają się w myślach (*thoughts*), uczuciach (*feelings*) i zachowaniach (*behaviors*), (3) są względnie stałe, chociaż poddają się treningowi i można je rozwijać, (4) stanowią różnice indywidualne – występują u różnych osób w różnym nasileniu (Peterson, Seligman, 2004; zob. też: Park, Peterson, Seligman, 2004b).

Relacja między cnotami a mocnymi stronami została przez Petersona i Seligmana (2004) jedynie mgliście określona. Każda z mocnych stron prowadzić miała do osiągnięcia konkretnej cnoty, do której została przyporządkowana. Z biegiem czasu i uzyskiwanych wyników stawało się jasne, że struktura, którą zaproponowali Peterson i Seligman, jednak nie została potwierdzona empirycznie (McGrath, 2014, 2015; por. Brdar, Kashdan, 2010; Linley i in., 2007; Littman-Ovadia, Lavy, 2012; Macdonald, Bore, Munro, 2008; Najderska, Ciecuch, 2018; Peterson, Seligman, 2004; Ruch i in., 2010; Singh, Choubisa, 2010). Z tego względu w dalszej części pracy jedynie zasygnalizowany zostanie katalog cnót i mocnych stron, jako że stanowi podstawę koncepcji, jednak centrum rozważań i badań stanowić będzie zweryfikowana empirycznie struktura mocnych stron. Warto w tym miejscu także nadmienić, że obecnie trwają prace nad modyfikacją narzędzi pomiarowych, oparte na dotychczasowych wynikach badań (McGrath, 2019).

1.3. Opis cnót i mocnych stron charakteru

Jak już wcześniej zasygnalizowano, w skład katalogu wchodzi sześć cnót: mądrość, odwaga, humanitaryzm, sprawiedliwość, umiarkowanie i transcendencja. Przyporządkowane są do nich 24 mocne strony. Każda z nich została przez autorów określona za pomocą kilku synonimów, rodziny określeń o podobnym znaczeniu. Co ważne, niekoniecznie są to nazwy używane do określenia cech – czasem są to umiejętności, zdolności czy stany. Zastosowaną tu metodę autorzy nazwali *piling on synonyms* (Peterson, Seligman, 2004), czyli *nagromadzenie synonimów*. Dzięki zastosowaniu tej strategii pełna nazwa mocnej strony daje wyraźniejszy obraz tego, jakie zachowania, przekonania i emocje się pod nią kryją. Przykładem, który podają autorzy, jest nazwa *nadzieja / optymizm / skupienie na przyszłości / zorientowanie na przyszłość*. Jeśli określano by ją jedynie przy użyciu terminu *nadzieja* – miałyby odniesienia do tradycji chrześcijańskiej. Jeśli natomiast użyto by tylko nazwy *zorientowanie na przyszłość*, to kojarzyłaby się z czynnikami socjoekonomicznymi. Pełny katalog cnót i mocnych stron wraz z ich krótką charakterystyką został przedstawiony w tabeli 2. Szczegółowe opisy mocnych stron zostały przedstawione w dalszej części książki.

Tabela 2

Katalog cnót i mocnych stron charakteru wraz z krótkimi opisami mocnych stron (Peterson, Seligman, 2004; por. Najderska, Ciecuch, 2013; Park, Peterson, 2010)²

Cnoty	Mocne strony charakteru wraz z opisem
Transcendencja (transcendence)	– Podziw dla piękna i doskonałości [zachwyt / poczucie podniosłości] (<i>appreciation of beauty and excellence [awe / wonder / elevation]</i>) – Wdzięczność (<i>gratitude</i>) – Nadzieja [optymizm / skupienie na przyszłości / zorientowanie na

² Pogrubioną czcionką zapisane zostały nazwy, które w dalszej części książki używane będą do mówienia o określonej mocnej stronie.

	przyszłość] (<i>hope [optimism / future-mindedness / future orientation]</i>)
	– Humor [wesołość] (<i>humor [playfulness]</i>)
	– Duchowość [religijność / wiara / poczucie celu i sensu] (<i>spirituality [religiousness / faith / purpose]</i>)
Umiarkowanie (<i>temperance</i>)	– Umiejętność przebaczenia [zdolność do okazania litości] (<i>forgiveness [mercy]</i>)
	– Skromność [pokora] (<i>humility [modesty]</i>)
	– Roztropność (<i>prudence</i>)
	– Samoregulacja [samokontrola] (<i>self-regulation [self-control]</i>)
Sprawiedliwość (<i>justice</i>)	– Przynależność [odpowiedzialność społeczna / lojalność / zespołowość] (<i>citizenship [social responsibility / loyalty / teamwork]</i>)
	– Uczciwość (<i>fairness</i>)
	– Przywództwo (<i>leadership</i>)
Humanitaryzm(<i>humanity</i>)	– Zdolność do kochania (<i>love</i>)
	– Życzliwość [współczucie / altruistyczna miłość / troska / współczucie / altruistyczna miłość / bycie miłym] (<i>kindness [generosity / nurturance / care / compassion / altruistic love / „niceness”]</i>)
	– Inteligencja społeczna / emocjonalna / wgląd w siebie (<i>social intelligence [emotional intelligence / personal intelligence]</i>)
Odwaga (<i>courage</i>)	– Dzielność [waleczność] (<i>bravery [valor]</i>)
	– Wytrwałość [upór / pracowitość] (<i>persistence [perseverance / industriousness]</i>)
	– Spójność [autentyczność / szczerłość] (<i>integrity [authenticity /</i>

	<i>honesty</i>]) – Witalność [werwa / entuzjazm / wigor / energia] (<i>vitality</i> [<i>zest</i> / <i>enthusiasm</i> / <i>vigor</i> / <i>energy</i>])
Mądrość (<i>wisdom and knowledge</i>)	– Oryginalność [kreatywność / twórczość] (<i>creativity</i> [<i>originality</i> / <i>ingenuity</i>]) – Ciekawość [poszukiwanie nowości / otwartość na doświadczenie] (<i>curiosity</i> [<i>interest</i> / <i>novelty-seeking</i> / <i>openness to experience</i>]) – Rozsądek [otwartość umysłu] (<i>open-mindedness</i> [<i>judgment</i> / <i>critical thinking</i>]) – Pasja zdobywania wiedzy (<i>love of learning</i>) – Szerokie horyzonty umysłowe [mądrość] ³ (<i>perspective</i> [<i>wisdom</i>])

1.3.1. Transcendencja. Peterson i Seligman (2004) zaznaczają, że transcendencja nie ogranicza się jedynie do religijności czy duchowości, choć niewątpliwie są one jej ważnymi składowymi. Może mieć źródło w rzeczach codziennych, wywołujących zachwyt, nadzieję czy wdzięczność – we wszystkim, co przypomina nam o tym, jak małą częścią wszechświata jesteśmy, jak nieznaczące w szerokiej perspektywie są nasze problemy. Jednocześnie nie wywołuje w nas ona poczucia, że jesteśmy nieistotni czy nieważni. Do transcendencji prowadzi praktykowanie następujących mocnych stron: podziw dla piękna, wdzięczność, nadzieja, humor i/lub duchowość.

³ Peterson i Seligman (2004) stosują termin *mądrość* zarówno jako nazwę cnoty, jak i nazwę mocnej strony. Może być to mylące, więc w niniejszej pracy do określenia mocnej strony wykorzystano pojęcie *szerokie horyzonty umysłowe*, które może nie jest tak intuicyjne jak *mądrość*, ale daje klarowny przekaz, o który komponent (cnotę czy mocną stronę) chodzi w danym zdaniu.

1.3.1.1. Podziw dla piękna i doskonałości (zachwyt / poczucie podniosłości). Podziw

dla piękna jest przez Petersona i Seligmana (2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) definiowany jako: „dostrzeganie i docenianie piękna, doskonałości oraz przejawów zdolności u innych we wszystkich dziedzinach życia (sztuce, matematyce, otoczeniu, codzienności) („*noticing and appreciating beauty, excellence, and/or skilled performance in various domains of life, from nature to art to mathematics to science to everyday experience*”).

Według Petersona i Seligmana (2004) osoba charakteryzująca się wysokim podziwem dla piękna często, nawet podczas codziennych czynności, doświadcza takich uczuć jak zachwyt, zdumienie, podniosłość (*elevation*). Przeżywa także więcej radości na co dzień i na różne sposoby odnajduje głębszy sens w swoim życiu. Osoba charakteryzująca się niskim podziwem dla piękna nie dostrzega tego, co piękne i poruszające, nie czerpie przyjemności z tego, co doświadcza.

Niemiec i Wedding (2008) stwierdzają, że podziw dla piękna ugruntowuje się jako trwała dyspozycja, kiedy ludzie odkrywają dobroć, piękno i doskonałość wokół siebie i to doświadczenie buduje w nich poczucie respektu i zachwytu oraz motywuje ich do podjęcia działania o większym, głębszym sensie („*urge to take action in a meaningful way*”; Niemiec, Wedding, 2008, s. 195). Autorzy poświęcają także nieco więcej miejsca stanom emocjonalnym związanym z podziwem dla piękna. Wymieniają takie emocje jak: respekt, zachwyt, zdumienie, admiracja, oszołomienie, osłupienie i podniosłość (*elevation*), a nawet rodzaj trwogi (*awe*), która wiązana jest zwykle z doświadczeniem tego, co przekracza ludzkie doświadczenie. Na podstawie pracy Paula Pearsalla (2007) Niemiec i Wedding (2008) opisują trwogę (*awe*) jako kombinację kilku emocji – strachu (*fear*) i zachwytu (*amazement*), stanu

ujętego metaforycznie jako „bycie na krawędzi chaosu” (*being on the edge of chaos*) oraz uznanie majestatyczności, wspaniałości życia, a także podziw, zdumienie pomieszan z lękiem/przestrachem (*dread*) i byciem zdezorientowanym (*confusion*). Podniosłość natomiast, za Haidtem (2003), opisują jako fizyczne odczucie ciepła i mrowienia (*tingling*), będące wynikiem doświadczenia moralnego piękna, które następnie motywuje osobę do stawiania sobie pozytywnych, moralnych celów służących dobru własnemu lub innym. Jest to przeciwieństwo społecznego obrzydzenia i pojawia się jako reakcja na doświadczenie moralnego piękna. Emocja ta skierowuje naszą uwagę na innych ludzi. Eliminuje cynizm, a wzmacnia uczucia nadziei, miłości i optymizmu. Jest też rodzajem moralnej inspiracji.

Peterson i Seligman (2004) uważają, że istnieją trzy podstawowe typy piękna, wobec których ludzkie reakcje mogą zawierać elementy uczuć związanych z trwogą (*awe*): (1) piękno fizyczne (np. krajobrazu, ale także dzieł sztuki czy muzyki), (2) zdolność, talent (wykazywanie się przez ludzi wirtuozerią, maestrią lub ponadprzeciętnymi zdolnościami), (3) cnota lub dobro moralne (przejawy życzliwości, współczucia, przebaczenia itp.). Autorzy podkreślają również związki między podziwem dla piękna a cechami osobowości – otwartością na doświadczenie (McCrae, 1996) i wrażliwością estetyczną. Zauważają, że podziw dla piękna ma węższe znaczenie niż otwartość na doświadczenia (które zawiera również elementy szukania wrażeń, szerokich horyzontów myślowych oraz ciekawości), ale szersze niż estetyka, czyli cecha niższego rzędu wobec otwartości na doświadczenia w modelu Costy i McCrae (1992a). Estetyka w tym ujęciu jest podobna do wrażliwości estetycznej, ponieważ obydwie opisują osobę, którą zachwycają poezja, malarstwo czy inne dziedziny sztuki. Peterson i Seligman (2004) zaznaczają jednak, że podziw dla piękna zawiera w sobie również wrażliwość (*responsiveness*) na przejawy piękna, doskonałości niezwiązane z

estetyką, np. te prezentowane przez sportowców albo świętych. Peterson i Seligman (2004) wysnuwają przypuszczenie, że podziw dla piękna jest związany z kilkoma innymi mocnymi stronami charakteru zawartymi w tej klasyfikacji, zwłaszcza z ciekawością i pasją zdobywania wiedzy (ponieważ im wyższy podziw, tym ludzie są bardziej skłonni poszukiwać nowych pomysłów i doświadczeń, które będą wywoływać uczucie trwogi, wdzięcznością (ponieważ wymaga ona bycia poruszonym czyjąś wspaniałomyślnością lub życzliwością) i duchowością (ponieważ ludzie o wysokim poziomie duchowości są bardziej podatni na doświadczanie trwogi i podziwu). Uważają także, że jest przeciwieństwem *Schadenfreude* (cieszenia się z cudzej porażki lub nieszczęścia) i określają go jako *Tugendfreude* (cieszenia się z tego, że ktoś prezentuje jakąś cnotę).

Według Niemieca i Weddinga (2008) przeciwieństwem podziwu dla piękna jest niezwracanie uwagi (*oblivious*), nieuważność (*unmindful*), niewrażliwość (*insensible*), nieświadomość (*unconscious*), powierzchowność (*shallow*) i szablonowość (*clichéd*). Niezdrowym aspektem podziwu dla piękna jest próżność (*vainglorious*), która związana jest ze snobizmem. Peterson i Seligman (2004) za przeciwieństwa uważają również m.in. filisterię (*philistine*), ignorancję (*ignorant*), ordynarność (*coarse*), prymitywność (*crude*) i trywialność (*trivial*).

1.3.1.2. Wdzięczność. Wdzięczność definiowana jest jako (Peterson, Seligman, 2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) „dostrzeganie i docenianie wszystkich dobrych rzeczy, które spotykają daną osobę (*being aware of and thankful for the good things that happen*); poświęcanie czasu na wyrażanie podziękowań (*taking time to express thanks*)”. Jest to mocna strona, która ujawnia się w odpowiedzi na otrzymany dar, a manifestuje się

przekonaniem, że przez kontakt z tym darem odniosło się jakąś korzyść. Wspomniany dar może mieć bardzo różną naturę – może mieć charakter materialny i niematerialny – np. być doświadczeniem sztuki, dobroci innych, piękna przyrody, pomocy w trudności, dobrego słowa od drugiego człowieka. Według Petersona i Seligmana (2004) ta mocna strona wiąże się z życzliwością, ale nie jest do niej sprowadzalna.

Peterson i Seligman (2004) wyróżniają dwa rodzaje wdzięczności: osobową (*personal*) i ponadosobową (*transpersonal*). Wdzięczność osobowa wyrażana jest w stosunku do konkretnych ludzi, dzięki którym człowiek odniósł jakąś korzyść (choćby przez sam fakt ich istnienia). Wdzięczność ponadosobowa skierowana jest na Boga, Siłę Wyższą lub wszechświat. Prototypem tego rodzaju wdzięczności jest Maslowowskie przeżycie szczytowe (*peak experience*). Autorzy przywołują pracę Fitzgeralda (1998, za: Peterson, Seligman, 2004), w której wyróżnia on trzy składowe wdzięczności: (1) poczucie doceniania tego, co ktoś zrobił lub tego, czego się doświadczyło, (2) ciepłe uczucia, życzliwość (*a sense of goodwill*) wobec tego kogoś lub czegoś i (3) gotowość do działania, które wypływa z doceniania i ciepłych uczuć.

W języku polskim stosowanie nazwy *wdzięczność* wiąże się z pewną niedogodnością. Przy próbie tłumaczenia angielskojęzycznych tekstów o niej, niemal zawsze napotyka się na problem, ponieważ nie ma ona synonimów. W języku angielskim możemy mówić *thankful*, *grateful*, *appreciative*. Po polsku tylko *wdzięczny*. Gdy chcemy uniknąć powtórzeń, musimy stosować bardziej rozbudowane opisy. Szczególnym wyzwaniem jest takie tłumaczenie definicji oraz itemów kwestionariusza, aby uniknąć sformułowania „wdzięczność to poczucie bycia wdzięcznym...” („*Gratitude is a sense of thankfulness...*”; Peterson, Seligman, 2004, s. 554).

Wdzięczność stanowi istotny przedmiot badań w nurcie koncepcji mocnych stron. Okazało się, że łączy się ona istotnie z dobrostanem i satysfakcją z życia (Brdar, Kashdan, 2010; Emmons, McCullough, 2003; Niemiec, 2013; Park, Peterson, Seligman, 2004; Wood, Froh, Geraghty, 2010). Co więcej, można wdzięczność ćwiczyć – np. poprzez skupianie swojej uwagi na tym, co dobrego przydarzyło się nam w ciągu dnia (Emmons, McCullough, 2003; Wood i in., 2010). Osoby o dużej wdzięczności deklarują również wyższy poziom pozytywnego afektu, witalności i optymizmu oraz niższy poziom depresyjności i odczuwanego stresu (McCullough, Emmons, Tsang, 2002). Przeciwnieństwem wdzięczności według Petersona i Seligmana (2004) są niewdzięczność (*ungrateful*, *unappreciative*, *unthankful*), poczucie, że wszystko się człowiekowi należy (*entitled*). Kolejną wymienianą przez autorów cechą opozycyjną wobec wdzięczności jest bycie nieuprzejmym (*rude*).

1.3.1.3. Nadzieja (optymizm / skupienie na przyszłości / zorientowanie na przyszłość). Najczęściej używanymi nazwami tej mocnej strony (i jednocześnie najpełniej ją definiującymi) są *nadzieja* i *optymizm*. Te właśnie nazwy będą używane w dalszym opisie. ,Peterson i Seligman (2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) definiują nadzieję/optymizm jako „oczekiwanie, że przyszłość przyniesie to, co najlepsze; wkładanie wysiłku, aby tak się stało (*expecting the best in the future and working to achieve it*); wiara, że dobrą przyszłość można wypracować”.

Dominującą koncepcją nadziei na gruncie psychologii pozytywnej jest obecnie teoria Snydera (np. Snyder, 1995; Snyder, Rand, Sigmon, 2002), która zainspirowała również Petersona i Seligmana (2004). Nadzieja definiowana jest tam jako „proces myślenia o swoich celach (*thinking about one's goals*) oraz (1) motywacja, determinacja (*motivation to move*

toward [agency]) do ich osiągnięcia, a także (2) tworzenie planów, czyli różnych dróg, które mogą do nich doprowadzić (*ways to achieve [pathways] those goals*)” (Snyder, 1995, s. 355, tłum. własne).

Według Petersona i Seligmana (2004) na nadzieję/ optymizm składa się poznawcze, emocjonalne i motywacyjne nastawienie wobec przyszłości, przy czym nadzieja wydaje się bardziej związana ze sferą emocji, a optymizm – ze sferą oczekiwań. Jednak oba aspekty współwystępują ze sobą, dlatego też Peterson i Seligman uznali, że są to dwa komponenty jednej mocnej strony. Według Niemieca i Weddinga (2008) obydwa te pojęcia odnoszą się do pozytywnego patrzenia w przyszłość.

Istnieją czynniki, które utrudniają rozwój nadziei/ optymizmu. Według Petersona i Seligmana (2004) są to np. doświadczenie traumy, porażki, niepowodzeń.

Przeciwieństwem nadziei/ optymizmu są według Niemieca i Weddinga (2008) m.in. objawy depresyjne: poczucie beznadziei (*hopelessness*), poczucie bezsilności (*helplessness*) i poczucie feralności, bycia pechowcem (*haplessness*). Według Petersona i Seligmana (2004) przeciwieństwem nadziei/ optymizmu jest również przygnębienie (*gloom*).

Niezdrowymi przejawami nadziei/ optymizmu według Niemieca i Weddinga (2008) są: ślepa wiara, fałszywa nadzieja, efekt Pollyanny⁴, czyli znajdowanie wyłącznie pozytywnych aspektów w absolutnie każdym, nawet bardzo trudnym, wydarzeniu (co przeszkadza w rozwoju jednostki). Jest nim także nierealistyczny optymizm (*unrealistic optimism*), który może mieć bardzo negatywny wpływ np. na zdrowie (poprzez lekceważenie wszelkich objawów chorobowych).

Peterson i Seligman (2004) zauważają, że nadzieja/ optymizm wiąże się z osiągnięciami na różnych polach (w szkole, w sporcie, polityce i pracy), brakiem lęku i

⁴ Pollyanna – tytułowa bohaterka książki Eleanor H. Porter.

objawów depresyjnych (*freedom from anxiety and depression*), dobrymi relacjami społecznymi, dobrostanem fizycznym (*physical well-being*) i starannym planowaniem swojego czasu, tworzeniem list rzeczy do wykonania (poprzez zorientowanie na przyszłość). Nadzieja i optymizm wiążą się według nich z bardzo wieloma, niewymienionymi tutaj, często różnorodnymi, konstruktami, chociaż przyczyny tych związków nie zawsze są jasne.

1.3.1.4. Humor (wesołość). Definicja humoru według Petersona i Seligmana (2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) mówi, że jest to: „skłonność do żartów, śmiania się i rozbawiania innych (*liking to laugh and tease*); rozbawianie innych, wywoływanie uśmiechu na ich twarzach (*bringing smiles to other people*); dostrzeganie pozytywnych stron wydarzeń (*seeing the light side*); robienie czegoś zabawnego, żartowanie (*making [not necessarily telling] jokes*)”.

Chociaż Peterson i Seligman (2004) zasadniczo przypisali humor/wesołość do cnoty transcendencji, to jednak zauważają, że w zależności od tego, jaki aspekt tej cechy weźmiemy pod uwagę, można przypisać ją np. do humanitaryzmu (ze względu na to, że pomaga w nawiązywaniu więzi społecznych) lub mądrości (poprzez to, że ułatwia zdobywanie, utrwalanie i wykorzystywanie posiadanej wiedzy). Autorzy tłumaczą to tym, że humor/wesołość kieruje naszą uwagę na istnienie czegoś większego od nas samych, zwłaszcza poprzez przypominanie nam o ironiczności ludzkiej kondycji (w starożytnym znaczeniu pojęcia ironii; „*humor connects us to something larger in the universe, specifically the irony of the human condition*”; Peterson, Seligman, 2004, s. 31, tłum. własne). Ponadto ludzie cechujący się humorem potrafią ukazać nam niespójności w tym, co uważamy za spójne (*the incongruent congruencies*), a przez to poszerzają nasze horyzonty i zapewniają

nam rozrywkę. To wszystko sprawia, że według Petersona i Seligmana (2004) miejsce humoru jest wśród takich mocnych stron jak nadzieja i duchowość.

Humor, jako mocna strona, posiada według Petersona i Seligmana (2004, s. 584, tłum. własne) następujące komponenty: „(1) odbieranie rzeczywistości w żartobliwy, humorystyczny sposób; czerpanie przyjemności z czegoś osobliwego, dziwnego, a także stwarzanie lub prowokowanie tego (*the playful recognition, enjoyment, and/or creation of incongruity*), (2) zdolność do wywoływania u innych uśmiechu lub rozbawienia (*the ability to make others smile or laugh*), a także (3) spokojne i radosne nastawienie wobec pojawiających się życiowych przeszkód, dzięki któremu jest się w stanie dostrzegać pozytywną stronę wydarzeń oraz zachować dobry nastrój (*a composed and cheerful view on adversity that allows one to see its light side and thereby sustain a good mood*)”. Peterson i Seligman (2004) zaznaczają także, że humor jest cechą, którą łatwiej rozpoznać, niż zdefiniować.

Według Niemieca i Weddinga (2008) humor ma charakter po części poznawczy, a po części emocjonalny. Przejawia się też w zachowaniu, ponieważ dzięki niemu osoba znajduje skuteczne sposoby na efektywne radzenie sobie z trudnymi sytuacjami.

Peterson i Seligman (2004) zauważają, że istnieją dwie tradycje definiowania i rozumienia humoru. Pierwsza wywodzi się z dziedziny estetyki, na gruncie której komizm (definiowany jako to, co innych rozśmiesza lub rozbawia) jest odróżniony od takich pojęć jak piękno lub harmonia. W tej tradycji humor jest jednym z elementów komizmu (razem z takimi jego przejawami jak sarkazm, nonsens, ironizowanie, satyra itp.) i zazwyczaj oznacza pewien poznawczo-afektywny styl radzenia sobie z napotykanymi przeciwnościami poprzez odnajdowanie w nich zabawnych aspektów. W tym rozumieniu humor jest przejawem

życzliwego nastawienia (*sympathetic heart*), a nie wyższości (jak w przypadku żartu i ciętej riposty) czy wyniosłości (jak przy wyśmiewaniu innych) lub wigoru (jak przy dobrej zabawie).

Drugą przywołaną przez Petersona i Seligmana (2004) tradycją jest postrzeganie humoru jako kategorii obejmującej różne zabawne zjawiska (*funny phenomena*). W takim ujęciu zawiera w sobie zdolność do dostrzegania, interpretowania, tworzenia i przekazywania niespójnych treści (*incongruous communications*) oraz czerpania z nich radości. W tym rozumieniu humor jest nadrzędny wobec komizmu. W tej tradycji jednak całkowicie pominięte są negatywne i krzywdzące formy humoru (jak ośmieszanie lub sarkazm).

Osoba cechująca się humorystycznym nastawieniem rozumie braki i niedostatki życia, ale jednocześnie toleruje je i potrafi się z nimi pogodzić. Humor wiąże się z pewną mądrością opartą na przekonaniu, że nic, co ziemskie i ludzkie, nie jest doskonałe. Humor jako mocna strona realizowany jest szczególnie w sytuacji, gdy jednostkę lub grupę spotyka jakieś nieszczęście lub przeciwność losu. Wtedy pomaga on łagodzić, zmniejszyć lub zupełnie zniwelować negatywny wpływ takich przeciwności na człowieka.

Przeciwieństwami humoru są według Petersona i Seligmana (2004): brak poczucia humoru, ponurość, zgorzkniałość, surowość, srogość, monotonia oraz bycie nudnym. Według Niemieca i Weddinga (2008) przeciwieństwem jest także bycie niezachęcającym (*undesirable*) – nieciekawym, sztywnym, wyniosłym.

Niezdrowymi aspektami humoru według Niemieca i Weddinga (2008) są: zduszony śmiech (*supressed laughter*), śmiech w nieadekwatnej sytuacji (*inappropriate laughter*; np. na pogrzebie) oraz nerwowy śmiech (*nervous, avoidance laughter*), który jest używany w niekomfortowych sytuacjach lub rozmowach. Zauważają także, że sarkazm (rozumiany przez

nich jako narzędzie do wyrażania krytyki nie wprost, w sposób nieszczerzy, niekonstruktywny) może ranić innych ludzi, sprawiać im przykrość. Sam śmiech również ma swoją ciemną stronę – gdy służy do wyśmiania słabości innych lub jest wynikiem zadowolenia z ich porażki.

1.3.1.5. Duchowość (religijność / wiara / poczucie celu i sensu). Definicja

przedstawiona przez Petersona i Seligmana (2004, s. 30; por. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) określa duchowość/religijność jako „posiadanie spójnych przekonań dotyczących celu i sensu istnienia wszechświata (*having coherent beliefs about the higher purpose and meaning of the universe*); zdawanie sobie sprawy ze swojego miejsca w świecie i historii (*knowing where one fits within the larger scheme*); posiadanie przekonań dotyczących sensu życia, które mają wpływ na zachowanie i są źródłem ulgi lub pociechy (*having beliefs about the meaning of life that shape conduct and provide comfort*)”.

Pargament, do którego często w swoich rozważaniach nad duchowością/religijnością odwołują się Peterson i Seligman, definiuje religijność jako „poszukiwanie znaczenia w tym, co jest związane z sacrum (*a search for significance in ways related to the sacred*)” (Pargament, 1997, s. 32, za: Peterson, Seligman, 2004, s. 602). Autor zaznacza, że kluczowe w tej definicji są dwa słowa – *poszukiwanie* (które podkreśla, że duchowość jest procesem wymagającym aktywności, pewnego wysiłku ze strony człowieka) oraz *sacrum* (dotyczące rzeczywistości nadprzyrodzonej, Boga czy transcendencji lub innych obiektów powiązanych z tym, co jest święte).

Peterson i Seligman (2004) stwierdzają, że duchowość odnosi się do wiary i rytuałów zakorzenionych w przekonaniu o istnieniu transcendentnego (niematerialnego) wymiaru ludzkiego życia. Te wierzenia cechują się stabilnością (*stable*), mają wpływ, przełożenie na

inne aspekty życia (*persuasive*) i silnie na nie oddziałują (*pervasive*). Są one podstawą atrybucji dokonywanych przez ludzi (*kinds of attributions that people make*) oraz znaczeń przez nich konstruowanych (*the meanings they construct*), a także sposobów, w jaki ludzie utrzymują swoje relacje z innymi ludźmi (*ways they conduct relationships*).

Analizując liczne definicje duchowości i religijności, Peterson i Seligman (2004, s. 602, tłum. własne) zauważają, że są w nich niemal zawsze obecne trzy elementy: „(1) wiara w transcendentną, pozaludzką moc (*a belief in powers that are transcendent and suprahuman*), (2) poszukiwanie systemu wartości zawierającego w sobie dobro (*an interest in and quest for a range of values including goodness*), (3) dążenie do tego, aby różne wymiary życia (zachowania, postawy i doświadczenia) były zgodne z tymi wartościami (*a focus on behaviors, attitudes, and experiences that are consistent with these values*)”.

Peterson i Seligman (2004) podkreślają, że duchowość ma charakter uniwersalny. Pomimo że treść wierzeń jest różna, w każdej kulturze obecna jest idea ostatecznej, transcendentnej, świętej i boskiej siły. Ponadto wszystkie religie starają się pomóc ludziom w zmaganiach z najważniejszymi dylematami egzystencjalnymi (tzn. pytaniami dotyczącymi celu i znaczenia) oraz wskazują reguły i zasady, którymi powinni kierować się ludzie w swoich relacjach, a także sposoby radzenia sobie z trudami życia.

W pełnej nazwie tej mocnej strony pojawiają się obok siebie terminy *duchowość* i *religijność*, które często uważane są za synonimy. Peterson i Seligman (2004) przekonują jednak, że nie są to wyrazy bliskoznaczne. Za Zinbauerem i współpracownikami (1997) oraz Mattisem (2000) przyjmują, że duchowość dotyczy bliskiej, osobowej relacji z Bogiem, bytem transcendentnym lub wszechświatem, oraz konsekwencji bycia w takiej relacji (głównie w dążeniu do dobra i przeżywania życia zgodnie z zasadami). Religijność z kolei odnosi się do

stopnia zaakceptowania przyjętych wierzeń w pewną sferę nadprzyrodzoną oraz do relacji osoby jako członka większej społeczności z ową sferą. Oba te konstrukty, choć różnią się między sobą, wzajemnie się dopełniają i tworzą spójną kategorię. Dlatego według Petersona i Seligmana (2004) zasadne jest ujmowanie ich w jedną mocną stronę charakteru.

Przeciwieństwem duchowości są według Petersona i Seligmana (2004) np.: pustka duchowa (*spiritually empty*), bezbożność (*godless*), profanacja (*profane*), a w szerszym rozumieniu – wyobcowanie (*alienation*), anomia (*anomie*) czy poczucie braku celu (*purposelessness*). Jeśli ateizm lub agnostycyzm są spójnymi poglądami osoby, nie stanowią one psychologicznego przeciwieństwa duchowości.

1.3.2. Umiarkowanie. W koncepcji Petersona i Seligmana (2004) umiarkowanie jest cnotą, która ma chronić przed nadmiarem. Zazwyczaj kojarzona jest z abstynencją, odmawianiem sobie czegoś przyjemnego. Mocne strony wchodzące w jej skład dotyczą różnych form skutecznego samoograniczania się (*auspicious self-restraint*).

Umiarkowanie wiąże się ze zdolnością do samodzielnego (bez udziału innych) monitorowania i kontrolowania swoich emocji, motywacji i zachowania. Brak tej zdolności niemal zawsze prowadzi do różnorodnych problemów o wymiarze osobistym i społecznym (Baumeister, Heatherton, Tice, 1994; Block, Gjerde, Block, 1991; Eisenberg, Fabes, Guthrie, Reiser, 2000). Co warto zaznaczyć, z tego faktu wynika jedynie, że nieumiarkowanie jest szkodliwe, a nie to, że umiarkowanie ma wyłącznie pozytywny wydźwięk. Peterson i Seligman (2004) stwierdzają, że umiarkowanie jest formą odmawiania sobie przyjemności o różnym charakterze, które przynosi ostatecznie korzyść osobie samoograniczającej się lub innym ludziom. Sztandarowym przykładem na to są mocne strony roztropności i skromności.

1.3.2.1. Umiejętność przebaczenia (zdolność do okazania litości). Peterson i

Seligman (2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) definiują tę mocną stronę jako: „umiejętność przebaczenia tym, którzy popełnili błąd (*forgiving those who have done wrong*); akceptowanie niedoskonałości innych (*accepting the shortcomings of others*); dawanie innym drugiej szansy (*giving people a second chance*); niechęć do zemsty (*not being vengeful*)”.

Peterson i Seligman (2004) zauważają, że umiejętność przebaczenia reprezentuje całą gamę zmian o charakterze prospołecznym, które zachodzą w osobie pokrzywdzonej lub zranionej przez kogoś, z kim była w pewnej relacji. Gdy ludzie przebaczą, ich motywacje lub zachowanie wobec osoby, która zawiniła, stają się bardziej pozytywne.

Ważne według autorów koncepcji jest rozgraniczenie między gotowością, skłonnością do przebaczenia (*forgivingness*) a umiejętnością przebaczenia (*forgiveness*). Ta druga może być postrzegana jako przeprowadzenie zmiany o charakterze psychologicznym w relacji z konkretną osobą, która przekroczyła pewne normy. Zmiany te zachodzą w konkretnej sytuacji przekroczenia tych standardów. Umiejętność przebaczenia może być rozpatrywana jako szczególny przypadek okazania litości – terminu bardziej ogólnego, stanowiącego przejaw życzliwości, współczucia lub łaskawości wobec (1) osoby, która przekroczyła pewne normy, (2) kogoś, wobec kogo osoba ma władzę lub (3) osoby w wielkim stresie (np. Gove i in., 1966, za: Peterson, Seligman, 2004). Okazanie litości jest zatem pokrewnym terminem do umiejętności przebaczenia. Innymi blisko związanymi konstruktami są według Niemieca i Weddinga (2008): ulitowanie się nad kimś (*pity*), łaskawość (*clemency*), współczucie (*sympathy*), okazanie zrozumienia (*leniency*) oraz życzliwość (*benevolence*). Zarówno

Peterson i Seligman, jak Niemiec i Wedding zwracają uwagę, że umiejętność przebaczenia jest ważnym elementem wielu tradycji religijnych – m.in. judaizmu, chrześcijaństwa i islamu.

McCullough, Bono i Root (2007) definiują umiejętność przebaczenia jako zmiany o charakterze prospołecznym wobec osoby, która zawiniła. Zmiany te skutkują tym, że osoba coraz mniej unika winowajcy (*becomes less avoidant*), zmniejsza się jej chęć odwetu, zemsty (*less vengeful*) i prawdopodobnie zwiększa się jej łaskawość, życzliwość wobec niego (*more benevolent*). W ich rozumieniu przebaczenie to nie cecha, ale proces zmian, którego przebieg w dużym stopniu wspomagany jest przez empatię. Niemiec i Wedding (2008) zauważają, że umiejętność przebaczenia zakłada rezygnowanie z /odpuszczanie (*letting go*) negatywnych myśli (*negative thoughts*) i złości oraz stopniowe akceptowanie wydarzenia lub wydarzeń, które były ich źródłem. Wydaje się także, że osoba, która przebacza, zastępuje snucie planów i fantazjowanie o zemście – życzliwością (a przynajmniej akceptacją) wobec osoby, która wyrządziła jej krzywdę. Odnosi ona tym samym korzyść, ponieważ nie przepełnia jej złość, uraza i obwinianie. Ponadto nie jest już więźniem swoich emocji związanych z przypominaniem sobie przykrego wydarzenia lub myślami na temat odwetu.

Przeciwieństwem umiejętności przebaczenia są według Petersona i Seligmana (2004) pamiętliwość (*unforgiving*), mściwość (*spiteful*), odwetowość (*punitive*), pragnienie zemsty (*vengeful*), bezlitosność (*merciless*) oraz zatwardziałość (*hard-hearted*).

1.3.2.2. Skromność (pokora). Skromność w definicji Petersona i Seligmana (2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) definiowana jest jako „nieprzechwalanie się swoimi osiągnięciami (*letting one's accomplishments speak for themselves*); niezabieganie o uwagę (*not seeking the spotlights*); trafna ocena siebie i swojej wyjątkowości (*not regarding*

oneself as more special than one is)". Kluczowym wyznacznikiem tej mocnej strony, który często przywołują Peterson i Seligman, jest adekwatna ocena siebie.

Peterson i Seligman (2004) ukazują dość subtelny różnicę pomiędzy dwoma elementami nazwy tej mocnej strony – *skromnością* i *pokorą*. Skromność ma charakter bardziej zewnętrzny (*more external*), ponieważ wyraża się nie tylko w zachowaniu, ale również w sposobie ubierania się, w rzeczach, które osoba posiada. Pokora natomiast ma charakter bardziej wewnętrzny (*more internal*) i odnosi się do poczucia, że osoba nie jest centrum wszechświata. Skromność może istnieć bez pokory, jednak prawdziwa pokora zawsze idzie w parze ze skromnością.

Peterson i Seligman (2004) zauważają, że przeciwieństwo skromności – pycha (*pride*) – już od czasów św. Tomasza uznawana była za grzech śmiertelny, a nawet za najwyższy grzech (*ultimate sin*) – źródło wszystkich innych grzechów. Autorzy wskazują, że współczesna kultura Zachodu wzmacnia i zachęca do pychy, którą określa mianem wysokiego poczucia własnej wartości. Gdy współczesny świat chce znaleźć czynnik odpowiedzialny za np. nadużywanie narkotyków czy przemoc – często wskazuje na niskie poczucie własnej wartości. Logiczne wydaje się przypuszczenie, że gdy tylko ludzie poczują się lepiej sami ze sobą – będą szczęśliwi i będą postępować właściwie (*behave well*). Jednak zarówno taka hipoteza wyjściowa autorów (o równości między pychą i wysokim poczuciem własnej wartości), jak i wynikające z niej przypuszczenie wymagają potwierdzenia w badaniach, którego Peterson i Seligman (2004) nie dostarczają. Formułują je raczej na podstawie obserwacji.

Peterson i Seligman (2004) wprost piszą wyłącznie o pysze (*pride*) – tego samego słowa używają w kontekście tego, co św. Tomasz mówił o *ultimate sin*, który w naszej

tradycji tłumaczony jest właśnie jako *pycha*. Jednak, chcąc nieco złagodzić to stanowisko i uczynić je jaśniejszym dla czytelnika niniejszej pracy, w dalszej części wykorzystywany będzie również termin *duma*, który znacznie lepiej w kontekście języka polskiego oddaje istotę tego, o czym w swoim podręczniku piszą Peterson i Seligman (2004). Według nich *duma* postrzegana jest jako cecha nie tylko akceptowalna, ale wręcz pożądana, mimo że przyjmuje ona czasem postać przeceniania swoich zalet, postrzegania siebie jako lepszego/lepszej od innych czy bezwarunkowego uwielbienia dla siebie (*unconditional praise*), pomimo mało zachwycających wyników swoich działań (*lukewarm performance*). Czucie się dobrze z samym sobą może nieść wiele korzyści, takich jak pozytywne emocje i pewność w dążeniu do celu. Peterson i Seligman (2004) twierdzą, że nacisk społeczeństw na promowanie pozytywnego obrazu siebie bez względu na koszty takich działań stworzył niebezpieczną dysproporcję. Skupiając uwagę na korzyściach z pozytywnej oceny siebie, można łatwo zapomnieć o zagrożeniach takiego działania. A już na pewno można zupełnie przeoczyć korzyści płynące z tak trudnych do zauważenia cech jak skromność i pokora.

W swoim tekście Tangney (2002), na którą powołują się Peterson i Seligman (2004), sformułowała kilka kluczowych cech charakteryzujących pokorę. Są to: (1) trafne, adekwatne rozeznanie własnych zdolności i osiągnięć (ani przecenianie, ani niedocenianie); (2) zdolność do zauważenia i uznania swoich błędów, niedoskonałości, ograniczeń czy braków w wiedzy; (3) otwartość na nowe idee oraz udzielane rady; (4) relatywnie małe skupienie na sobie czy umiejętność zapomnienia o sobie (*ability to forget the self*) w sytuacjach, gdy osoba zdaje sobie sprawę z tego, że jest jedynie małą częścią wielkiego wszechświata; (5) docenienie wartości wszelkich rzeczy, jak i różnych sposobów, na które ludzie i rzeczy mogą przynieść korzyść światu.

Peterson i Seligman (2004) zaznaczają, że skromność odnosi się do wyważonej oceny własnych zalet i osiągnięć. Rozciąga się to także na kwestie dotyczące odpowiedniego stroju i zachowania w sytuacjach społecznych. Badania psychologii społecznej często podchodziły do skromności w kategoriach behawioralnych – np. określali ją jako nieprzypisywanie sobie wszystkich zasług za odniesiony sukces (np. Hareli, Weiner, 2000) lub obniżanie własnych możliwości osiągnięcia sukcesu w przyszłości, gdy jest się w obecności osób trzecich (Heatherington, Burns, Gustafson, 1998).

Niemiec i Wedding (2008) zwracają uwagę na to, że osoby cechujące się skromnością są pragmatyczne, rzeczowe (*down to earth*), natomiast osoby pokorne charakteryzują jako znające swoją wartość, pewne siebie (*self-assured*) i pomocne (*forthcoming*).

Za przeciwieństwa skromności i pokory Peterson i Seligman (2004) uznają: arogancję (*arrogance*), pychę (*pride*), pompatyczność, nadętość (*pomposity*), poczucie wyższości (*grandiosity*) oraz egoizm, egocentryzm (*self-centeredness*). Niemiec i Wedding (2008) za przeciwieństwa tej mocnej strony uznają również narcyzm. Innymi przeciwieństwami według nich są nieskromność (*inmodest*) i zarozumiałość (*conceited*). Zauważają również, że osoby, które cechuje przeciwieństwo skromności – pycha – są pochłonięte myślami o tym, czy są rozpoznawalne, czy się o nich mówi i myśli. Osoby pyszne nieustannie przeceniają swoje zdolności i atrakcyjność.

1.3.2.3. Roztropność. Roztropność to w definicji Petersona i Seligmana (2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) „ostrożność przy dokonywaniu wyborów (*being careful about one's choices*); unikanie zbędnego ryzyka (*not taking undue risks*); mówienie i robienie tego, czego potem nie trzeba żałować (*not saying or doing things that might later*

be regretted)". Peterson i Seligman opisują roztropność jako orientację poznawczą wobec przyszłości. Jest ona formą praktycznego rozumowania oraz takiego zarządzania sobą (*self-management*), które pomaga w efektywnym osiągnięciu długoterminowych celów. Autorzy zauważają, że osoby, które cechuje roztropność, przejawiają również dalekowzroczność i przezorność w odniesieniu do konsekwencji podejmowanych przez siebie działań i decyzji. Ponadto nie poddają się one impulsom, są w stanie zrezygnować z dążenia do krótkoterminowych celów, aby osiągnąć te długoterminowe, mają elastyczne i wyważone (*moderate*) podejście do życia i starają się znaleźć równowagę, balans między celami, do których dążą.

Za przejawy roztropności w codziennym życiu Peterson i Seligman (2004) uznają na przykład: oszczędzanie na przyszłość, tworzenie planów na wypadek, gdyby stało się coś nieoczekiwanego, unikanie sytuacji, które w przeszłości prowadziły do podejmowania wyborów pod wpływem impulsu, podejmowanie decyzji uwzględniających bliskie i odległe korzyści oraz koszty, a także rozważanie ich możliwej zgodności lub sprzeczności z innymi planami. Innym przykładem roztropności jest rozważanie własnych planów w sposób pragmatyczny.

Niemiec i Wedding (2008) charakteryzują osobę roztropną jako taką, która w swoim postępowaniu kieruje się rozumem, podejmuje mądre, przemyślane decyzje, potrafi dobrze zarządzać swoimi zasobami, wążąc możliwe zyski i straty określonego działania. Zaznaczają, że osoby roztropne opisywane są często przez innych jako: rozumne, rozsądne, sumienne, zrównoważone, ostrożne, uważne, wnikliwe, bystre, rozważne, przezorne i liczące się z innymi, myślące o nich. Autorzy zauważają jednocześnie, że roztropność nie wyklucza dobrej

zabawy i czerpania radości z życia, ale oznacza dbanie o to, aby zachowanie jednostki było wyważone (*avoiding excess*).

Wydaje się, że trafną charakterystyką roztropności dokonaną przez Niemieca i Weddinga (2008) jest opisywanie jej jako „ostrożnej mądrości” (*cautious wisdom*). Określenie to sugeruje, że osoba posiadająca tę mocną stronę wie, co można zrobić, a czego należy unikać. Innym przywoływanym przez autorów opisem roztropności jest „praktyczna mądrość”. W tym ujęciu roztropność uznawana jest za nadcechę, cechę wyższego stopnia (*superordinate*), która łączy osobowość i inteligencję. Haslam (1991) wyróżniał pięć cech roztropności: (1) związek z podjęciem wyboru, planowaniem, dążeniem do osiągnięcia odległego i szlachetnego celu, (2) związek z tożsamością, poczuciem ciągłości (*self-continuity*) i poczuciem wewnętrznej spójności, ponieważ osoba posiada wyobrażenie siebie w przyszłości, (3) związek ze zgodnym z rozumem dążeniem do osiągnięcia pożądanego celu, (4) związek z maksymalizowaniem satysfakcji z wielu celów, (5) związek z dążeniem do realizacji własnych celów, ale w taki sposób, aby nie być dla swojego otoczenia szkodliwym lub destrukcyjnym (*without being collectively destructive*).

Peterson i Seligman (2004) za przeciwieństwa roztropności uznają: bezmyślność (*thoughtlessness*), lekkomyślność (*recklessness*), naiwność (*foolishness*) oraz nieodpowiedzialność (*irresponsibility*). Zaznaczają, że nie ma sprzeczności pomiędzy roztropnością a spontanicznością, jednak spontaniczna aktywność nie może oznaczać braku wyobraźni ani wiązać się z podejmowaniem niepotrzebnego lub dużego ryzyka. Niemiec i Wedding (2008) jako przeciwieństwo roztropności wymieniają również impulsywność (*impulsivity*). Wydaje się więc, że osoba, którą cechuje roztropność, jest przede wszystkim

odpowiedzialna, przewiduje konsekwencje swoich zachowań, zastanawia się dwa razy, zanim coś zrobi lub powie.

1.3.2.4. Samoregulacja (samokontrola). Samoregulacja/samokontrola definiowana jest przez Petersona i Seligmana (2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) jako „kontrolowanie swoich czynów, emocji, pokus (*regulating what one feels and does*); zdyscyplinowanie (*being disciplined*); kontrola nad swoimi emocjami i pokusami (*controlling one's appetites and emotions*)”.

Peterson i Seligman (2004) opisują samoregulację jako posiadanie takiego rodzaju kontroli nad własnymi reakcjami, dzięki której osoba będzie czuła, że spełnia swoje osobiste standardy oraz będzie dążyła do wyznaczonych przez siebie celów. Kontrola ta ma dotyczyć myśli, emocji, odruchów (*impulses*) i zachowań. Autorzy podkreślają, że terminem pokrewnym (choć o węższym znaczeniu) do samoregulacji i samokontroli jest dyscyplina wewnętrzna (*self-discipline*). Dzięki niej osoba robi nawet to, na co nie ma ochoty i jest w stanie opierać się pokusom.

Według Petersona i Seligmana (2004) kluczowa w samoregulacji jest umiejętność panowania nad swoimi odruchami lub przekształcenia ich w inną reakcję – stosowanie działań zastępczych. Człowiek nieustannie odpowiada na bodźce zarówno o charakterze wewnętrznym, jak i zewnętrznym, jednak reagowanie zgodnie z nimi wszystkimi nie byłoby dla niego adaptacyjne. Stąd niekiedy ludziom bardziej opłaca się nie działać zgodnie z pierwszym odruchem. W tym celu mogą wykorzystywać takie techniki jak odwracanie swojej uwagi, skupianie jej na czymś innym, regulowanie swoich reakcji emocjonalnych, powstrzymywanie się od pokus. Większość aktów samoregulacji sprowadza się do

powstrzymania się od reakcji. Jednym z pierwszych przychodzących na myśl przykładów jest bycie na diecie i powstrzymywanie się od jedzenia pysznych, ale niezdrowych, kalorycznych posiłków. Istnieją jednak również takie przypadki, w których samoregulacja oznacza wykonanie jakiegoś działania, na przykład wtedy, gdy po ciężkim dniu w pracy i opieki nad dzieckiem osoba, zamiast odpoczywać, siada do pisania artykułu naukowego.

Na podstawie literatury Niemiec i Wedding (2008) stwierdzają, że samoregulacja to cecha, którą nabywa się w procesie dojrzewania i poprzez trening. Posiadanie jasnych standardów, kontrola zachowania, ustrukturalizowane plany, przewidywanie możliwych przeszkód i ćwiczenie w sobie tej cechy w celu osiągnięcia pożądanych zmian. Ponadto zauważają, że ludzie roztropni zazwyczaj mają dobrze opanowaną umiejętność samoregulacji. Powołują się na pracę Baumeistera i Heathertona (1996), wymieniając takie problemy wynikające z braku samoregulacji jak: przestępczość, cięższe u nastolatków, uzależnienia (np. od alkoholu, narkotyków, hazardu), gorsze wyniki szkolne. Przywołują również wymienione w opracowaniu Tangney, Baumeistera i Boone (2004) korzyści płynące z samoregulacji, np. dobre przystosowanie (*good adjustment*), lepsze oceny i sukces w relacjach interpersonalnych. Dzieci, które cechuje samoregulacja, lepiej dogadują się z innymi dziećmi (*get along better with other children*). Baumeister, Vohs i Tice (2007) stwierdzają, że samokontrolę można porównać do mięśnia – jeśli ją ćwiczymy, to się rozwija, ale nie można jej nadużywać (poprzez zbyt wysokie wymagania, postanowienia), ponieważ wtedy nastąpi jej deterioracja, zmniejszenie.

Za przeciwieństwo samoregulacji/samokontroli Peterson i Seligman (2004) uznają brak kontroli (*out of control*), impulsywność (*impulsive*), wybuchowość (*explosive*), niezdyscyplinowanie (*undisciplined*) i gwałtowność (*wild*). Zauważają również związek braku

samokontroli z wieloma zaburzeniami psychicznymi, afektywnymi i zaburzeniami osobowości. Niemiec i Wedding (2008) stwierdzają, że osoby o niskiej samokontroli mają skłonność do prokrastynacji, która wiąże się ujemnie z perfekcjonizmem.

1.3.3. Sprawiedliwość. Sprawiedliwość definiowana jest przez Petersona i Seligmana (2004) jako cnota, która obejmuje wszystko to, co czyni życie uczciwym. W świecie Zachodnim zazwyczaj odnosi się do równości wszystkich ludzi – przekonania, że każdy powinien otrzymywać tyle, ile mu się należy – adekwatnie do włożonej pracy („każdemu według zasług”). W kulturach kolektywistycznych popularne są inne przekonania na temat sprawiedliwości („każdemu według potrzeb”). Niezależnie jednak od treści przekonania – w każdej kulturze istnieje pewien standard, którego celem jest ochrona tego, co uważane jest za sprawiedliwe i uczciwe.

1.3.3.1. Przynależność (odpowiedzialność społeczna / lojalność / zespołowość).

Peterson i Seligman (2004, s. 30, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) definiują przynależność jako: „dobre funkcjonowanie w roli członka zespołu (*working well as a member of a group or a team*); lojalność wobec grupy (*being loyal to the group*); wykonywanie swojej części pracy (*doing one's share*)”.

Według Petersona i Seligmana (2004) wskaźnikami tej cechy są: utożsamianie się z grupą, poczucie odpowiedzialności za wspólne dobro, poczucie obowiązku, praca raczej dla dobra grupy niż osiągnięcia własnej korzyści, lojalność wobec przyjaciół, bycie dobrym członkiem zespołu. Można zakładać, że osoby, które charakteryzują się

przynależnością/zespołowością będą ciężko pracowali, aby osiągnąć określony cel (*to pull his or her weight*).

Przynależność wiąże się ze wspaniałomyślnością (*generative spirit*) i poczuciem odpowiedzialności za swoją społeczność (*community*). Osoby o wysokiej przynależności są aktywnymi członkami swoich społeczności – poprzez zaangażowanie w wybory, wolontariat (*joining voluntary associations*), a także poświęcanie swojego czasu lub pieniędzy na różne cele społeczne bądź związane z ochroną środowiska. Często osoby takie przedkładają interes publiczny nad własny, cenią ideę dobra wspólnego i chcą uczynić świat lepszym miejscem do życia dla przyszłych pokoleń. Często przynależność związana jest z zaangażowaniem w działalność polityczną lub okołopolityczną.

Niemiec i Wedding (2008) zwracają uwagę, że przynależność odnosi się do niemieckiego terminu *Gemeinschaftsgefühl*, tłumaczonego jako poczucie wspólnoty (*community feeling*) czy działalność o charakterze społecznym (*social interest*). Przywołują także teorię Adlera, który twierdził, że zdrowie psychiczne jest nieodłącznie związane z uświadomieniem sobie, że każdy jest integralną częścią większej, spójnej społeczności.

Peterson i Seligman (2004) stwierdzają, że przynależność i zespołowość, dwie najczęściej używane nazwy tej mocnej strony, nie są synonimami. Przynależność w ich rozumieniu obejmuje także obywatelskość oraz poczucie identyfikacji ze swoim narodem. Odnosi się zatem również do zachowań politycznych (np. brania udziału w wyborach, referendach, działalności politycznej, aktywnego uczestnictwa w polityce na poziomie lokalnym) oraz do przestrzegania praw i wykonywania obowiązków wynikających z takiego udziału w życiu społeczno-politycznym. Zespołowość natomiast odnosi się do zdolności do

pracy w grupie oraz do współdziałania, prowadzącego do osiągnięcia wspólnego celu (*to collaborate and cooperate*).

Przeciwieństwem przynależności według Niemieca i Weddinga (2008) są: skupienie na sobie (*self-centeredness*) i egoizm (*selfishness*). Podkreślają oni, że osoba charakteryzująca się niskim nasileniem przynależności jest odizolowana, odseparowana od społeczeństwa oraz wyłączona z codziennych interakcji społecznych, które często stanowią podstawę poczucia sensu naszego życia.

1.3.3.2. Uczciwość. Peterson i Seligman (2004, s. 29, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) definiują uczciwość jako „traktowanie ludzi w równy sposób, według zasad sprawiedliwości i równości (*treating all people the same according to notions of fairness and justice*); niekierowanie się osobistymi sentymentami przy wydawaniu sądów (*not letting personal feelings bias decisions about others*); dawanie wszystkim ludziom równych szans (*giving everyone a fair chance*)”.

W rozumieniu Petersona i Seligmana (2004) uczciwość jest wynikiem moralnego rozumowania, moralnego oceniania (*moral judgment*) – procesu, poprzez który ludzie decydują, co jest moralnie dobre, a co jest moralnie złe i moralnie zabronione (*morally proscribed*). Samo rozumowanie moralne jest kluczowe dla rozwoju moralnego (*moral development*) i moralnego zachowania (*enabling moral behavior*). Uczciwość oznacza dawanie wszystkim takich samych szans, niefaworyzowanie nikogo, bycie wiernym idei, zgodnie z którą wszystkich obowiązują takie same zasady.

Peterson i Seligman (2004) podkreślają, że pewne zachowania powiązane z uczciwością (np. uczciwe postępowanie we wszystkich swoich relacjach, stawianie się

bardziej wrażliwym na przypadki niesprawiedliwości społecznej, wyrażanie współczucia i troski o innych oraz rozwijanie spostrzegawczości niezbędnej do zrozumienia związków międzyludzkich) są pożądanymi efektami rozwoju (*desirable developmental outcomes*). Zachowania te wiążą się także z byciem odpowiedzialnymi obywatelami, godnymi zaufania przyjaciółmi i moralnymi ludźmi.

Za przeciwieństwo uczciwości Peterson i Seligman (2004) uznają nieuczciwość i niesprawiedliwość (*unfairness*) wyrażające się w jednostronności lub uprzedzeniach. Niemiec i Wedding (2008) uznają za takie również dyskryminację, stronniczość, faworyzowanie i bigoterię.

1.3.3.3. Przywództwo. Definicja przywództwa stworzona przez Petersona i Seligmana (2004, s. 30, por. Najderska, Ciecuch, 2013) mówi, że przywództwo to „motywowanie wszystkich członków swojej grupy do wykonywania pracy, a jednocześnie budowanie dobrych relacji w grupie (*encouraging a group of which one is a member to get things done and at the same time maintain good relations within the group*); organizowanie i nadzorowanie aktywności grupowych (*organizing group activities and seeing that they happen*)”.

Peterson i Seligman (2004), za teoretykami zajmującymi się tą tematyką, wymieniają dwa główne zadania stojące przed liderami: (1) motywowanie członków grupy do wykonywania powierzonych im obowiązków, a także (2) tworzenie i utrzymywanie dobrych relacji między członkami grupy oraz dbanie o ich morale. Peterson i Seligman zaznaczają, że przywództwo jako cecha odnosi się do pewnej konstelacji poznawczych i temperamentalnych atrybutów, które wzmacniają (*foster*) chęć pomagania innym i

wpływania na nich, ukierunkowywania i motywowania ich działań w taki sposób, aby osiągnąć wspólny cel. Osoby cechujące się przywództwem dążą do dominowania nad innymi, przejmowania inicjatywy w relacjach interpersonalnych i sytuacjach społecznych. Z łatwością przychodzi im takie kierowanie swoimi działaniami i działaniami innych ludzi, aby były one uporządkowane, tworzyły spójny system (*an integrated system*).

Peterson i Seligman (2004) zauważają, że przywództwo jest zjawiskiem nieodłącznie związanym z sytuacjami społecznymi. Wielu teoretyków traktuje przywództwo jako zachodzące w interakcji lub relacji pomiędzy osobą, która przyjęła rolę lidera (ze względu na swoje umiejętności lub bycie wybranym na dane stanowisko) a osobą, która jest przez niego kierowana⁵. W takim ujęciu jakość sprawowanej funkcji lidera zależy zarówno od cech lidera, cech osoby mu podlegającej, jak i presji wynikającej z kontekstu interakcji lub czynników sytuacyjnych.

W rozumieniu Petersona i Seligmana (2004) należy odróżnić przywództwo jako cechę (*leadership as a personal quality*) od sprawowania funkcji lidera (*leadership as a practice*). Nie każdy lider posiada cechę przywództwa. Sprawowanie funkcji lidera wiąże się z (1) wyznaczaniem, ustanawianiem, określaniem lub interpretowaniem kierunku działań dla grupy oraz (2) ułatwianiem lub umożliwianiem zachodzenia w grupie procesów, które prowadzą do osiągnięcia celu. Przywództwo jako cecha odnosi się do posiadania motywacji i

⁵ Warto zaznaczyć, że w języku polskim bardzo trudno (o ile to w ogóle możliwe) znaleźć określenia, które w sposób zrozumiały, a jednocześnie funkcjonujący na dość wysokim stopniu ogólności (możliwy do zastosowania w różnych kontekstach) będą określały osobę kierowaną przez lidera. Słowo *follower*, które pojawia się w tym kontekście w tekstach anglojęzycznych, nie ma adekwatnego polskiego odpowiednika, który mógłby zostać użyty w odniesieniu do roli członka zespołu i oddać relację opisywaną w tych tekstach. Dostępne tłumaczenia słowa *follower* (takie jak np. *zwolennik*, *uczeń*, *adherent*, *wyznawca*, *stronnik* itp.) są w oczywisty sposób nieprzystające do relacji, o której mowa w niniejszym rozdziale. Stąd w odniesieniu do takiej osoby posługujemy się terminem opisowym – np. *członek zespołu*, *członek grupy*. Należy jednocześnie zaznaczyć, że nie każde użycie w tym tekście zwrotu *członek grupy* lub *członek zespołu* jest tłumaczeniem wyrazu *follower*.

zdolności do poszukiwania, zdobywania i odnoszenia sukcesów w sprawowaniu roli lidera w określonej społeczności.

Niemiec i Wedding (2008) podają inne rozróżnienie poprzez skonstrastowanie ze sobą menadżerów i liderów. W ich rozumieniu menadżerowie zarządzają innymi ludźmi, a liderzy to ludzie, którzy inspirują innych do zachowywania się w określony sposób. Wyróżniają oni takie cechy liderów jak: umiejętność efektywnej komunikacji, świadomość swoich przekonań i wartości oraz zdolność przekonywania innych do wyznawanych przez siebie wartości.

Peterson i Seligman (2004) podają szerszą charakterystykę liderów, podkreślając, że cechami często współwystępującymi z przywództwem są te związane z władzą, posiadaniem autorytetu, dominacją, charyzmą i asertywnością.

Niskie nasilenie przywództwa według Petersona i Seligmana (2004) skutkuje niepodjęciem inicjatywy (*never takes charge*) lub złym dowodzeniem grupą, przez co osoba nie wypełnia jednego lub obydwu kluczowych zadań przywództwa (*neglecting one or both of the crucial tasks of leadership*), jakimi są motywowanie zespołu do wykonywania swoich obowiązków oraz dbanie o atmosferę w grupie. Niemiec i Wedding (2008) wymieniają typy liderów, którzy w niewłaściwy sposób sprawują swoją funkcję. Są to według nich np. nieumiejętny lider (*inept*), lider, który nie umie lub nie chce przejąć kontroli/nie potrafi podjąć inicjatywy (*chargé*) oraz lider, który podejmuje próby przewodzenia innym, ale są to próby nieudane. Ponadto skrajnie negatywnym aspektem przywództwa są liderzy, którzy wykorzystują swoje stanowisko do manipulowania innymi, np. przywódcy sekt, dyktatorzy.

1.3.4. Humanitaryzm. Cnota humanitaryzmu odnosi się do relacji z innymi. Do jej osiągnięcia prowadzą mocne strony związane z funkcjonowaniem społecznym. Zwykle wiązana jest z zachowaniem prospołecznym lub altruistycznym.

1.3.4.1. Zdolność do kochania. Peterson i Seligman (2004, s. 29, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) definiują zdolność do kochania jako „cenienie bliskich relacji z ludźmi, w szczególności z tymi, którzy odwzajemniają tę troskę (*valuing close relations with others, in particular those in which sharing and caring are reciprocated*); chęć bycia blisko z innymi (*being close to people*)”. Warto zauważyć, że *cenienie* jako kategoria definicyjna zdolności do kochania może wzbudzać wątpliwości.

Zdolność do kochania w rozumieniu Petersona i Seligmana (2004) składa się z trzech komponentów: poznawczego, behawioralnego i emocjonalnego. Ponadto autorzy zwracają uwagę na trzy prototypowe formy, które przyjmuje miłość. Pierwszym typem miłości jest miłość do osób, które chronią nas, troszczą się o nas i są w stosunku do nas czułe. Cechuje się ona przekonaniem, że nasze dobro jest dla tych osób priorytetem i że będą dostępni dla nas, gdy będziemy ich potrzebować. Te bliskie osoby dają nam poczucie bezpieczeństwa, a rozstanie z nimi jest dla nas powodem do przeżywania negatywnych uczuć i stresu. Prototypem takiej relacji jest miłość dziecka do rodzica.

Drugim rodzajem miłości jest miłość do osób, które ufają, że my damy im poczucie bezpieczeństwa i zaspokoimy ich potrzeby. Chronimy takie osoby, wspieramy, poświęcamy się dla ich dobra. Ich potrzeby są dla nas ważniejsze niż nasze własne. Prototypem takiej relacji jest miłość rodzica do dziecka.

Trzeci rodzaj miłości cechuje się seksualnym, fizycznym i emocjonalnym pożądaniem bliskości z osobą, którą postrzegamy jako wyjątkową i która sprawia, że my czujemy się wyjątkowo. Prototypem takiej relacji jest miłość romantyczna. Warto podkreślić, że w danym związku między ludźmi może występować jednocześnie więcej niż jeden rodzaj miłości.

Peterson i Seligman (2004) traktują zdolność do kochania (oraz – jak dopowiadają – zdolność do bycia kochanym) jako wewnętrzną, wrodzoną, charakterystyczną dla ludzi tendencję, która ma wielki wpływ na zdrowie i dobrostan od dzieciństwa aż do późnej dorosłości. Podkreślają również, że na wykształcenie tej zdolności w dużym stopniu mogą mieć wpływ wczesne doświadczenia relacji z innymi. Hipotezy te znalazły empiryczne potwierdzenie między innymi w pracy Schore i Schore’a (2008), którzy wskazują na znaczenie doświadczenia bliskości i synchronizacji afektywnej z opiekunem w okresie wczesnego dzieciństwa i ich wpływu na neuronalną bazę doświadczania więzi i bezpieczeństwa w relacji z drugim człowiekiem. Przejawia się to m.in. w powstaniu tzw. wewnętrznego operacyjnego modelu przywiązania. Powiela on w różnych okolicznościach wyniesione z dzieciństwa doświadczenie przywiązania z innymi osobami.

Teoria miłości Sternberga (1986), przywołana przez Niemieca i Weddinga (2008), jest obecnie jedną z najpopularniejszych teorii miłości. Opisał ją w języku polskim Wojciszke (2003). Mówi ona o trzech składnikach miłości: namiętności, intymności i zaangażowaniu. W zależności od kombinacji tych czynników wyróżnia się pięć faz związku: zakochanie (namiętność), romantyczne początki (namiętność i intymność), związek kompletny (namiętność, intymność i zaangażowanie), związek przyjacielski (intymność i zaangażowanie) oraz związek pusty (tylko zaangażowanie). W fazie związku pustego partnerów łączy głównie współdzielenie celów życiowych. Wycofanie się jednej osoby skutkuje rozpadem związku.

Niemiec i Wedding (2008) za przeciwieństwa zdolności do kochania uważają: pogardę, odrazę, lekceważenie, nienawiść i strach, a także samotność, izolację, alienację i wyobcowanie. Według nich niezdolność do kochania lub obniżona zdolność do kochania są charakterystyczne dla różnych zaburzeń osobowości, jak np. osobowość narcystyczna, antyspołeczna lub schizoidalna.

1.3.4.2. Życzliwość (*wspaniałomyślność / dbanie o innych / troska / współczucie / altruistyczna miłość / bycie miłym*). Peterson i Seligman (2004, s. 29, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 73) definiują życzliwość jako „wyświadczanie innym przysług i robieniedobrych uczynków (*doing favors and good deeds for others*); pomoc innym (*helping them*); dbanie o innych (*taking care of them*)”. Terminem pokrewnym do *życzliwości* i *wspaniałomyślności* jest według nich *altruizm*.

Peterson i Seligman (2004) wyróżniają trzy elementy altruizmu: empatię/współczucie (przejawiającą się w dbaniu o innych), rozumowanie moralne (*moral reasoning*) oraz poczucie społecznej odpowiedzialności (*social responsibility*). Na gruncie koncepcji Petersona i Seligmana (2004) *życzliwość* i *wspaniałomyślność* to pojęcia blisko ze sobą związane – oba odnoszą się do pozytywnego ukierunkowania na innych. Istotnym elementem życzliwości jako mocnej strony charakteru jest przekonanie, że każdy człowiek jest wart uwagi oraz uznania, jednak dawanie innym uwagi i uznania nie może wynikać z troski o własne interesy ani być środkiem osiągnięcia jakichś własnych korzyści.

Według Niemieca i Weddinga (2008) życzliwość może być okazywana poprzez wyraz twarzy, dobre, ciepłe myśli lub altruistyczne zachowanie. Ważnym czynnikiem tej mocnej strony jest empatia. Właśnie te emocjonalne (afektywne) przejawy życzliwości pozwalają

odróżnić ją według Petersona i Seligmana (2004) od szacunku wobec innych wywiedzionego jedynie z obowiązku lub wpojonych zasad. Przypuszcza się, że takie stany afektywne leżą u podstawy zachowań pomocowych, które nie są oparte na gwarancjach wzajemności, chęci poprawienia własnej reputacji ani żadnych innych korzyściach osobistych, chociaż takie korzyści mogą się pojawić. Niemiec i Wedding (2008) zauważają, że życzliwość jest związana z pojęciem generatywności w ujęciu Eriksona (1950). Generatywność oznacza troskę o następne pokolenie i chęć zapewnienia tego co najlepsze innym (*providing successfully for others*). Przeciwnieństwem generatywności jest stagnacja.

Otake, Shimai, Tanaka-Matsumi, Otsui i Fredrickson (2006), analizując charakterystykę życzliwości stworzoną przez Petersona i Seligmana (2004), wyróżniają jej trzy komponenty: (1) motywację do tego, aby być życzliwym wobec innych, (2) dostrzeganie życzliwości w innych oraz (3) wyrażanie życzliwości w swoim codziennym życiu.

1.3.4.3. Inteligencja społeczna (emocjonalna / wgląd w siebie). Definiując inteligencję społeczną, Peterson i Seligman (2004, s. 29, por. Najderska, Ciecuch, 2013) podkreślają, że jest to bycie świadomym własnych i cudzych uczuć i motywacji (*being aware of the motives and feelings of other people and oneself*); wiedza dotycząca tego, co zrobić i powiedzieć w różnych sytuacjach społecznych (*knowing what to do to fit into different social situations*); rozumienie, dlaczego ludzie zachowują się w określony sposób, ich motywacji (*knowing what makes other people tick*)”.

Omawiana mocna strona w ujęciu Petersona i Seligmana (2004) składa się z trzech komponentów: inteligencji emocjonalnej, inteligencji społecznej oraz wglądu w siebie. Inteligencja społeczna i emocjonalna są konstruktami obecnymi w psychologii, bardzo

popularnymi i różnie definiowanymi, jednak w poniższej charakterystyce przedstawione zostanie ich rozumienie w nurcie Petersona i Seligmana.

Inteligencja emocjonalna definiowana jest jako zdolności w zakresie doświadczania emocji i operowania nimi (*strategizing*). Ponadto wiąże się z trafnym rozpoznawaniem emocji w relacjach z ludźmi oraz rozumieniem ich znaczenia (Peterson, Seligman, 2004). Na inteligencję emocjonalną składają się cztery bardziej podstawowe umiejętności: spostrzeganie uczuć, nazywanie i wyrażanie uczuć, rozumienie ich przyczyn i konsekwencji, a także zdolność zarządzania nimi i zauważania między nimi powiązań (Trzebińska, 2008).

Inteligencja społeczna wykorzystywana jest w relacjach z innymi, w tym zarówno w związkach opartych na zażyłości i zaufaniu, jak i związkach opartych na przekonaniach, wierzeniach, przynależności do grupy światopoglądowej lub politycznej (Peterson, Seligman, 2004).

Wgląd w siebie obejmuje trafne rozumienie siebie samego i trafną ocenę siebie (*accurate self-understanding and self-assessment*), włączając w to rozumienie swojej wewnętrznej motywacji, emocji i innych procesów dynamicznych (*ability to reason about internal motivational, emotional*). Wgląd w siebie oznacza też rozumienie różnych dynamicznych procesów, które zachodzą w psychice.

Przeciwieństwami tej mocnej strony są: słaba orientacja w relacjach społecznych, oszukiwanie siebie, niski wgląd w siebie, uleganie stereotypom, przypisywanie ludzi do określonych kategorii, zgodnie np. z rolami, jakie pełnią lub stereotypem (odnosi się to zarówno do innych, jak i siebie samego) oraz mała uważność (Niemiec, Wedding, 2008; Peterson, Seligman, 2004).

1.3.5. Odwaga. Definiując cnotę odwagi, Peterson i Seligman (2004) przywołują ujęcie Putnama (1997, za: Peterson, Seligman, 2004). Stwierdzają, że są trzy jej typy: (1) odwaga fizyczna, (2) odwaga moralna i (3) odwaga psychologiczna. Pierwszy typ odnosi się do przezwycięzania strachu w celu udzielania pomocy (innym lub sobie) w sytuacji zagrożenia własnego zdrowia lub życia. Odwaga moralna polega na zachowywaniu integralności i autentyczności nawet pomimo ryzyka utraty przyjaciół, pracy lub statusu społecznego. Odwaga psychologiczna odnosi się do konfrontowania się ze swoimi trudnościami, problemami wewnętrznymi i przejawia się w trudnych dla człowieka sytuacjach – np. w ciężkiej chorobie lub walce z destrukcyjnym nawykiem.

1.3.5.1. Dzielność (waleczność). Dzielność definiowana jest przez Petersona i Seligmana (2004, s. 30, por. Najderska, Ciecuch, 2013) jako „niewycofywanie się w obliczu zagrożenia, wyzwań lub bólu (*not shrinking from threat, challenge, difficulty, or pain*); mówienie tego, co jest słuszne, prawdziwe, nawet w obliczu sprzeciwu innych (*speaking up for what is right even if there is opposition*); działanie w zgodzie ze swoimi przekonaniami (*acting on convictions even if unpopular*); zawiera w sobie komponent odwagi fizycznej, ale nie jest do niej ograniczona (*includes physical bravery but is not limited to it*)”.

W opisie dzielności Peterson i Seligman (2004) posługują się definicją Shelpa (1984), według której jest to: dyspozycja do dobrowolnego działania, czasem pomimo strachu, w obliczu zagrożenia. Osoba, która tak działa, dobrze rozumie ryzyko. Pomimo to czyni wysiłki, aby uzyskać lub zachować określone dobro swoje lub innej osoby, zdając sobie jednocześnie sprawę z tego, że podejmowane działania mogą nie zakończyć się sukcesem. W tej definicji szczególną wagę mają trzy elementy: (1) dobrowolność, (2) rozumowa ocena (*judgment*)

ryzyka i akceptacja konsekwencji podejmowanego działania, (3) wystąpienie zagrożenia, możliwej straty, ponoszenie dużego ryzyka lub potencjalnej szkody dla zdrowia lub życia.

Jako że nieodłączną częścią dzielności jest rozumowanie, rozważanie sytuacji czy analiza, przy ocenie zachowania jako dzielnego liczy się także to, jaki jest jego cel. Dzielnością nazywamy zwykle zachowanie, które polega na robieniu tego, co słuszne, co ma dobry moralnie cel. Samo podejmowanie ryzyka jest czynnikiem niewystarczającym.

Przeciwieństwem dzielności według Petersona i Seligmana (2004) jest tchórzostwo lub bojaźliwość (*spinelessness*). Parażliżujący lęk oraz nerwice (*neuroses*) również mogą być postrzegane jako brak dzielności i część badań prowadzonych przez psychologów klinicznych to potwierdza (Peterson, Seligman, 2004).

1.3.5.2. Wytrwałość (upór / pracowitość). Pracowitość to mocna strona definiowana przez Petersona i Seligmana (2004, s. 29, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 74) jako: „kończenie tego, co się zaczęło (*finishing what one starts*); wytrwałość w dążeniu do celu pomimo przeszkód (*persisting in a course of action in spite of obstacles*); czerpanie przyjemności z ukończenia zadania (*taking pleasure in completing tasks*)”. Autorzy zaznaczają, że samo mierzenie długości czasu pracy nad zadaniem nie oddaje adekwatnie istoty wytrwałości, ponieważ kontynuowanie wykonywania czegoś przyjemnego nie wymaga od osoby wysiłku związanego ze znoszeniem i przewyżczaniem pojawiających się trudności. Peterson i Seligman (2004) używają zamiennie pojęć *wytrwałość* (*perseverance*) i *upór* (*persistence*), jednak stwierdzają, że *wytrwałość* ma bardziej pozytywne konotacje niż *upór*.

Niemiec i Wedding (2008) zauważają, że wytrwałość nie ogranicza się tylko do realizowania zadania aż do czasu jego zakończenia, ale istotne jest również wykorzystanie w

tym procesie cnoty mądrości. Wkładanie dużego wysiłku w pracę nad zadaniem ma sens, gdy prowadzi ono do osiągnięcia jasno wytyczonego celu. Wykonywanie każdego zadania z tak samo wielkim zaangażowaniem może zmniejszać efektywność pracy.

W koncepcji Petersona i Seligmana (2004) wytrwałość ma nieco węższe znaczenie niż w innych ujęciach. Termin ten na gruncie ich koncepcji odnosi się wyłącznie do sfery działania, nie zaś np. sfery przekonań lub wierzeń. Niemiec i Wedding (2008) stwierdzają, że wytrwałość wiąże się z konstruktami sprężystości (*resiliency*) i odporności psychicznej (*hardiness*; Niemiec, Wedding, 2008). Osoby o dużej sprężystości są wytrwałe w sytuacjach, w których inni się poddają. Odporność psychiczna natomiast jest kombinacją różnych postaw (*combination of attitudes*), które dostarczają osobie odwagi i motywacji do wykonania ciężkiej pracy, jaką jest zamiana sytuacji trudnych w okazje do rozwoju (Maddi, 2006).

Peterson i Seligman (2004) za przeciwieństwa wytrwałości uznają: lenistwo, ospałość, poddawanie się, niewkładanie wysiłku w wykonywaną pracę (*not trying*), utratę zapału podczas wykonywania zadania (*losing heart*), utratę zainteresowania, szukanie łatwych rozwiązań, niezdecydowanie. Innym przeciwieństwem tej mocnej strony charakteru jest bezradność (*helplessness*). Osoby bezradne nie są wytrwałe w wykonywaniu trudnych zadań, nawet jeśli sam wysiłek zostałby nagrodzony. Niemiec i Wedding (2008) za przeciwieństwo wytrwałości uznają prokrastynację, lenistwo i apatię. Zauważają, że bezradności można się nauczyć.

1.3.5.3. Spójność (autentyczność / szczerść). Definicja spójności według Petersona i Seligmana (2004, s. 29, por. Najderska, Ciecuch, 2013) mówi, że jest to: „bycie szczerym, ale w szerszym znaczeniu – pokazywanie swojej prawdziwej twarzy, bycie autentycznym w

działaniu (*speaking the truth but more broadly presenting oneself in a genuine way and acting in a sincere way*); nieudawanie kogoś, kim się nie jest (*being without pretense*); branie odpowiedzialności za swoje uczucia i zachowania (*taking responsibility for one's feelings and actions*)”.

Według Petersona i Seligmana (2004) spójność to mocna strona, która cechuje ludzi autentycznych wobec samych siebie, takich, którzy zgodnie z prawdą przedstawiają sobie i innym swoje stany wewnętrzne, zamiary i zobowiązania. Osoby, które cechuje spójność, biorą odpowiedzialność za swoje uczucia i zachowanie i uznają, że są one wyrazem ich samych. Behawioralnymi wyznacznikami spójności są: (1) bycie w zgodzie z własnymi wartościami; (2) publiczne uzasadnianie swoich moralnych przekonań, nawet jeśli są one niepopularne; (3) troszczenie się o innych – np. poprzez pomaganie osobom w potrzebie; wrażliwość na potrzeby innych.

Peterson i Seligman (2004) zauważają, że choć wszystkie wyrazy składające się na nazwę tej mocnej strony (*spójność, szczerłość, autentyczność*) mają wspólne znaczenie, to każde z nich ma różne konotacje. Spójność odnosi się do szczerłości w zakresie moralności oraz wewnętrznej integralności. Szczerłość odnosi się do prawdomówności i bycia prawdziwym, niezakłamanym w relacjach interpersonalnych. Autentyczność odnosi się do emocjonalnej szczerłości, a także głębi psychicznej (*psychological depth*). Niemiec i Wedding (2008) twierdzą, że ludzie o dużej spójności opierają swoje zachowanie na wyznawanych wartościach, działają w zgodzie z własnymi przekonaniami i traktują innych z szacunkiem.

Niemiec i Wedding (2008) zauważają, że osoby cechujące się spójnością wystrzegają się hipokryzji, podstępu i tworzenia pozorów. Ta mocna strona przejawia się w ich życiu w

wielu różnych sytuacjach. Często są bardzo oddani (*committed*) innym osobom, instytucjom, zasadom i ideom.

1.3.5.4. Werwa (witalność / entuzjazm / wigor / energia). Peterson i Seligman (2004, s. 29, por. Najderska, Ciecuch, 2013) definiują werwę jako podchodzenie do codziennego życia z zapałem i energią (*approaching life with excitement and energy*); robienie rzeczy z pełnym zaangażowaniem (*not doing things halfway or halfheartedly*); traktowanie życia jako przygody (*living life as an adventure*); życie pełnią życia (*feeling alive and activated*)”.

Werwa związana jest z dobrostanem, dużą, pozytywną energią i poczuciem, że żyje się pełnią życia. Ważną cechą werwy jest to, że zawiera w sobie aspekt psychologiczny (doświadczenie efektywności i integralności w sferze inter- i intrapersonalnej) oraz somatyczny (dobre zdrowie i funkcjonowanie na poziomie ciała, brak zmęczenia i chorób). Oznacza to, że przejawia się ona nie tylko w pobudzeniu na poziomie ciała, ale także w harmonijnym, zdrowym funkcjonowaniu psychicznym.

Przeciwieństwami werwy według Petersona i Seligmana (2004) są np. ospałość, depresyjność, bycie nudnym, powolnym, ociężałym, przytłumionym, przygaszonym, wiecznie znudzonym, monotonnym, nudnym, apatycznym, biernym, bez życia, trwanie w letargu.

1.3.6. Mądrość. Cnota mądrości jest czymś innym od ilorazu inteligencji, czynnika *g* inteligencji czy osiągnięć. Jasnym jest, że wiąże się z wiedzą, ale nie jest do niej redukowalna. Dla Petersona i Seligmana (2004) mądrość to wiedza, którą się z trudem zdobywało, a później wykorzystywało się ją w dobrym celu. To forma wielkodusznej (*noble*) inteligencji,

możliwej do moralnej oceny jako właściwa, pożądana, która jest doceniana i podziwiana przez innych.

1.3.6.1. Oryginalność (kreatywność / twórczość). Według Petersona i Seligmana (2004, s. 29, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 74) oryginalność to „rozważanie nowych i efektywnych sposobów robienia czegoś (*thinking of novel and productive ways to conceptualize and do things*); zawierają się tu także osiągnięcia artystyczne, ale ta mocna strona się do nich niesprowadza (*includes artistic achievement but is not limited to it*)”.

Peterson i Seligman (2004) zaznaczają, że omawiana mocna strona zawiera w sobie dwie składowe – oryginalność i adaptacyjność. Po pierwsze, aby przypisać komuś duże nasilenie tej mocnej strony, musi on mieć innowacyjne pomysły lub zachowywać się w niecodzienny sposób. Cechowanie się innowacyjnością jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym, aby można było przypisać danej osobie oryginalność. Peterson i Seligman (2004) zwracają bowiem uwagę, że ludzie cierpiący na zaburzenia psychiczne (takie jak schizofrenia) często przejawiają zachowania i wyrażają poglądy, które można ocenić jako bardzo oryginalne. Nie można jednak twierdzić, że charakteryzują się dużym nasileniem mocnej strony oryginalność. Peterson i Seligman (2004) dokonują rozróżnienia między oryginalnością a ekscentrycznością. Niektórych ludzi można określić raczej jako ekscentrycznych niż kreatywnych w swoich poglądach lub zachowaniach. Z tego powodu niezbędne jest uwzględnienie drugiego komponentu oryginalności – oryginalne zachowania i pomysły muszą mieć charakter adaptacyjny, muszą przyczyniać się do korzyści własnej lub innych osób.

Peterson i Seligman (2004) zauważają, że zarówno oryginalność, jak i adaptacyjność zachowania mogą przyjmować różne stopnie nasilenia. W przypadku oryginalności – osoba charakteryzująca się niskim stopniem nasilenia tej cechy rzadko wpada na jakiś oryginalny pomysł, a jeśli już to robi – zazwyczaj okazuje się on nietrafiony i skutkuje porażką. Z kolei osoba charakteryzująca się wysokim nasileniem tej cechy znana jest ze swojej unikalnej kreatywności. Przykładem są tu wielcy naukowcy, poeci, kompozytorzy i malarze. Simonton (2002) nazywa taką oryginalność „oryginalnością przez duże O” (*Big-C creativity*). Gdzieś pomiędzy tymi dwoma przeciwległymi krańcami (niskie nasilenie cechy i „oryginalność przez duże O”) znajduje się – jak to nazwał Simonton (2002) – „oryginalność przez małe o” (*small-c creativity*). Jest to cecha, która ułatwia codzienne życie. Osoba ją posiadająca ma wybitne zdolności w zakresie rozwiązywania problemów (*superior problem-solving skills*). Według Petersona i Seligmana (2004) oryginalność taką można nazwać pomysłowością (*ingenuity*). Osoby cechujące się „oryginalnością przez małe o” są w stanie wymyśleć oryginalne rozwiązanie różnorodnych problemów, ale ich oryginalność nie wzbudza powszechnego podziwu.

Według Niemieca i Weddinga (2008) oryginalność zawiera w sobie proces *flow*, czyli doświadczenia radości, koncentracji i zmniejszonej świadomości siebie, które pojawiają się podczas bycia pochłoniętym wykonywaniem jakiegoś zadania (Ullen i in., 2012).

Według Petersona i Seligmana (2004) czynnikiem ułatwiającym rozwój oryginalności jest wspierające, otwarte otoczenie, w którym osoba może czuć się swobodnie. Często oryginalność przejawia się w grupie – np. zespole pracującym nad rozwiązaniem konkretnego problemu. Według Niemieca i Weddinga (2008) czynnikami, które utrudniają

rozwój oryginalności są: presja czasu, nieustanna krytyka i bardzo wnikliwy nadzór (*close supervision*).

Niemiec i Wedding (2008) przywołują takie przeciwieństwa oryginalności/twórczości jak: nuda, bezbarwność (*insipid*), nijakość (*bland*) i banalność oraz nieoryginalność. Zdarza się, że oryginalność związana jest z psychopatologią.

1.3.6.2. Ciekawość (*poszukiwanie nowości / otwartość na doświadczenie*).

Definicja ciekawości według Petersona i Seligmana (2004, s. 29, por. Najderska, Ciecuch, 2013) mówi, że jest to: „zaciekawienie tym, czego się doświadcza (*taking an interest in ongoing experience for its own sake*); uważanie wielu rzeczy za interesujące, fascynujące (*finding subjects and topics fascinating*); eksplorowanie i odkrywanie czegoś nowego (*exploring and discovering*)”.

W rozumieniu Petersona i Seligmana (2004) ciekawość definiowana jest jako wewnętrzna potrzeba poznawania nowych rzeczy i zdobywania wiedzy. Jest to cecha powszechna (*ubiquitous*), co oznacza, że posiada ją każdy, choć w różnym nasileniu i zakresie. Ponadto ludzie różnią się między sobą tym, co ją w nich wyzwala, oraz tym, czy uważają ją za ważną. Niemiec i Wedding (2008), rozwijając ujęcie Petersona i Seligman, zauważają, że ciekawość składa się z dwóch komponentów: poszukiwania nowości (*novelty-seeking*) i – wyływającego z wnętrza – pragnienia powiększania swojej wiedzy (*an intrinsic desire to increase one's knowledge*). Peterson i Seligman wymieniają wiele możliwych przejawów ciekawości w codziennych aktywnościach, m.in. bycie żywo zaabsorbowanym fabułą filmu, rozmawianie z intrygującą osobą, uważne słuchanie piosenki w radiu.

Niemiec i Wedding (2008), nieco uogólniając, piszą, że ciekawość prowadzi do aktywności o charakterze poznawczym, emocjonalnym i/lub do określonego zachowania. Autorzy ci zaznaczają, że ciekawość jest jedną z najbardziej stabilnych mocnych stron w ciągu życia, jednak również ona może być rozwijana.

Przeciwieństwem ciekawości są według Niemieca i Weddinga (2008): nuda, znudzenie apatia i obojętność. Zaznaczają oni również, że ciekawość może mieć negatywną stronę: jest nią nadmierna ciekawość, wścibstwo.

1.3.6.3. Rozsądek (otwartość umysłu). Rozsądek definiowany jest przez Petersona i Seligmana (2004, s. 29, por. Najderska, Ciecuch, 2013) jako: „wnikliwe rozważanie rzeczy i badanie zagadnień z wielu stron (*thinking things through and examining them from all sides*); bycie zdolnym do zmiany swoich poglądów w obliczu dowodów, które im przeczą (*being able to change one's mind in light of evidence*); dokładne ważenie argumentów za i przeciw czemuś (*weighing all evidence fairly*)”.

Peterson i Seligman (2004) opisują rozsądek jako (1) chęć aktywnego poszukiwania argumentów, które podawałyby w wątpliwość własne, przyjęte przez siebie poglądy, przekonania i cele oraz (2) możliwie sprawiedliwe rozważanie takich argumentów. Dla osób cechujących się rozsądkiem zmiana swojego zdania lub przekonań w obliczu przeczących im argumentów nie jest oznaką słabości – tylko siły. Otwartość umysłu uznawana jest za mocną stronę, ponieważ ludzie zasadniczo są dość jednostronni i preferują własne idee. Jednostronność oznacza, że myśli i osądy osób są dostosowywane do pewnego wyznawanego przez osobę modelu normatywnego.

Niemiec i Wedding (2008) podkreślają, że osoby, które cechuje rozsądek, nie są niezdecydowane. Wręcz przeciwnie – okazuje się, że osoby te podejmują lepsze decyzje, ponieważ powstrzymują się one od szybkiego wyciągania wniosków (*jump into conclusion*) i potrafią zmienić decyzję, gdy przedstawione im zostaną odpowiednie argumenty wskazujące, że określona decyzja była niewłaściwa (Tetlock, Peterson, Berry, 1993). Ponadto autorzy zaznaczają, że rozsądek zazwyczaj wzrasta wraz z wiekiem i zdobytym wykształceniem.

Według Petersona i Seligmana (2004) rozsądek przeciwdziała uogólnionym błędom w myśleniu oraz tendencji do preferowania jedynie przekonań popularnych, silnie oddziałujących na ludzi. Przeciwdziała on jednostronności i preferowaniu tylko swoich poglądów.

1.3.6.4. Pasja zdobywania wiedzy. Peterson i Seligman (2004, s. 29, tłum. Najderska, Ciecuch, 2013, s. 74) definiują pasję zdobywania wiedzy jako „opanowywanie nowych umiejętności, tematów i dziedzin wiedzy w sposób zarówno sformalizowany (np. w trakcie edukacji szkolnej), jak i niesformalizowany (*mastering new skills, topics, and bodies of knowledge, whether on one's own or formally*); ta mocna strona jest podobna do ciekawości (*related to the strength of curiosity*), ale odróżnia ją celowa chęć zdobywania coraz szerszej wiedzy z danego zakresu (*goes beyond it to describe the tendency to add »systematically« to what one knows*)”.

Peterson i Seligman (2004) zauważają, że pasja zdobywania wiedzy to cecha pożądana przez nauczycieli, rodziców czy nawet terapeutów i pracodawców. Jest ona potocznie uważana za mocną stronę nawet przez laików. Ta mocna strona odnosi się do

różnicy indywidualnej (cechy), skłonności do poszerzania swojej wiedzy z określonej dziedziny (*predisposition to engage in a particular content*; może to być w zasadzie każdy dział wiedzy) lub do zdobywania nowych umiejętności.

Według Petersona i Seligmana (2004) pasja zdobywania wiedzy jest cechą o charakterze uniwersalnym (obecną w każdej kulturze), jednak sposoby jej realizacji w każdym człowieku są inne i zależne od tematyki, którą dana osoba się interesuje. Pasja zdobywania wiedzy opisuje sposób, w jaki osoba angażuje się w zdobywanie potrzebnych informacji i/lub w swoje hobby. Zazwyczaj nabywaniu przez nią zdolności, zaspokajaniu ciekawości lub gromadzeniu informacji towarzyszą pozytywne odczucia. Ta mocna strona charakteru ma ważne motywacyjne konsekwencje – pomaga ludziom w byciu wytrwałymi nawet w obliczu poważnych przeszkód, wyzwań lub negatywnych ocen (*negative feedback*). Peterson i Seligman przywołują również badania Harackiewicz, Barron i Elliot (1998), według których pasja zdobywania wiedzy opisuje proces przyswajania informacji, które niekoniecznie muszą zostać wykorzystane do osiągnięcia jakiegokolwiek korzyści – np. uzyskania lepszych ocen w szkole.

Niemiec i Wedding (2008) zauważają, że pasja zdobywania wiedzy jest szczególnym rodzajem ciekawości. Ponadto, podobnie jak oryginalność, wiąże się ze stanem *flow* lub zatracaniem się w procesie zdobywania umiejętności, informacji czy poszerzania wiedzy.

Można wyróżnić kilka charakterystyk, które są przeciwne do pasji zdobywania wiedzy. Niemiec i Wedding (2008) wymieniają tu opieszałość i brak zainteresowań. Według Petersona i Seligmana (2004) przeciwieństwami pasji zdobywania wiedzy są: oporność intelektualna (*intellectual resistance*) oraz beczynność, inercja. Zauważają oni również, że za

przeciwieństwa tej mocnej strony można uznać te same charakterystyki, które przywołane były w kontekście ciekawości.

1.3.6.5. Szerokie horyzonty umysłowe (mądrość). W rozumieniu Petersona i Seligmana (2004, s. 29, por. Najderska, Ciecuch, 2013) szerokie horyzonty umysłowe to „umiejętność udzielania innym mądrych rad (*being able to provide wise counsel to others*); zdolność do postrzegania i przedstawiania świata w sposób spójny i sensowny (*having ways of looking at the world that make sense to oneself and to other people*)”.

Peterson i Seligman (2004), analizując różne ujęcia szerokich horyzontów umysłowych zauważają, że większość psychologów w swoich próbach zdefiniowania takiej cechy odwołuje się do trzech sfer: procesów, wytworów lub charakterystyki osób. Jednak definicje te w dużym stopniu pokrywają się (*overlap*). Widać to zwłaszcza w definicji przyjmowanej w niniejszej koncepcji, według której szerokie horyzonty umysłowe to pozytywna cecha posiadana przez mądrych ludzi (*wise people*). Ponadto wydaje się, że panuje zgoda co do tego, że szerokie horyzonty umysłowe: (1) są czymś odrębnym od inteligencji, (2) odnoszą się do posiadania ponadprzeciętnego poziomu: wiedzy (*superior level of knowledge*), rozsądku i umiejętności udzielania innym rad, (3) pozwalają osobie na zadawanie ważnych pytań dotyczących życia i jego sensu i (4) są wykorzystywane dla dobra własnego lub innych.

Niemiec i Wedding (2008) również uznają szerokie horyzonty umysłowe za szczególny rodzaj mądrości i odnoszą go do posiadania trafnych poglądów na temat życia i jego sensu (Baltes, Staudinger, 2000). Według nich szerokie horyzonty umysłowe to mocna strona,

która zawiera w sobie konceptualizowanie oraz używanie swojej wiedzy i doświadczenia w sposób, który będzie miał sens dla siebie i innych.

Przeciwieństwami szerokich horyzontów umysłowych według Petersona i Seligmana (2004) są: bezmyślność (*thoughtlessness*) oraz głupota (*idiocy*). Według Niemieca i Weddinga (2008) do tych określeń należy dodać również ignorancję (*ignorance*) i nieroztropność (*imprudence*).

ROZDZIAŁ 2.

STRUKTURA MOCNYCH STRON CHARAKTERU

Z założeń autorów katalogu mocnych stron charakteru (Peterson, Seligman, 2004) wynika, że ich celem było stworzenie kompletnego zestawu pozytywnych, powszechnie cenionych charakterystyk człowieka. Sformowali więc zestaw 24 cech prowadzących do osiągnięcia 6 cnót. Z tego zestawienia, zawierającego dużą liczbę zmiennych, można wysnuć dwa wnioski: (1) nie są to charakterystyki podstawowe – na wyższym poziomie istnieją łączące je w wiązki czynniki wyższego rzędu, (2) nie są to charakterystyki niepowiązane ze sobą – jak było to zasygnalizowane w części z opisami mocnych stron – niektóre mocne strony już na poziomie definicji zazębiają się ze sobą (np. ciekawość i pasja zdobywania wiedzy), co na poziomie analiz przejawia się w interkorelacjach między nimi. Próby odpowiedzi na pytania o to, jaka jest ta struktura wyższego rzędu, które mocne strony „sklejają się” ze sobą, czy w różnych grupach wiekowych struktura mocnych stron jest identyczna, były już podejmowane i niniejsza praca wpisuje się w tę tradycję. Jednocześnie rozszerza nieco tę perspektywę, badając strukturę nie tylko w tradycyjnym dla psychologii podejściu skoncentrowanym na zmiennych, ale także – w podejściu skoncentrowanym na osobach (paradygmacie psychologicznym będącym uzupełnieniem podejścia skoncentrowanego na zmiennych, odpowiadającym na nieco inne pytania badawcze i posługującym się innymi modelami statystycznymi). Obydwa podejścia w odniesieniu do dorosłych i adolescentów zostaną szczegółowo omówione w kolejnych podrozdziałach.

2.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych

W podejściu skoncentrowanym na zmiennych (*variable-centered approach*) przedmiotem dociekań są relacje między różnymi konstruktami. Za tym podejściem, stosującym najpowszechniejsze w psychologii rodzaje analiz statystycznych jak analiza regresji, analiza czynnikowa czy analiza równań strukturalnych (Muthén, Muthén, 2000), stoi bardzo mocne założenie – uznaje się, że schemat relacji między zmiennymi jest taki sam w przypadku całej populacji, czyli ludzie tworzą jednorodną, homogeniczną grupę. Zmienna A, niezależnie od różnych charakterystyk człowieka, będzie łączyła się ze zmienną B w określony, taki sam dla całej populacji, sposób (Laursen, Hoff, 2006; von Eye, Bogat, 2006). W przypadku mocnych stron stwierdzeniem w nurcie skoncentrowanym na zmiennych jest np.: „wdzięczność jest silnie związana z dobrostanem” (Wood i in., 2010, s. 890, tłum. własne).

Badania nad strukturą mocnych stron prowadzone w podejściu skoncentrowanym na zmiennych miały służyć empirycznej weryfikacji teoretycznego modelu zawartego w katalogu Petersona i Seligmana (2004), jednak żadne z dotychczasowych badań nie potwierdziło zaproponowanej przez nich struktury. Nawet gdy sami autorzy podręcznika podjęli się empirycznej weryfikacji zakładanej struktury, okazało się, że zaproponowany przez nich podział nie potwierdził się. Użyli stworzonego przez siebie kwestionariusza *Values in Action – Inventory of Strengths* (VIA-IS) opisanego w dalszej części książki.

Badania dotyczące struktury mocnych stron, choć nie wydają się konieczne dla praktycznego stosowania koncepcji, stanowić mogą, i powinny, po pierwsze, istotny wkład w rozumienie relacji między opisywanymi charakterystykami, a po drugie – silną podbudowę dla ewentualnej rewizji samego modelu. Być może niektóre mocne strony są ze sobą tak

ściśle związane, że nie są możliwe do rozróżnienia w grupie osób na wczesnym etapie rozwoju. Być może dopiero w wieku dorosłym możemy zaobserwować wszystkie 24 cechy wymienione w katalogu Petersona i Seligmana (2004), a przez to nie ma sensu badać ich u dzieci (co znacznie skróci długie i niejednokrotnie uciążliwe w stosowaniu narzędzia pomiarowe). Analizowanie mechaniki działania modelu – przyglądanie się temu, które z cech w którym okresie rozwojowym się ze sobą łączą i jak lokują się w opisie osobowości – jest kluczowe dla zrozumienia, o jakich charakterystykach mówimy, gdy zajmujemy się tematem mocnych stron. Jest to pierwszy i podstawowy krok w kierunku rzetelnego i trafnego wnioskowania na temat roli, jaką w różnych obszarach funkcjonowania i w różnych okresach rozwojowych pełnią mocne strony.

2.2. Podejście skoncentrowane na osobach

Podejście skoncentrowane na osobach zakłada, że ludzie nie tworzą homogenicznej grupy. Wśród badanych można wyróżnić podgrupy, w których osoby są podobne do siebie, a jednocześnie różne od osób z innych podgrup. Można więc podejrzewać, że w różnych podgrupach zmienne będą tworzyły związki o różnym charakterze (von Eye, Bogat, 2006). Stosując podejście skoncentrowane na osobach, prowadzi się analizy w kategoriach typów. Przykładem są chociażby typy temperamentu w ujęciu Hipokratesa–Galena. Odnosząc się do przykładu z opisu podejścia skoncentrowanego na zmiennych – być może wdzięczność łączy się z dobrostanem tylko u osób o konkretnym profilu, typie osobowości? Podejście skoncentrowane na osobach jest bardzo obiecujące, a jego zastosowanie może dawać odkrywcze, nieoczywiste wyniki. Co ważne, obydwa omówione podejścia metodologiczne nie

wykluczają się, a dopełniają. Ich zintegrowanie daje pełniejszy obraz rzeczywistości psychologicznej.

Badaniami nad strukturą mocnych stron prowadzonymi w podejściu skoncentrowanym na osobach są badania Najderskiej i Ciecucha (2018). Wykorzystano w nich alternatywne narzędzie do pomiaru mocnych stron – *International Personality Item Pool* – *Values in Action* (IPIP-VIA). Narzędzie to zostało szczegółowo opisane w rozdziale. Dotychczas w badaniach nad mocnymi stronami poruszano się w obszarze analiz z podejścia skoncentrowanego na zmiennych. Najderska i Ciecuch (2018) swoje rozważania uzupełnili także o analizy z podejścia skoncentrowanego na osobach.

2.3. Struktura mocnych stron charakteru w dorosłości

Poniżej przedstawiono wyniki dotychczasowych badań nad strukturą mocnych stron w dorosłości prowadzonych w podejściu skoncentrowanym na zmiennych (z wykorzystaniem analizy czynnikowej i analizy hierarchicznej) oraz w podejściu skoncentrowanym na osobach.

2.3.1. Czynnikowa struktura mocnych stron. Do analiz struktury mocnych stron stosowano zazwyczaj eksploracyjną analizę czynnikową z rotacją varimax. Rotacja ta doprowadza do rozwiązania, w którym wyróżnione czynniki są ortogonalne, a więc niezależne, nieskorelowane. Wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej z rotacją varimax wskazały na strukturę pięcioczynnikową: (1) mocne strony związane z relacjami interpersonalnymi (*interpersonal strengths*), np. życzliwość, zdolność do kochania, przywództwo, przynależność, humor; (2) mocne strony związane z emocjonalnością (*emotional strengths*), np. waleczność, nadzieja, samoregulacja, werwa; (3) mocne strony

związane z intelektem (*intellectual strengths*), np. oryginalność, ciekawość, pasja zdobywania wiedzy, podziw dla piękna; (4) mocne strony związane z duchowością (*theological strengths*), np. wdzięczność, duchowość, oraz (5) mocne strony związane z powściągliwością, ograniczaniem siebie (*strengths of restraint*), np. uczciwość, skromność, umiejętność przebaczenia, roztropność. Ta struktura czynnikowa stała się zresztą kanonem, do którego odnosiło się wielu badaczy w kolejnych latach przy interpretacji uzyskanych wyników (np. Azañedo, Fernández-Abascal, Barraca, 2014; Brdar, Kashdan, 2010; Littman-Ovadia, Lavy, 2012; McGrath, 2014; Peterson, Park, Pole, D'Andrea, Seligman, 2008; Ruch i in., 2010). Oczywiście treść czynników (to, jakie skale opisujące mocne strony wchodziły w ich skład) nieco różni się w poszczególnych krajach, jednak podział na te pięć czynników ujawnia się w nich lub jest podstawą interpretacji wyników.

Strukturę czteroczynnikową uzyskano w badaniach australijskich (Macdonald i in., 2008) i polskich (Najderska, Ciecuch, 2018). Co warte odnotowania, obydwa badania prowadzone były za pomocą innego kwestionariusza – *International Personality Item Pool – Values in Action* (IPIP-VIA), który zostanie szczegółowo omówiony w dalszej części rozprawy. W obydwu tych grupach nie ujawnił się czynnik związany z duchowością, a mocne strony zwykle w nim występujące wpadły do czynników związanych z relacjami interpersonalnymi i emocjonalnością.

Kolejnym podziałem mocnych stron jest ten zawarty w artykule Park i Petersona (2010), w którym autorzy rozróżniają mocne strony głowy (*head strengths*) i mocne strony serca (*heart strengths*). Podział ten nie ma charakteru *stricte* empirycznego. Stanowi on raczej interpretację wyników indywidualnych uzyskiwanych w badaniach *online*. Mocne strony głowy to te, które kojarzą się z inteligencją oraz ukierunkowaniem na siebie i swój

rozwój (np. oryginalność, ciekawość, rozsądek czy pasja zdobywania wiedzy). Mocne strony serca to te związane z relacjami z innymi i emocjonalnością (np. umiejętność przebaczenia, wdzięczność, zdolność do kochania, życzliwość, przynależność). Kilku mocnych stron nie udało się autorom przyporządkować do wymienionych czynników i nazwali je *inne mocne strony* (*other strengths*). Do tej grupy zaliczyli: waleczność, szerokie horyzonty umysłowe, samoregulację oraz inteligencję społeczną. Opisuując ten podział, autorzy wprost nawiązali do obecnych już w literaturze podziałów na: indywidualizm i kolektywizm (Triandis, 2001), sprawczość i wspólnotowość (Helgeson, 1994; por. Abele, Wojciszke, 2007) czy potrzebę osiągnięć i potrzebę afiliacji (Murray, 1938). Do tej listy warto dodać również podział na alfę i betę – metacechy osobowości, o których więcej napisano w dalszej części niniejszego opracowania (DeYoung, 2006, 2010; Digman, 1997; por. Ciecuch, Strus, 2018; Strus, Ciecuch, 2017; Strus, Ciecuch, Rowiński, 2014b).

Z czasem w badaniach nad strukturą mocnych stron zaczęto używać coraz bardziej zaawansowanych statystycznie metod. Najpierw McGrath (2014) sprawdził, czy itemy zawarte w kwestionariuszu VIA-IS tworzą 24 skale. Po analizach okazało się, że faktycznie można mówić o sensownym podziale na 24 czynniki, jednak ta zbieżność wydaje się mało zadowalająca, jako że (1) składały się na nie inne itemy niż te założone przez autorów kwestionariusza, (2) nie wszystkie powstałe czynniki dało się dopasować do którejkolwiek ze skal stworzonych przez Petersona i Seligmana (2004) oraz (3) zawierały one zupełnie inną od założonej liczbę itemów – zamiast 10 w każdej skali ich liczba wahała się od 4 dla czynnika ciekawość (*curiosity*) do 19 dla czynnika pozytywna emocjonalność (*positivity*), który był czynnikiem powstałym w wyniku zastosowanych przez McGratha analiz, składającym się z głównie z itemów ze skal nadziei i werwy. Ponadto (4) aż 27 itemów nie łądowało żadnego

czynnika i nie można ich było przyporządkować do żadnej ze skal. Oznacza to, że zamiast 240 itemów, przyporządkowano do 24 czynników jedynie 213. Co również ciekawe, trzy itemy w czynniku rozsądek miały ładunek ujemny (pochodziły z oryginalnej skali *Waleczność*).

Otrzymane 24 czynniki poddano ponownie analizie czynnikowej. Nowo powstałe skale ułożyły się w strukturę pięcioczynnikową, tworząc wiązki podobne do tych uzyskanych już przez Petersona i Seligmana (2004). Model zawierał mocne strony związane z relacjami interpersonalnymi, emocjonalnością, intelektem i powściągliwością. Piąty czynnik stracił charakter duchowy, a pozostały w nim skale powiązane z orientacją na przyszłość (*future orientation*).

Analizy McGratha (2014) były pierwszym krytycznym opracowaniem dotyczącym modelu mocnych stron i badającego go narzędzia. Wskazały one, jak potrzebna i ważna jest rewizja założeń modelu i/lub narzędzia badawczego.

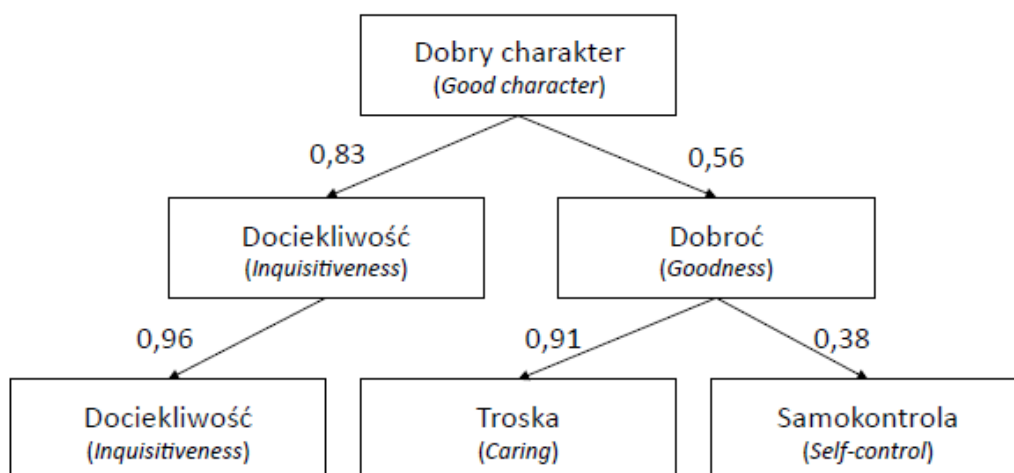
W polskich badaniach nad czynnikową strukturą mocnych stron (Najderska, Ciecuch, 2018) w grupie ponad 900 dorosłych w wieku 18–78 lat zastosowano eksploracyjną analizę czynnikową z rotacją oblimin. Rotacja ta została wykorzystana, ponieważ zakłada ona możliwe interkorelacje między czynnikami, co jest wysoce prawdopodobne, biorąc pod uwagę, że mierzone są wyłącznie pozytywne charakterystyki. Wynikiem przeprowadzonych analiz były cztery czynniki zinterpretowane według sugestii Petersona i Seligmana (2004) bez wyodrębnionego czynnika związanego z duchowością. Analizy przeprowadzone na poziomie itemów (również eksploracyjna analiza czynnikowa z rotacją oblimin) wskazały na to, że pozycje kwestionariusza tworzą 17 skal. Podobnie jak u McGratha (2014), część z nich ma obraz podobny do tego, który założony jest w kluczu odpowiedzi, jednak większość stanowi mieszanekę itemów z różnych skal oryginalnych. Oczywiście nie zgadza się również liczba skal

(17 zamiast 24). Oznacza to, że itemy zasilające siedem brakujących skal weszły w skład innych czynników. Co ciekawe, ponowna analiza czynnikowa na otrzymanych 17 skalach – dała ponownie rozwiązanie czteroczynnikowe. Gdyby chcieć odczytać je przez pryzmat klasyfikacji Petersona i Seligmana (2004), można zinterpretować je następująco: pierwszy to połączenie mocnych stron związanych z emocjonalnością i intelektem, drugi – łączy w sobie mocne strony związane z relacjami interpersonalnymi i duchowością, w trzecim – zawierają się skale związane z powściągliwością, samoograniczaniem się. Czwarty czynnik jest problematyczny, jako że w jego skład wchodzi tylko trzy skale, z czego dwie mają bardzo niejasną interpretację (gromadzą itemy odwrócone z bardzo różnych skal oryginalnych), a trzecia – związana jest z przywództwem i przynależnością, czyli mocnymi stronami odpowiedzialnymi za efektywne funkcjonowanie w niewielkiej grupie.

2.3.2. Hierarchiczna struktura mocnych stron. W ramach analizy czynnikowej struktury mocnych stron w podejściu skoncentrowanym na zmiennych zaczęto stosować coraz bardziej zaawansowane metody statystyczne, mówiące o pochodzeniu czynników od siebie. McGrath (2015) zastosował najpierw analizę hierarchiczną znaną z pracy Goldberga (2006). Procedura ta polega na zastosowaniu serii analiz czynnikowych (analiz głównych składowych, *principal component analysis*, PCA). W pierwszej analizie wymusza się od programu liczącego, aby obliczył wartości dla jednej głównej składowej, później dla dwóch, trzech, czterech itd. do momentu, aż podział jest psychologicznie znaczący w interpretacji. McGrath prowadził badania w trzech grupach różniących się wykorzystanym narzędziem i sposobem zdobywania danych (*online* lub tradycyjny papier-ołówek). Spójnym, pojawiającym się w każdym badaniu (choć niejedynym otrzymanym) rozwiązaniem jest

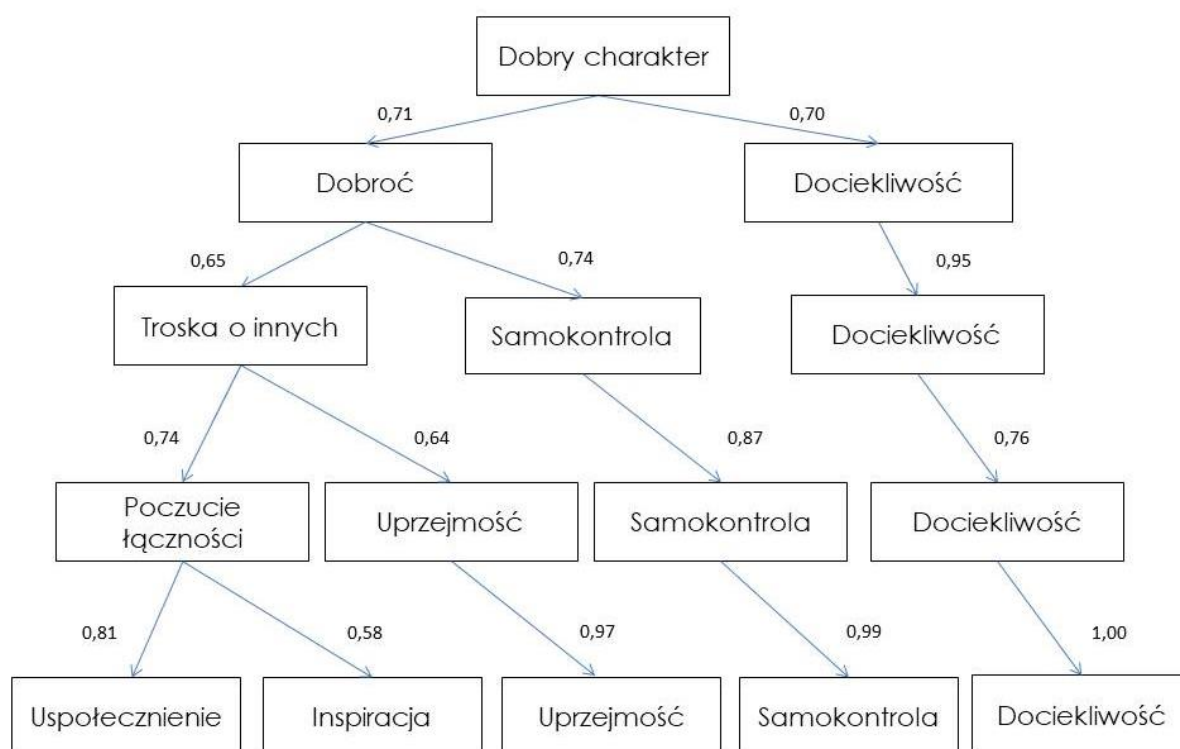
rozwiązanie trzypoziomowe (łącznie – sześć czynników – jeden na pierwszym poziomie, dwa na drugim i trzy – na trzecim). McGrath nazywa otrzymane poziomy cnotami. Na pierwszym poziomie znajduje się czynnik ogólny nazwany przez autora dobrym charakterem (*good character*). Jest to konglomerat wszystkich cech związanych z pożądanym funkcjonowaniem w społeczności. Związany jest on ze wszystkimi mocnymi stronami (najmniej ze skromnością i duchowością). Drugi poziom składa się z dwóch komponentów – dociekliwości (*inquisitiveness*), która oznacza zainteresowanie otaczającym światem, oraz dobroci (*goodness*), która reprezentuje moralnie pozytywne cechy i zachowania. W skład dociekliwości na tym poziomie hierarchii wchodzi takie mocne strony jak: ciekawość, oryginalność, waleczność, werwa. Na dobroć składają się m.in.: przynależność, skromność, uczciwość, roztropność i wdzięczność.

Na trzecim poziomie powtórzył się czynnik związany z dociekliwością, a dobroć podzieliła się na dwa komponenty – jeden związany z troską o innych (*caring*), a drugi – z samokontrolą (*self-control*) – efektywnym działaniem i troską o swoje otoczenie. Czynnik troski o innych składał się z takich mocnych stron jak: życzliwość, wdzięczność, zdolność do kochania, przynależność. Czynnik samokontroli budowały takie mocne strony jak: roztropność, samoregulacja, pracowitość, rozsądek i spójność. Graficzne przedstawienie tego modelu wraz z wartościami korelacji między czynnikami ukazane jest na rysunku 1.

Rysunek 1. Trzy poziomy w hierarchicznej strukturze mocnych stron charakteru uzyskane w badaniach McGratha (2015).

W jednym ze swoich badań McGrath (2015) doszedł do rozwiązania pięciopoziomowego. Pierwsze trzy poziomy są identyczne z tymi przedstawionymi na rysunku 1. Na czwartym poziomie – czynnik troski podzielił się na poczucie łączności (*connectedness*), złożone m.in. z humoru, zdolności do kochania i werwy, oraz uprzejmość (*civility*), związaną z traktowaniem innych z szacunkiem i zawierającą takie mocne strony jak uczciwość, skromność i umiejętność przebaczenia. Rozwiązanie pięcioczynnikowe pokazało, że czynnik poczucie łączności dzielił się na uspołecznienie (*sociability*) oraz inspirację (*inspiration*). Uspołecznienie związane jest z poczuciem emocjonalnej więzi z innymi i składa się z takich mocnych stron jak humor, inteligencja społeczna, waleczność, przywództwo czy szerokie horyzonty umysłowe. Inspiracja to poczucie emocjonalnej więzi ze światem i składają się na nią takie mocne strony jak duchowość, wdzięczność, werwa czy nadzieja. Wyniki uzyskane przez McGratha w rozwiązaniu pięcioczynnikowym przedstawione zostały na rysunku 2.

Rysunek 2. Pięć poziomów w hierarchicznej strukturze mocnych stron uzyskane w badaniach McGratha (2015).

Z analiz McGratha (2015) jasno wynika, że czynnik dociekliwości nie dzieli się na bardziej szczegółowe czynniki. Co najwyżej kilka z mocnych stron odłącza się od niego i zasila inny czynnik. Jednak na przestrzeni wszystkich poziomów analizy – jest on dość spójny (korelacje między czynnikami z dwóch sąsiadujących poziomów są bardzo wysokie). Wszystkie pozostałe czynniki są więc pochodnymi czynnika dobroć.

McGrath (2015) w swoim artykule nie rozstrzyga, czy przedstawiona struktura hierarchiczna jest uniwersalna i ujawnia się w każdej kulturze. Przywołuje zarówno analizy potwierdzające uzyskane przez siebie wyniki, jak i takie, które im przeczą (m.in. badania w prymitywnej kulturze zbieracko-łowieckiej żyjącej w Amazonii, w których nie ujawnił się

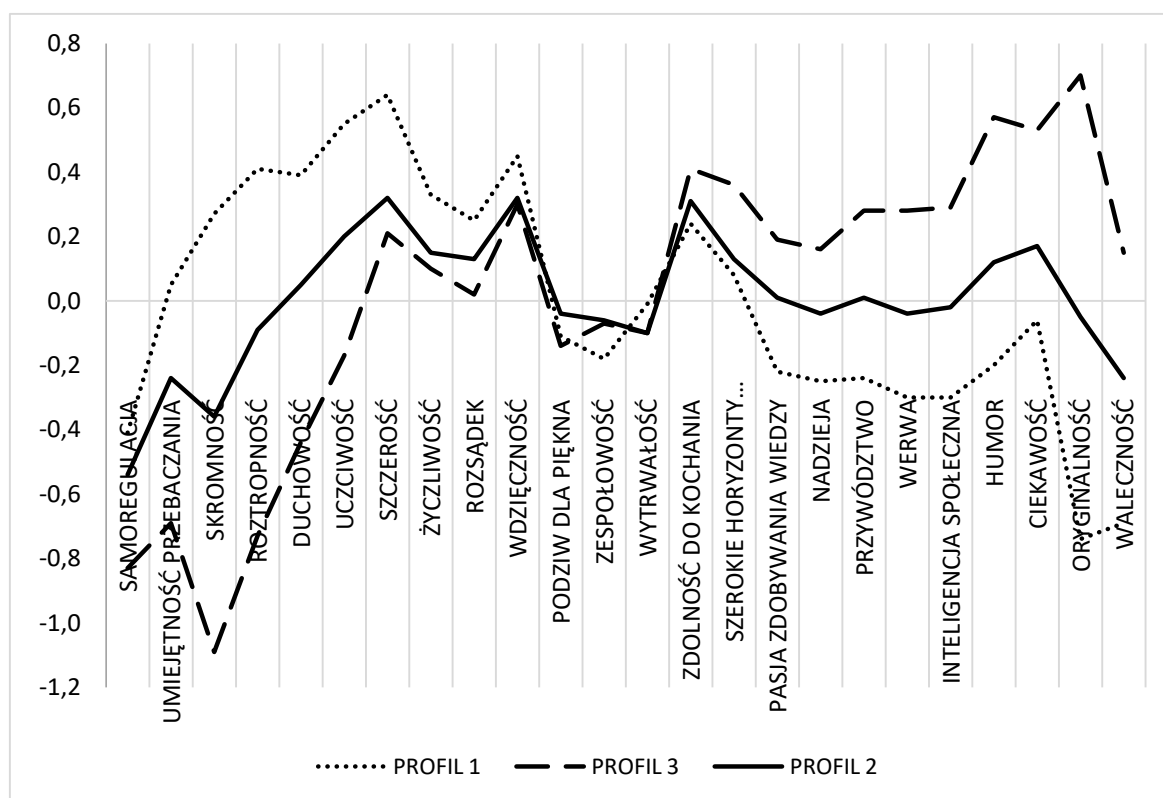
czynnik związany z dociekliwością). Równocześnie warto nadmienić, że badania McGratha prowadzone były w sumie na ponadmilionowej grupie osób, co znacznie uwiarygodnia przedstawiony podział.

Model trójczynnikowy McGrath uznał również za najbardziej uniwersalny na podstawie kolejnych analiz pochodzących z danych zebranych od ponad miliona osób (McGrath, Greenberg, Hall-Simmonds, 2018), nawet pomimo tego, że w 6 z 12 prób modelem najlepiej dopasowanym do danych był model pięcioczynnikowy. McGrath i in. (2018) zauważają jednak, że liczba czynników uzależniona jest od narzędzia pomiarowego. Gdy mocne strony mierzone były za pomocą kwestionariusza VIA-IS lub jego krótszej formy – struktura przyjmowała postać pięcioczynnikową. Inne sposoby pomiaru 24 mocnych stron wskazywały na strukturę trójczynnikową.

Ważną konkluzją z badań McGratha i in. (2018) jest duże pokrewieństwo cnót (trzech ogólniejszych czynników mocnych stron) oraz cech osobowości. Zwłaszcza gdy celem badania jest opis osoby w odniesieniu do zachowania zgodnego z normami, wydaje się, że niewielką różnicę robi to, czy mierzy się cnotę samokontroli, czy np. sumienność. Podobnie rozwiązanie dwuczynnikowe porównywane jest do dwóch metacech osobowości – dobroć do metacechy alfa, a dociekliwość – do metacechy beta (więcej informacji o metacechach zaprezentowano w podrozdziale *Metacechy osobowości* w niniejszym opracowaniu).

2.3.3. Struktura mocnych stron charakteru w podejściu skoncentrowanym na osobach. W swoich badaniach Najderska i Ciecuch (2018) zastosowali obydwa podejścia metodologiczne – podejście skoncentrowane na zmiennych (którego wyniki były omawiane w podrozdziale *Czynnikowa struktura mocnych stron*) i podejście skoncentrowane na

osobach. W ramach podejścia skoncentrowanego na osobach celem Najderskiej i Ciecucha (2018) było sprawdzenie struktury latentnej mocnych stron charakteru. Przyjrzeni się oni profilom mocnych stron – temu, ile i jak scharakteryzowanych podgrup można wyróżnić w zakresie badanej grupy. Stosując analizę klas latentnych (*latent class analysis*, LCA) na oryginalnych 24 skalach, otrzymali rozwiązanie wskazujące na trzy klasy/profile. Średnie, jakie każdy z profili uzyskiwał w zakresie każdej z mocnych stron, ukazane są na rysunku 3. Profile 1 i 3 są wobec siebie symetryczne, a pomiędzy wartościami średnich, jakie uzyskują w poszczególnych mocnych stronach, znajdują się wartości uzyskiwane przez osoby z profilu 2.

Rysunek 3. Wynik analizy klas latentnych w badaniach mocnych stron w grupie dorosłych Polaków. Źródło: Najderska, Ciecuch (2018).

Analizując zawartość klas, można zauważyć, że osoby o profilu 1 cechują się wyższą spójnością, uczciwością, życzliwością, rozsądkiem, duchowością, roztropnością i skromnością. Są to mocne strony związane z relacjami interpersonalnymi i byciem częścią grupy/społeczności. Osoby o profilu 3 osiągają wyższe wartości na takich skalach jak: zdolność do kochania, ciekawość, szerokie horyzonty umysłowe, humor, pasja zdobywania wiedzy, przywództwo, inteligencja społeczna, nadzieja, werwa, oryginalność i waleczność. Są to mocne strony związane z rozwojem osobistym, dążeniem do zdobywania nowych umiejętności, intelektem oraz posiadaniem specyficznych umiejętności społecznych. Profil 2 cechuje osoby, które nie deklarują dominujących, w oczywisty sposób wyróżniających się mocnych stron. W opracowaniu Najderskiej i Ciecucha (2018) autorzy odnosili uzyskane profile do metacech osobowości – profil 1 do alfy, a profil 3 – do bety (DeYoung, 2006, 2010; Digman, 1997). Koncepcja metacech zostanie omówiona w podrozdziale *Metacechy osobowości*.

2.4. Struktura mocnych stron charakteru u dorastających

Badania mocnych stron w dzieciństwie i adolescencji są przedmiotem licznych badań, jednak większość z nich koncentruje się na powiązaniach między mocnymi stronami a innymi charakterystykami funkcjonowania. Pojawiło się jednak także kilka opracowań skupiających się na strukturze i formalnych charakterystykach modelu mocnych stron w tych okresach rozwojowych. Poniżej przedstawiono zarówno wyniki analiz prowadzonych w podejściu skoncentrowanym na zmiennych (analiza czynnikowa i analiza hierarchiczna), jak i wskazano braki w dotychczasowej wiedzy na temat mocnych stron w adolescencji.

2.4.1. Czynnikowa struktura mocnych stron. W artykule Park i Petersona (2005)

mocne strony w grupie młodzieży ze szkół średnich w wieku 13–15 lat tworzą cztery czynniki: sumienność (*conscientiousness*), otwartość (*openness*), ugodowość (*agreeableness*) i duchowość (*theological strengths*). W grupie 10–13-latków Park i Peterson (2006) otrzymali nieco inne czynniki: umiarkowanie (*temperance*; składający się z roztropności, samoregulacji, spójności i wytrwałości), ukierunkowanie na innych (*other-directed*; zawierający życzliwość, skromność, waleczność i zespołowość), intelekt (*intellectual*; zasilany przez pasję zdobywania wiedzy, ciekawość, oryginalność, podziw dla piękna, rozsądek i uczciwość) oraz duchowość (*theological*; złożony z nadziei, duchowości, zdolności do kochania, werwy i wdzięczności⁶).

Badania w grupie adolescentów (13–15 lat) przeprowadzone przez Gillham i in. (2011) przy zastosowaniu eksploracyjnej analizy czynnikowej (tu – z wykorzystaniem analizy głównych składowych, PCA) wskazały na pięcioczynnikową strukturę mocnych stron. Odnosi się ona wprost do tej uzyskanej przez Park i Petersona (2006). Autorzy wyróżnili następujące czynniki: transcendencja (*transcendence strengths*), umiarkowanie (*temperance strengths*), intelekt (*intellectual strengths*), ukierunkowanie na innych (*other-directed strengths*) oraz przywództwo (*leadership strengths*). Czynniki transcendencja składał się z duchowości, zdolności do kochania, werwy, nadziei i wdzięczności. W skład czynnika umiarkowanie weszły: roztropność, samoregulacja, spójność, pracowitość i rozsądek. Czynniki intelektu tworzyły: ciekawość, pasja zdobywania wiedzy, oryginalność oraz podziw dla piękna. Ukierunkowanie na innych tworzyły: umiejętność przebaczenia, skromność, życzliwość, uczciwość, zespołowość oraz inteligencja społeczna⁷. Czynniki przywództwa składał się z:

⁶ W tym czynniku znajdowały się także mocne strony o ładunkach czynnikowych poniżej 0,40. Były to: inteligencja społeczna, szerokie horyzonty umysłowe, humor, przywództwo i umiejętność przebaczenia.

⁷ Ładunek czynnikowy inteligencji społecznej to 0,38 i jest to najwyższa wartość osiągnięta przez tę mocną stronę. Żadna z mocnych stron nie osiąga zatem wartości 0,40.

dzielności, przywództwa, szerokich horyzontów umysłowych oraz humoru. Warto zauważyć, że w tym czynniku (nie wyróżnionym przez Park i Petersona, 2006) znalazły się te mocne strony, które w badaniu Park i Petersona nie osiągały ładunków czynnikowych wyższych niż 0,40.

Bardziej zaawansowane statystycznie analizy struktury mocnych stron w dzieciństwie i adolescencji przeprowadzili McGrath i Walker (2016). Doszli oni do rozwiązania czteroczynnikowego, w gruncie rzeczy podobnego do tych uzyskanych w poprzednich badaniach. W wynikach pojawiły się czynniki związane z intelektem (złożony z oryginalności, ciekawości, podziwu dla piękna i pasji zdobywania wiedzy) i kontrolą zachowania (zawierający roztropność, samoregulację, wytrwałość, rozsądek, spójność, uczciwość i, o ujemnym ładunku, humor). Te czynniki powszechnie pojawiają się w badaniach nad mocnymi stronami. W badaniach nad strukturą hierarchiczną u osób dorosłych McGrath (2015) znalazł czynnik związany z relacjami interpersonalnymi. W badaniach nad dziećmi i młodzieżą rozpadł się on na dwa czynniki: czynnik związany z relacjami z innymi oraz czynnik związany z relacjami z otaczającym światem. Pierwszy nazwany jest *ukierunkowanie na innych (other-directed)* i zawiera takie mocne strony jak: skromność, umiejętność przebaczenia i życzliwość, a drugi – nazwany *witalność* – odnosi się do poziomu zaangażowania, aktywności (*engagement in the world*). Składają się na niego: werwa, zdolność do kochania, duchowość, humor⁸, nadzieja, wdzięczność, przywództwo, inteligencja społeczna, zespołowość, szerokie horyzonty umysłowe, życzliwość, pracowitość i dzielność. Witalność zawiera więc w sobie mocne strony, które zazwyczaj tworzą osobny czynnik związany z duchowością.

⁸ Jako że autorzy za istotne uznają ładunki czynnikowe powyżej 0,25 – humor i życzliwość w sposób istotny ładują po dwa czynniki.

2.4.2. Hierarchiczna struktura mocnych stron. Badania struktury hierarchicznej nie były prowadzone w grupie adolescentów. Jednak powszechność modelu trzyczynnikowego, a także fakt, że w uzyskanym w eksploracyjnej analizie czynnikowej rozwiązaniu czteroczynnikowym w jednym z czynników żadna ze skal nie miała ładunku czynnikowego większego niż 0,40, może stanowić wskazówkę, że w grupie adolescentów odtworzy się struktura trzech cnót jak w badaniach McGratha (2015; McGrath i in., 2018).

2.4.3. Struktura mocnych stron charakteru w podejściu skoncentrowanym na osobach. Podobnie jak w przypadku hierarchicznej analizy czynnikowej – badania w podejściu skoncentrowanym na osobach w grupie adolescentów nie były dotychczas prowadzone.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie możliwie kompletnych analiz dotyczących struktury mocnych stron charakteru w dwóch podejściach metodologicznych (skoncentrowanym na zmiennych i skoncentrowanym na osobach – poprzez zastosowanie analizy czynnikowej, analizy hierarchicznej i analizy klas latentnych) w różnych okresach rozwojowych (u dorosłych i dorastających). Dotychczas nie pojawiły się kompleksowe analizy na temat struktury mocnych stron w okresie adolescencji (nie wiemy, jaka jest struktura hierarchiczna i latentna), stąd uzupełnienie tej luki w wiedzy jest jednym z kluczowych zadań postawionych w tej rozprawie.

Kolejny poruszony problem badawczy to ulokowanie mocnych stron w strukturze osobowości. Mocne strony charakteru są stosunkowo nowym konstruktem, jednak samo

słowo *charakter* jest w psychologii obecne od dłuższego czasu. Już Allport (1927) stwierdzał, że charakter to osobowość, która podlega ocenie w kategoriach moralnych⁹. Można byłoby więc wysnuć z tego wniosek, że mocne strony charakteru i cechy osobowości wiążą się ze sobą (obydwa konstrukty mają na celu opis, charakterystykę człowieka w kategoriach trwałych dyspozycji), jednak odróżnia je od siebie podejmowanie/niepodejmowanie tematu moralności – tego, co jest pożądane, uznawane za dobre i społecznie właściwe. Pomimo że prowadzi się obecnie wiele badań dotyczących związków mocnych stron z różnymi zmiennymi, mało uwagi poświęca się empirycznej weryfikacji ich miejsca w opisie osobowości człowieka.

Peterson i Seligman (2004) opisali nawet przewidywane związki mocnych stron i cech osobowości w swoim podręczniku do koncepcji, jednak sami ich nie potwierdzili, przez co możemy traktować je jako hipotezy do dalszych badań (np. związek ekstrawersji z werwą czy humorem).

W kwestii ulokowania mocnych stron charakteru w strukturze osobowości nasuwają się liczne pytania, pozostające dotychczas bez jednoznacznej odpowiedzi. Czy istnieją, a jeśli tak, to jak wyglądają, systematyczne relacje pomiędzy cechami osobowości a mocnymi stronami i czy są one różne w różnych okresach rozwojowych? W najpopularniejszym od wielu lat modelu osobowości (pięcioczynnikowym modelu osobowości, PMO; Costa, McCrae, 1992b) wyróżnione cechy osobowości mają charakter neutralny, podczas gdy mocne strony charakteru to opis wyłącznie w kategoriach pozytywnych. Czy stanowią one zatem składowe cech z pięcioczynnikowego modelu? Jeśli tak, to które mocne strony są składowymi których cech? Czy wszystkie mocne strony można wpisać we wszystkie cechy osobowości (włączając

⁹ "There is likewise confusion between personality devaluated and personality evaluated, that is, between personality and character" (Allport, 1927, s. 285).

neurotyczność, z którą związki wykluczali Peterson i Seligman [2004])? Czy model zależności jest inny w różnych okresach rozwojowych?

Uzupełnieniem badania ulokowania mocnych stron w strukturze osobowości byłoby odniesienie ich do dobrze poznanych charakterystyk pozytywnych, społecznie pożądanых, a jednocześnie już dobrze poznanych i przebadanych, o znanej strukturze. Kryteria takie spełniają wartości. One także rozpatrywane są jako część opisu osobowości w kategoriach pozytywnych i społecznie pożądanых. Obecnie najbardziej cenionym w psychologii oraz najlepiej przebadanym, zweryfikowanym w różnych kulturach modelem wartości jest kołowy model wartości Shaloma Schwartza (Schwartz, 1992; Schwartz i in., 2012). I pomimo tego, że wartości rozumiane są na jego gruncie jako cele (a nie cechy), to Peterson i Seligman stawiają tezę, że „cnoty stanowią urzeczywistnienie/realizację wartości, gdy zachowanie, które one organizują i którym kierują, stanie się nawykowe” (*„virtues embody values when the behavior they organize and direct becomes habitual”*; Peterson, Seligman, 2004, s. 74, tłum. własne). Stawiają oni tezę dotyczącą związku 10 wartości z modelu Schwartza i 24 mocnych stron, jednak przypuszczenie to jest czysto teoretyczne, niepoparte żadnymi badaniami i nie ma odniesienia do aspektu rozwojowego. Ponadto w międzyczasie model 10 wartości Schwartza został zrewidowany – obecnie wyróżnia się 19 wartości (Schwartz i in., 2012). Weryfikacja takiego teoretycznego modelu Petersona i Seligmana (2004) oraz jego rozwinięcie, podyktowane m.in. rewizją modelu Schwartza (Schwartz i in., 2012) i wprowadzeniem aspektu rozwojowego, również stanowi podejmowany w niniejszej pracy problem badawczy.

ROZDZIAŁ 3.

OSOBOWOŚCIOWY KONTEKST MOCNYCH STRON CHARAKTERU

3.1. Cechy osobowości

Badanie osobowości wydaje się immanentną i kluczową częścią psychologii, podstawowym i niezbędnym krokiem doopisywania prawidłowości ludzkiego zachowania, przewidywania reakcji itp. Jest wiele podejść do opisu osobowości, a jednym z nich jest ujęcie cechowe, czyli takie, które osobowość rozumie jako zbiór cech – względnie stałych dyspozycji do określonych zachowań, myśli i emocji, a zatem określonej aktywności w sferze behawioralnej, poznawczej i emocjonalnej człowieka.

3.1.1. Modele pięcioczynnikowe. Modelami najlepiej zweryfikowanymi i potwierdzonymi empirycznie są modele pięcioczynnikowe. Opisują one osobowość, używając pięciu bazowych, podstawowych cech osobowości – ekstrawersji, ugodowości, sumienności, stabilności emocjonalnej (jako odwrotności neurotyczności) oraz intelektu/otwartości na doświadczenia (Costa, McCrae, 1992b; Goldberg, 1981, 1990; McCrae, Costa, 1996, 1999, 2005; Norman, 1963).

Ekstrawersja określa jakość i intensywność kontaktów społecznych oraz opisuje poziom aktywności i energii oraz skłonność do przeżywania emocji o pozytywnej walencji. Wysoka ekstrawersja przejawia się w byciu przyjacielskim, skłonnym do rozmowy, towarzyskim, a także w optymizmie i poszukiwaniu stymulacji. Ugodowość odnosi się do pozytywnego (vs. negatywnego) nastawienia wobec innych – zaufania do ludzi, wrażliwości

na ich sprawy oraz tendencji do zachowań kooperacyjnych (vs. rywalizacyjnych). Sumienność odnosi się do wytrwałości oraz motywacji do realizacji zadań i dążenia do celu. Opisuje stosunek człowieka do pracy. Stabilność emocjonalna to przeciwieństwo neurotyczności. Ponieważ w modelu Wielkiej Piątki (który będzie przedmiotem wielu rozważań w dalszej części) funkcjonuje właśnie nazwa *neurotyczność*, to ona zostanie przeze mnie zdefiniowana. Neurotyczność to cecha odnosząca się do emocjonalnego nie zrównoważenia – podatności na doświadczanie emocji negatywnych i braku odporności na stres psychologiczny. Wysoka neurotyczność (niska stabilność emocjonalna) przejawia się w niskiej kontroli własnych popędów. Otwartość na doświadczenia/intelekt definiowana jest jako tendencja do poszukiwania i pozytywnego oceniania życiowych doświadczeń, ciekawość, tolerancja nowości – dobre radzenie sobie z czymś nowym i niespodziewanym (Zawadzki, Strelau, Szczepaniak, Śliwińska, 1998).

Są dwa źródła wyróżnienia pięciu cech. Jedno znajduje się w nurcie leksykalnym, a drugie – w nurcie kwestionariuszowym (Strus, Ciecuch, 2014).

Nurt leksykalny opiera się na założeniu, że każda istotna charakterystyka człowieka zostanie w końcu zakodowana w języku, przyjmując ostatecznie formę jednowyrazową (John, Angleitner, Ostendorf, 1988). Analiza najbardziej kompleksowego słownika języka angielskiego doprowadziła Gordona W. Allporta i Henry'ego S. Odberta (1936) do stworzenia najbardziej znanej listy ponad 17 000 określeń stosowanych do opisanie człowieka. Lista ta stopniowo, głównie przy zastosowaniu analizy czynnikowej, była redukowana do najbardziej ogólnych wymiarów, aż do otrzymania ostatecznej liczby pięciu czynników, co było replikowane w badaniach (np. Fiske, 1949; Goldberg, 1990). Nurt kwestionariuszowy, wskutek stworzenia narzędzi kwestionariuszowych do pomiaru cech osobowości oraz

analizowania zależności między pięcioma czynnikami a innymi charakterystykami człowieka, pozwolił na solidniejsze podbudowanie teoretyczne modelu oraz jego potwierdzenie empiryczne (Costa, McCrae, 1992b; McCrae, Costa, 1996, 1999, 2005).

W obrębie modeli pięcioczynnikowych najpopularniejszym jest model Wielkiej Piątki Costy i McCrae (1992a, 1992b). Ma on swoje źródła w nurcie leksykalnym, ale swój sukces, oraz powszechność w prowadzonych badaniach psychologicznych, zawdzięcza m.in. kwestionariuszom do pomiaru pięciu cech – NEO-FFI oraz NEO-PI-R. Alternatywne modele osobowości (nie tylko pięcioczynnikowe) wraz z ich mocnymi i słabymi stronami zostaną omówione w dalszej części rozprawy.

3.1.2. Struktura cech osobowości. W badaniach dowiedziono dotychczas względnej stabilności cech osobowości (zwłaszcza po 3. roku życia), a jednocześnie stabilność ta okazała się osiągać swój punkt szczytowy później, niż się spodziewano – około 50. roku życia (Shiner, Caspi, 2003). Sama struktura cech osobowości jest powszechnie rozpoznawana przez respondentów – niezależnie od kultury, w której żyją (McCrae, Costa, 1997; McCrae, Terracciano i 78 współpracowników, 2005).

Jednocześnie istnieją badania prowadzone w dzieciństwie i adolescencji, które wskazują, że struktura zakładana w modelach pięcioczynnikowych nie odtwarza się dokładnie lub wymaga pewnej modyfikacji. Chociaż część badań wskazuje, że Wielką Piątkę można mierzyć w dzieciństwie i adolescencji (np. Soto, John, Gosling, Potter, 2008), to istnieje różnica między strukturą osobowości dorastających i dorosłych. Według Shiner i Caspiego (2003) w dzieciństwie i adolescencji można wyróżnić jedynie cztery z pięciu cech obserwowanych w dorosłości: ekstrawersję / pozytywną emocjonalność, neurotyczność /

negatywną emocjonalność, sumienność/ograniczanie oraz ugodowość. Jako że czynnik otwartości na doświadczenie (rozumiany w duchu modelu pięcioczynnikowego i mierzony za pomocą kwestionariusza NEO-FFI) nie jest tak spójny jak pozostałe cztery czynniki (jest najbardziej abstrakcyjny, przez co trudno wyznaczyć jego behawioralne przejawy zrozumiałe dla dzieci), a jego wyznaczniki można włączyć w charakterystykę tychże czynników, autorzy uznali, że należy go pominąć w rozważaniach nad strukturą osobowości w tych okresach rozwojowych.

Inną propozycją opisu osobowości u dzieci jest model Małej Szóstki (*Little Six*; Soto, John, 2014). Zakłada się w nim, że oprócz pięciu cech z modelu pięcioczynnikowego – można u dzieci wyróżnić, specyficzny dla tego etapu rozwojowego, czynnik aktywności. Opisuje on poziom energii dziecka oraz jego aktywność motoryczną.

Istnieją badania nad strukturą osobowości dzieci w okresie późnego dzieciństwa wskazujące na rozwiązanie pięcioczynnikowe (Barbaranelli, Caprara, Rabasca, Pastorelli, 2003; Mervielde, De Fruyt, 1999; Rogoza, 2018), jednak ich autorzy sygnalizują liczne ograniczenia takich badań. Jako czynniki wpływające na ostateczny wynik wskazują oni np. niedoskonałość narzędzi pomiarowych, niedostosowanie ich do specyfiki rozwoju w danym okresie, ograniczenia poznawcze badanej grupy czy wysokie ładunki krzyżowe między niektórymi skalami. Te trudności w interpretacji wyników obecne są nie tylko w młodszych grupach wiekowych, ale również w dorosłości.

Założenia modelu pięcioczynnikowego mówią o tym, że wyróżnione w modelu cechy osobowości są podstawowym, najbardziej ogólnym poziomem opisu. Stąd można wysnuć dwa wnioski: (1) jest pięć cech osobowości i (2) są one względem siebie ortogonalne, nie zachodzi między nimi istotna korelacja. Jednak wyniki badań podważyły prawdziwość tych

twierdzeń. Okazuje się po pierwsze, że potwierdzenie w empirii znajdują modele zawierające inną liczbę podstawowych czynników (np. model HEXACO [Ashton, Lee, 2001, 2007; Ashton, Lee, Son, 2000], uwzględniający szósty czynnik – uczciwość-pokorę, czy model Gigantycznej Trójki [Eysenck, 1991, 1992; Costa, McCrae, 1992b, 1992c], zawierający tylko trzy czynniki: neurotyzm, ekstrawersję i psychotyzm]), a po drugie – nierzadko w analizach wartość związku między cechami podstawowymi przekracza wartość 0,40, a nawet 0,50 (np. Costa, McCrae, 1992a; Siuta, 2006). Co więcej, relacje między czynnikami układają się często w powtarzalny wzór, będąc przesłanką do twierdzenia o istnieniu tzw. czynników wyższego rzędu. Istnienie takich czynników stanowiłoby negację nie tylko tezy o niezależności cech osobowości od siebie, ale jednocześnie ich podstawowej, najbardziej ogólnej roli w opisie osobowości człowieka.

Jednym z pomysłów, który rozwiązywałby kwestie wzajemnego skorelowania cech osobowości, jest wprowadzenie głównego czynnika osobowości (*General Factor of Personality*, GFP; Musek, 2007; Rushton, Irwing, 2011), czyli charakterystyki, która na swoim pozytywnym biegunie skupiałaby wszystkie zdrowe, adaptacyjne, pożądane społecznie cechy osobowości, a na biegunie negatywnym – wszystkie niepożądane społecznie i dezadaptacyjne cechy osobowości (Musek, 2007). Pomysł istnienia głównego czynnika osobowości zasugerował Hofstee (2001) i w analogii do czynnika *g* inteligencji, nazwał go czynnikiem *p*. Czynnik *p* miał zawierać wszystkie społecznie pożądane cechy osobowości (jednocześnie autor podkreślał, że istnieje jego przeciwieństwo – czynnik, który zbiera wszystkie niepożądane społecznie cechy). Używając terminologii znanej z modelu Wielkiej Piątki, główny czynnik osobowości definiowany jest przez wysokie nasilenie ugodowości,

sumienności, stabilności emocjonalnej oraz ekstrawersji i intelektu/otwartości (Musek, 2007; Rushton, Irwing, 2011).

Istnienie głównego czynnika osobowości potwierdzają zarówno badania prowadzone w nurcie kwestionariuszowym (np. Erdle, Irwing, Rushton, Park, 2010; Musek, 2007; Rushton, Irwing, 2008; 2009a, 2009b, 2009c, 2009d, 2011; van der Linden, te Nijenhuis, Bakker, 2010), jak i leksykalnym (Di Blas, Forzi, 1999; Goldberg, Somer, 2000; Saucier, 1997, 2003). Interpretowany jest jako wynik ewolucji, przystosowania się człowieka do życia w społeczeństwie, który ułatwia funkcjonowanie w świecie relacji międzyludzkich i odpowiada za adaptacyjne, adekwatne reakcje (Hofstee, 2001; Musek, 2007; Rushton, Bons, Hur, 2008; Rushton, Irwing, 2011).

Drugim sposobem wyjaśniania potwierdzonych korelacji między cechami osobowości jest model metacech osobowości. Został on przedstawiony w kolejnym podrozdziale

3.1.3. Modele wyjaśniające skorelowanie cech osobowości z modelem pięcioczynnikowego.

3.1.3.1. Dwie metacechy osobowości. W 1997 r. Digman opublikował wyniki swoich reanaliz danych z 14 badań przeprowadzonych w różnych krajach, w różnych grupach wiekowych i przy użyciu różnych narzędzi do pomiaru osobowości. Eksploracyjne analizy czynnikowe prowadzone na macierzach korelacji pięciu czynników osobowości wskazały na istnienie dwóch metacech (źródeł interkorelacji między cechami). Wyniki te potwierdziła confirmacyjna analiza czynnikowa.

Pierwszy czynnik był kompozycją wspólną wariancji ugodowości, sumienności i stabilności emocjonalnej (Digman [1997] nazwał go *alfą* lub *socjalizacją*), a drugi – ekstrawersji oraz intelektu/otwartości (Digman [1997] nazwał go *beta* lub rozwojem osobistym). Chociaż nazwy *alfa* i *beta* miały mieć charakter tymczasowy, roboczy, weszły na stałe do modeli psychologii osobowości i nadal są używane.

DeYoung i in. (2002) przeprowadzili analogiczne do Digmana (1997) analizy (zarówno w nurcie kwestionariuszowym, jak i leksykalnym), które potwierdziły istnienie dwóch metacech osobowości. Ich interpretacja uzyskanych metacech była jednak nieco inna. Uznali oni, że zarówno rozwój osobisty, jak i socjalizacja są *wynikiem* posiadania określonych cech, a nie opisują podstawowych tendencji czy cech (jak to powinno być w przypadku metacech), stąd zwrócili się w stronę bardziej biologicznych interpretacji tych konstruktów. Uznali że to, co Digman nazwał *alfą*, jest stabilnością rozumianą jako stałość w sferze emocjonalnej, społecznej oraz motywacyjnej. Za podłoże tej cechy uznali układ serotonergiczny, który odpowiada właśnie za regulację procesów emocjonalnych, motywacyjnych i rytmu dobowego (*circadian processes*; por. Meltzer, 1990). Postulowana przez Digmana *beta* byłaby z kolei plastycznością, ponieważ opisuje ona zdolność do adaptacji, elastyczność w zakresie eksplorowania oraz poznawczego i behawioralnego angażowania się w nowe doświadczenia. Podstawą dla niej jest układ dopaminergiczny, który bierze udział w zachowaniach ukierunkowanych na dążenie (*approach behavior*), pozytywnym afekcie i wrażliwości na nagrodę (*incentive reward sensitivity*; DeYoung i in., 2002; por. DeYoung, 2006). DeYoung i in. (2002) uzasadniają niejako istnienie metacech, wskazując, że zaspokajają one dwie podstawowe potrzeby człowieka – (1) potrzebę stałości w zakresie

funkcjonowania psychospołecznego oraz (2) potrzebę eksplorowania idostosowania się do nowości i zmian.

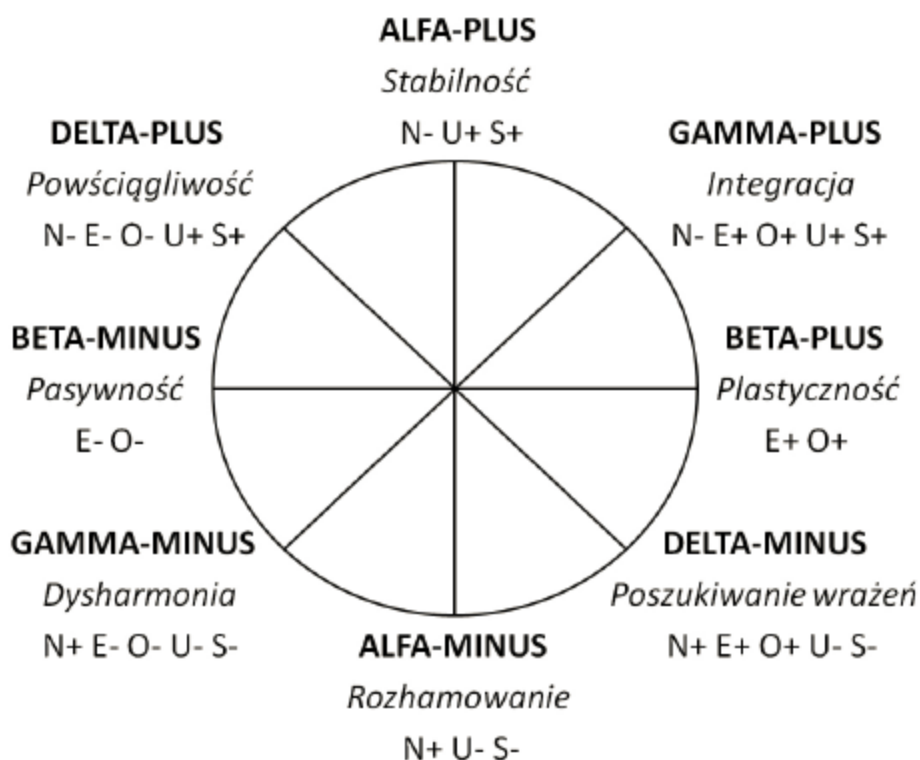
Część badań prowadzonych w różnych kulturach, mających na celu sprawdzenie liczby cech podstawowych, wskazuje na istnienie trzech czynników (np. De Raad i in., 2010; De Raad, Peabody, 2005; Peabody, De Raad, 2002). Istnieją jednak takie, które pokazują, że można również mówić o rozwiązaniu dwuczynnikowym (De Raad, Smederevac, Čolović, Mitrović, 2018; Di Blas, Forzi, 1999; Goldberg, Somer, 2000; Gorbaniuk, Budzińska, Owczarek, Bożek, Juros, 2013). Z badań Sauciera (Saucier, 2008; Saucier, Georgiades, Tsaousis, Goldberg, 2005) wynika, że jedynie dwa czynniki mają charakter powszechny (*ubiquitous*) – pokazują się w badaniach bez względu na użytą metodę selekcji słów i ich formę (rzeczowniki czy przymiotniki). Jeden z czynników nazywany jest cnotą (*virtue*; De Raad, 2009; De Raad, Barelds, 2008), społeczną przyzwoitością (*social propriety*; Saucier, Goldberg, 2001; Saucier, 2008; Saucier i in., 2005), moralnością (*morality*) czy społeczną samoregulacją (*social self-regulation*; Saucier i in., 2014). Drugi czynnik nazywany jest często dynamizmem (*dynamism*). Wszystkie te czynniki wiążą się w podobny sposób z cechami z Wielkiej Piątki, ale weryfikacja tego, czy są one ze sobą tożsame, wymaga jeszcze dalszych badań.

Rozwinięciem modelu metacech osobowości jest Kołowy Model Metacech Osobowości (*Circumplex Personality Model*, CPM; Strus i in., 2014b), który integruje dotychczasową wiedzę na temat struktury osobowości, uwzględniając zarówno metacechy, jak i główny czynnik osobowości. Jest on ważną propozycją, na gruncie której możliwa jest integracja podejścia opisowego (cechowego) z wyjaśniającymi, dynamicznymi teoriami

osobowości, opisu w kategoriach cech i opisu w kategoriach typów oraz różnych modeli osobowości z modelami opisującymi temperament, emocje, motywację czy psychopatologię (Strus, Ciecuch, 2017; Strus i in., 2014b).

3.1.3.2. Kołowy Model Metacech Osobowości. Założenia, które autorzy (Strus i in., 2014b; por. Strus, Ciecuch, 2017) przyjęli, a następnie zweryfikowali w badaniach, to: (1) alfa i beta to ortogonalne, niezależne od siebie metacechy, a ich interkorelacje są artefaktami wynikającymi z użytej do pomiaru metody (Anusic, Schimmack, Pinkus, Lockwood, 2009; Chang, Connelly, Geeza, 2012; De Young, 2006, 2010; McCrae i in., 2008; Simsek, 2012); (2) przeciwne bieguny metacech nie są jedynie niskim nasileniem tych charakterystyk, ale zawierają nową jakość psychologiczną; (3) zgodnie z logiką modeli kołowych, przestrzeń wyznaczana przez alfę i betę możliwa jest do zagospodarowania przez inne, niewyróżnione dotąd lub inaczej interpretowane, metacechy osobowości. Stąd model uzupełniono o dwie metacechy: gammę i deltę (Strus i in., 2014b). Cztery dwubiegunowe metacechy tworzą w sumie osiem odrębnych jakościowo oktantów, charakteryzowanych konstelacją cech osobowości z modelu Wielkiej Piątki.

Model metacech osobowości – graficzne przedstawienie relacje między metacechami oraz opis czynników wyższego rzędu – znajduje się na rysunku 4.

Rysunek 4. Kołowy Model Metacech Osobowości (źródło: Strus i in., 2014b).

Adnotacja. N – neurotyczność, E – ekstrawersja, O – otwartość (intelekt), U – ugodowość, S – sumienność.

3.1.3.2.1. *Alfa i beta jako ortogonalne dwuwymiarowe czynniki.* Alfa i beta zostały już dość dobrze zdefiniowane w literaturze psychologicznej, jednak nie jako wymiary dwubiegunowe. Stąd definicje ich dodatnich i ujemnych biegunów zostaną podane poniżej.

Alfa-plus (stabilność; N- U+ S+ - niska neurotyczność, wysoka ugodowość, wysoka sumienność). Jest to tendencja do socjalizacji (Digman, 1997), stabilność w sferze emocjonalnej, społecznej i motywacyjnej (DeYoung i in., 2012), przejawiająca się w byciu dobrze zaadaptowanym do życia w społeczeństwie – znajomości i stosowaniu się do norm moralnych, zdolności do odraczania gratyfikacji i motywowania się do pracy oraz wytrwałością (Strus i in., 2014b; por. DeYoung i in., 2002).

Alfa-minus (rozhamowanie; N+ U- S- - wysoka neurotyczność, niska ugodowość, niska sumienność). Jest to metacecha ujmująca charakterystyki związane z tendencjami antyspołecznymi, niezrównoważeniem w sferach emocjonalnej, społecznej i motywacyjnej, agresywność oraz antagonizm wobec ludzi i norm (Strus i in., 2014b; por. Becker, 1999; Settles i in., 2012).

Beta-plus (plastyczność, E+ O+ - wysoka ekstrawersja, wysoka otwartość) – obejmuje otwartość na zmiany i nowe doświadczenia, ciekawość, tendencję do eksplorowania, inicjatywę, przebojowość w relacjach społecznych, zorientowanie na własny rozwój, poszerzanie kompetencji, zdobywanie nowych umiejętności i samodoskonalenie się (Strus i in., 2014b; por. Becker, 1999; Digman, 1997).

Beta-minus (pasywność, E- O- – niska ekstrawersja, niska otwartość) – zawiera cechy związane z apatycznością, wycofaniem społecznym, submisyjnością, biernością i zależnością w relacjach z innymi, biernością poznawczą i behawioralną (Strus i in., 2014b; por. Becker, 1999).

3.1.3.2.2. Gamma i delta. Jak wspomniano, w Kołowym Modelu Metacech Osobowości zawarto nie tylko alfę i betę (metacechy dwubiegunowe), ale także gammę i deltę. Gamma jest reinterpretacją głównego czynnika osobowości. W modelu CPM główny czynnik osobowości nie jest zatem na wyższym od metacech poziomie opisu, ale jest wobec nich równorzędny (Strus i in., 2014b).

Gamma-plus (integracja, N- E+ O+ U+ S+, niska neurotyczność, wysokie: ekstrawersja, otwartość, ugodowość i sumienność) to optymalna, najbardziej adaptacyjna konfiguracja cech osobowości. Skupia niejako pozytywy alfy i bety. Przejawia się więc zarówno w dobrym

dostosowaniu do otoczenia społecznego, prospołeczności oraz wytrwałości w dążeniu do celu, jak i otwartością na świat, energią. To harmonia w funkcjonowaniu, równowaga intra- i interpersonalna (Strus i in., 2014b; por. Becker, 1999; Musek, 2007; Rushton, Irwing, 2011).

Gamma-minus (dysharmonia, N+ E- O- U- S- - wysoka neurotyczność, niskie: ekstrawersja, otwartość, ugodowość i sumienność) to kompozycja nieadaptacyjnych cech osobowości. Oznacza niedostępność w relacjach interpersonalnych, chłód, dystans, brak zaufania, a także depresyjność, pesymizm, negatywną emocjonalność, niski poziom dobrostanu psychicznego i fizycznego. Komplementarnie do interpretacji gammy-plus (czyli głównego czynnika osobowości) jako czynnika predysponującego do zdrowia psychicznego, gamma-minus oznaczałaby skłonność do problemów psychicznych (Strus i in., 2014b; por. Becker, 1999; Musek, 2007; Rushton, Irwing, 2011).

Wymiar delty przewidywany jest przez logikę modelu kołowego, jak i przez wzorce zależności zmiennych takich jak konformizm czy impulsywność z alfą i betą (DeYoung i in., 2008; Revelle, Wilt, 2013). Opisuje on sposób reakcji na impulsy – ich hamowanie lub impulsywność.

Delta-plus (powściągliwość, N- E- O- U+ S+, niskie: neurotyczność, ekstrawersja i otwartość i wysokie: ugodowość i sumienność) wiąże się z niskim poziomem emocjonalności (zarówno pozytywnej, jak i negatywnej), kontrolą zachowania w kierunku hamowania reakcji, konformizmem, konwencjonalizmem i potrzebą dostosowania się (Strus i in., 2014b; por. Becker, 1999; DeYoung i in., 2002).

Delta-minus (poszukiwanie wrażeń, N+ E+ O+ U- S-, wysokie: neurotyczność, ekstrawersja i otwartość, niskie: ugodowość i sumienność) wiąże się z impulsywnością, brakiem kontroli nad zachowaniem, rozhamowaniem, labilnością emocjonalną, tendencją do

dominowania i ekspansywnością w relacjach społecznych (Strus i in., 2014b; por. Becker, 1999).

Kołowy Model Metacech Osobowości jest twórczym rozwinięciem nie tylko modelu metacech osobowości (alfy i bety), ale także modelu Wielkiej Piątki. Ma on ambicje integracji wielu modeli opisujących różne konstrukty z różnych poziomów opisu człowieka oraz różnych szczegółowych dyscyplin w obrębie psychologii (Strus, Ciecuch, 2017).

3.2. Dotychczasowe badania nad związkami osobowości i mocnych stron charakteru

Peterson i Seligman (2004), przygładając się definicjom mocnych stron i cech osobowości z modelu pięcioczynnikowego, postawili hipotezę dotyczącą związków między tymi charakterystykami. Uznali oni, że neurotyczność nie będzie korelowała z żadną mocną stroną. Ekstrawersja miała być związana z werwą i humorem, ugodowość – z życzliwością i wdzięcznością, sumienność – z samoregulacją i pracowitością, a intelekt – z ciekawością, oryginalnością i podziwem dla piękna.

Próbie sprawdzenia relacji między mocnymi stronami a cechami osobowości podejmowało dotychczas jedynie kilku badaczy. Część z nich korzystała z innych niż PMO modeli, część testowała swoje hipotezy w grupie adolescentów. Park i Peterson (2006) w badaniach prowadzonych w grupie młodzieży znaleźli i przedstawili związki pomiędzy cechami z PMO a mocnymi stronami. Nie podawali jednak szczegółowych wyników, a jedynie opisali różne, zgodne z przypuszczeniami autorów koncepcji, związki. Z neurotycznością najsilniej związane były (ujemnie) nadzieja, werwa i samoregulacja; z ekstrawersją – humor i przywództwo; z otwartością – oryginalność, pasja zdobywania wiedzy, rozsądek oraz

ciekawość; z sumiennością – wytrwałość, roztropność, spójność; z ugodowością – życzliwość, zdolność do kochania, inteligencja społeczna, zespołowość i szerokie horyzonty umysłowe. Dla poszczególnych cech osobowości średnie korelacje z mocnymi stronami zawierały się w przedziale $r = 0,40-0,50$.

W badaniach prowadzonych w grupie dorosłych bliźniąt (Steger, Hicks, Kashdan, Krueger, Bouchard, 2007), analizowano m.in. związki mocnych stron i cech osobowości mierzonych za pomocą *Wielowymiarowego kwestionariusza osobowości* (*Multidimensional Personality Questionnaire*, MPQ; Tellegen, 1982, za: Steger i in., 2007; por. Patrick, Kramer, 2017). Kwestionariusz ten składa się z 300 itemów zebranych w 11 skal. Cztery z nich budują czynnik pozytywnej emocjonalności, trzy – negatywnej emocjonalności, trzy – samoograniczania się (*restraint*), a jedna – absorpcji (*absorption*, czyli zdolności do myślenia abstrakcyjnego i posiadania bogatej wyobraźni). Najwyższa korelacja, jaką znaleźli autorzy między mocnymi stronami a 11 skalami kwestionariusza MPQ, wynosiła 0,46 (korelacja werwy z dobrostanem). Tylko pięć mocnych stron korelowało z jedną cechą osobowości, podczas gdy reszta korelowała istotnie z większą liczbą cech (często należących do różnych czynników).

Wyniki badań Macdonalda i in. (2008) wykazały, że relacje między mocnymi stronami a osobowością nie są takie proste – część mocnych stron związana była z więcej niż jedną cechą osobowości, a niektóre cechy osobowości były jedynie w niewielkim stopniu przewidywane przez mocne strony (np. neurotyczność – ujemnie przewidywana była przez nadzieję i dzielność). Badania te mają jednak kilka ograniczeń. Prowadzone były na niewielkiej grupie 123 studentów pierwszego roku psychologii złożonej w przeważającej części z kobiet, więc możliwość generalizacji tych wyników jest utrudniona (nierównowaga w

rozkładzie płci, bardzo specyficzna, niezróżnicowana pod względem wieku i wykształcenia grupa). Macdonald i in. (2008) stawiali również pytanie, czy mocne strony charakteru i cechy osobowości z pięcioczynnikowego modelu pochodzą z tego samego poziomu opisu człowieka. Potwierdzać by to mógł fakt znalezienia przez autorów relacji między czynnikami wyższego rzędu mocnych stron i cechami osobowości z PMO.

Zasadniczą kwestią podczas szukania związków między cechami osobowości i mocnymi stronami charakteru jest filozofii opisu, czyli charakterystyki na jakim poziomie ogólności zestawiać ze sobą w badaniach. Ciekawe podjęcie tego tematu znajduje się w artykule McGratha, Hall-Simonds i Goldberga (2017). Autorzy ci porównywali ze sobą 24 mocne strony i 30 cech osobowości niższego rzędu z rozszerzonego, uszczegółowionego modelu HEXACO (Lee, Ashton, 2018). W swoich badaniach wykazali duży związek między mocnymi stronami a cechami osobowości z modelu HEXACO-PI-R, jednak zaznaczyli, że obydwa modele nie mogą być do siebie zredukowane, co według autorów może mieć źródło w różnych filozofiach opisu człowieka (neutralne z założenia cechy charakteru i pozytywne mocne strony).

3.3. Wartości

Wartości na przestrzeni wieków i dziedzin były różnie definiowane. Termin ten oznacza zazwyczaj to, co dla człowieka jest ważne, istotne. Sama tradycja definiowania wartości jest bardzo bogata – psychologia podaje co najmniej kilka ujęć tego zagadnienia (Allport, Vernon, 1931; Brzozowski, 1995, 2007; Rokeach, 1973). Jednak ze względu na ich duże zróżnicowanie, skupię się w swoich dalszych rozważaniach na modelu, który obecnie

jest nie tylko najbardziej popularny, ale również najlepiej przebadany – modelu wartości Shaloma Schwartza (1992; Schwartz i in., 2012).

3.3.1. Kołowy model wartości Schwartza. W 1987 r. Shalom Schwartz opublikował wraz z Wolfgangiem Bilskim artykuł rzucający nowe światło na tematykę wartości. Autorzy zaproponowali model wyrastający z modeli poprzedników – głównie Rokeacha (1973) i Allporta (1961), ale zawierający wyraźne nowe tezy na temat struktury wartości.

Definicja wartości zaproponowana przez Schwartza (1992; Schwartz, Bilsky, 1987, 1990; por. Ciecuch, 2013a) zawiera w sobie pięć komponentów. Podkreśla ona, że wartości to: (1) pojęcia lub przekonania (2) dotyczące pożądanых celów – stanów lub zachowań, (3) mające charakter ponadsytuacyjny (nie związany z konkretną, jednostkową sytuacją), (4) kierujące selekcją i oceną zachowań i zdarzeń, (5) uporządkowane w pewną hierarchię ważności. Najistotniejszy wkład w zrozumienie tego, czym w ujęciu Schwartza są wartości, mają punkty (1) i (2). Wartości traktowane są więc jako przekonania dotyczące celów. Co ważne, wywołują one emocje. Oznacza to, że realizacja lub niemożność realizacji wartości mają swoje konsekwencje (pozytywne lub negatywne) w sferze emocjonalnej człowieka (Ciecuch, 2013a; Schwartz, 2005).

Pierwsza wersja modelu Schwartza (1992) opisywała 10 typów wartości (nazywanych później po prostu *wartościami*), czyli 10 charakterystyk spełniających wszystkie definicyjne wymogi wartości. Są to: kierowanie sobą, stymulacja, hedonizm, osiągnięcia, władza, bezpieczeństwo, tradycja, przystosowanie, życzliwość i uniwersalizm. Charakterystyki wartości zawarte są w tabeli 3.

Tabela 3

Charakterystyki wartości z pierwotnego modelu wartości Schwartza (1992; por. Cieciuch, 2013a)

Nazwa wartości	Charakterystyka	
	Cel	Wartości szczegółowe
Kierowanie sobą	Niezależne myślenie i działanie – wybieranie, tworzenie i eksplorowanie	Twórczość, wolność, możliwość wyboru własnych celów, ciekawość, niezależność
Stymulacja	Doświadczenie ekscytacji, poszukiwanie nowości i wyzwań w życiu	Różnorodne, ciekawe, ekscytujące życie, śmiałość, odwaga
Hedonizm	Przyjemność lub zmysłowa przyjemność	Przyjemność, życie pełne przyjemności
Osiągnięcia	Osobisty sukces osiągnięty dzięki swoim kompetencjom zgodnym z obowiązującymi standardami społecznymi	Ambicja, odniesienie sukcesu, bycie utalentowanym, wpływowym
Władza	Osiągnięcie wysokiego statusu społecznego i prestiżu, kontrola i dominacja nad ludźmi i zasobami	Autorytet, bogactwo, moc, utrzymanie swojego statusu, uznanie społeczne
Bezpieczeństwo	Bezpieczeństwo, harmonia, stabilność społeczeństwa, swoich relacji i siebie samego	Porządek społeczny, bezpieczeństwo rodziny, bezpieczeństwo kraju, odwzajemnianie się za przysługi, poczucie przynależności, zdrowie
Przystosowanie	Hamowanie działań i impulsów, które mogą urazić, zranić innych lub naruszyć normy społeczne	Posłuszeństwo, samodyscyplina, bycie uprzejmym, szacunek dla rodziców i starszych osób
Tradycja	Szacunek, oddanie i akceptacja dla zwyczajów i idei wpajanych w danej kulturze czy religii	Szacunek dla tradycji, pokora, pobożność, akceptowanie swojego miejsca w świecie, umiar
Życzliwość	Zachowanie i poprawa dobrostanu innych ludzi, z	Bycie pomocnym, lojalność, przebaczenie, szczerość,

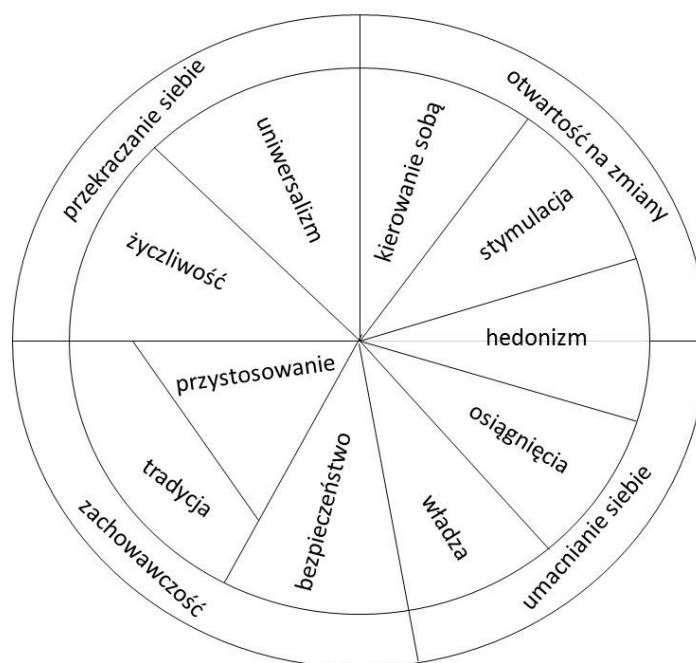
	którymi jest się w bliskim kontakcie	odpowiedzialność, bycie dobrym przyjacielem, dojrzała miłość
Uniwersalizm	Zrozumienie, docenianie, tolerancja i ochrona dobrostanu ogółu ludzi i środowiska naturalnego	Szerokie horyzonty umysłowe, sprawiedliwość społeczną, równość, pokój na świecie, piękno na świecie, jedność z naturą, mądrość, ochrona środowiska

Schwartz (1992) wyróżnił również cztery ogólniejsze grupy wartości skupiające podstawowe 10 wartości (czy typów wartości). Są to: przekraczanie siebie (składające się z uniwersalizmu i życzliwości), otwartość na zmiany (w skład której wchodzi kierowanie sobą, stymulacja i po części hedonizm), umacnianie siebie (zawierające częściowo hedonizm oraz osiągnięcia i władzę) oraz zachowawczość (składającą się z bezpieczeństwa, tradycji i przystosowania). Grupy te mówią o pewnym wyższym, ogólniejszym poziomie, łączącym poszczególne, pojedyncze wartości. Wskazują one na podobieństwo wartości w zakresie celu, do jakiego dąży się przy ich realizacji.

Jednak to nie sam, dość przecież arbitralny, podział wartości na 10 ogólniejszych typów sprawia, że teoria wartości Schwartza jest obecnie najbardziej popularna, najlepiej sprawdzona i najchętniej wykorzystywana w badaniach. To jej nowatorski pomysł opowiadania o wartościach, stworzenie gramatyki ich opisu – reguły koła.

Przyglądając się wartościom, katalogom, opisom i definicjom, Schwartz zauważył, że chociaż na poziomie indywidualnym wartości tworzą hierarchię, to same nie są bytami od siebie niezależnymi – część z nich jest ze sobą blisko związana, a część – ma charakter przeciwny, nie da się ich realizować jednocześnie. Doszedł zatem do wniosku, że istnieją między nimi relacje, nie są to niezależne od siebie charakterystyki. Wartości mogą być ze sobą w relacji podobieństwa (zgodności) lub konfliktu. Gdyby chcieć takie relacje ukazać

graficznie, musiałyby one przyjąć kształt kołowy. I to odkrycie (tak przecież intuicyjne) doprowadziło do sformułowania modelu kołowego wartości. Przedstawiony jest on na rysunku 5.

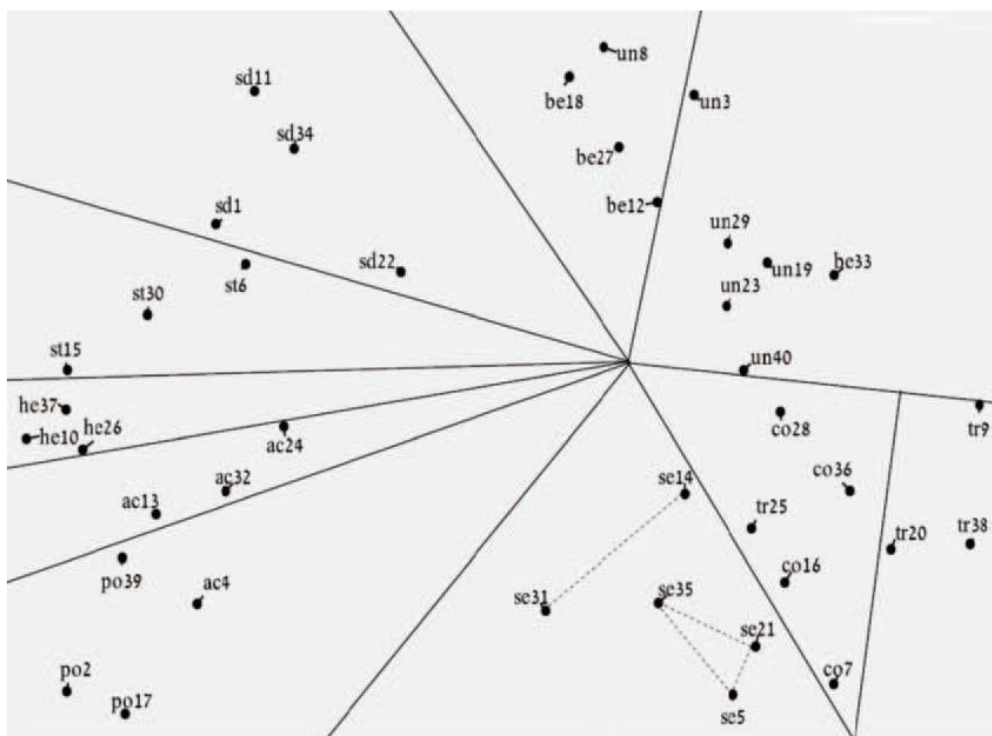

Rysunek 5. Koło wartości Schwartza (Schwartz, 1992).

Rysunek 5 przedstawia graficzne odzwierciedlenie relacji między typami wartości (*value types*) Schwartza (1992). Ukazuje on, które są ze sobą w relacji zgodności (blisko na kole), a które w relacji konfliktu (po przeciwnych stronach koła). Wyobraźmy sobie wartość życzliwość, czyli dbanie i troskę o bliskich, ważnych ludzi. Wartością podobną do niej jest uniwersalizm (z którym łączy ją dbanie o innych i swoje otoczenie, nie działanie jedynie w swoim interesie), a przeciwnymi – osiągnięcia i władza (czyli osiąganie swoich celów bez zważania na innych, a czasem nawet przy wykorzystywaniu innych ludzi). Podobnie rzecz ma się z ogólniejszymi grupami wartości – w konflikcie, po przeciwległych stronach koła,

znajdują się zachowawczość i otwartość na zmiany oraz przekraczanie siebie i umacnianie siebie.

Zakładane relacje potwierdził Schwartz w licznych badaniach przy użyciu skalowania wielowymiarowego (*multidimensional scaling*, MDS) i analizy konfirmacyjnej (*confirmatory factor analysis*, CFA). Za przykład niech posłużą wyniki uzyskane w dużej ($N = 10\,439$) próbie polskiej (Cieciuch, Schwartz, 2012) przedstawione na rysunku 6. Pomimo tego, że cztery itemy kwestionariusza do pomiaru wartości wpadły do innych skal niż zakładane, współczynnik Stress-1 osiągnął zadowalający wynik i można mówić o tym, że model jest dopasowany do danych.

Rysunek 6. Wyniki skalowania wielowymiarowego uzyskane podczas badania na grupie Polaków (Cieciuch, Schwartz, 2012).

Adnotacja. be = życzliwość, un = uniwersalizm, co = przystosowanie, tr = tradycja, sc = bezpieczeństwo, po = władza, ac = osiągnięcia, he = hedonizm, st = stymulacja, sd = kierowanie sobą.

Koncepcja Shaloma Schwartza doczekała się wielu badań sprawdzających i potwierdzających kołową strukturę oraz wyróżniony przez autora katalog wartości. Jednak z czasem zaczęto zwracać uwagę, że na niemal każdy z typów wartości składa się więcej niż jeden cel motywacyjny (Schwartz i in., 2012). Autor koncepcji i jego współpracownicy zauważyli, że często traktuje się wartości jako zmienne dyskretne, podczas gdy powinny być one traktowane jak zmienne ciągłe. Czy zatem uszczegółowienie koła, wyodrębnienie z niego większej liczby wartości (co jest dopuszczalne, gdy traktuje się wartości jak zmienne ciągłe) byłoby empirycznie uzasadnione i dałoby modelowi większą wartość eksplanacyjną? Odpowiedź na tak postawione pytanie jest twierdząca. Bazując na definicjach skonstruowanych przez Schwartz (1992) i biorąc pod uwagę motywację, jaka stoi za cenieniem każdej z tych wartości, stworzono katalog w sumie 19 charakterystyk, dzieląc jednocześnie koło na mniejsze części (Schwartz i in., 2012). W tabeli 4 ukazane są wartości z modelu pierwotnego i wywiedzione z nich wartości z modelu zrewidowanego wraz z opisem. Rysunek 7 przedstawia układ wartości w zrewidowanym modelu kołowym.

Tabela 4

Wartości w modelach z podziałem koła na 4, 10 i 19 klinów (Schwartz i in., 2012). Źródło: Cieciuch, 2013a

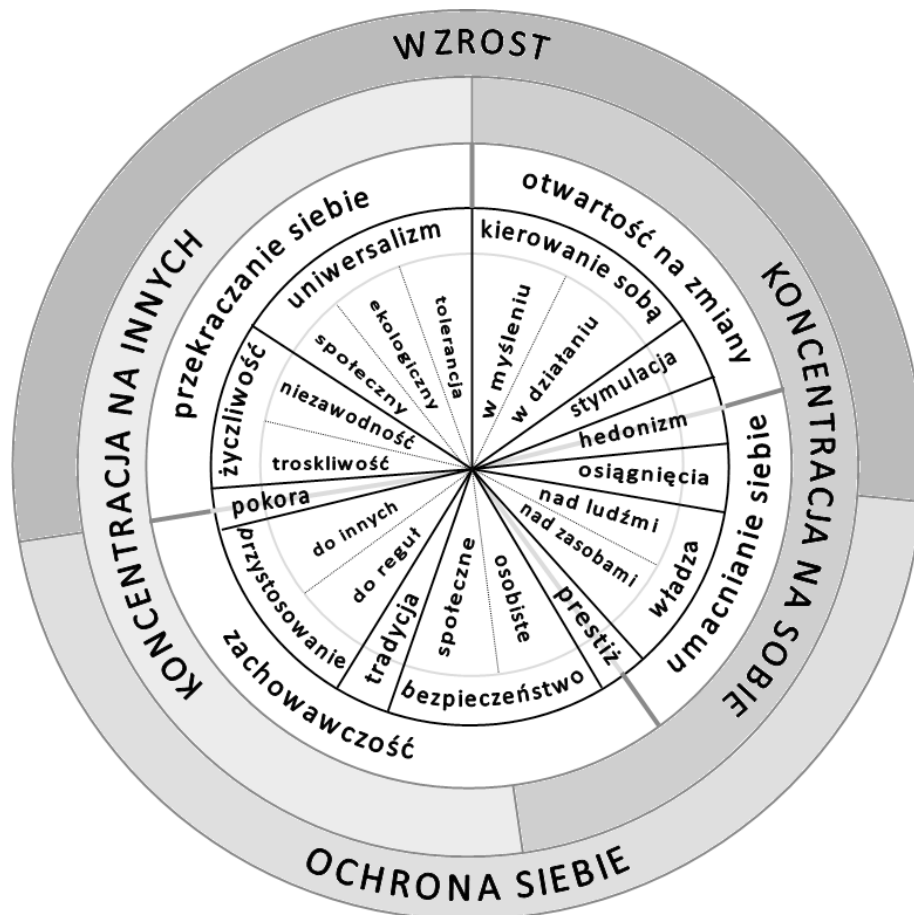
Model 4 wartości	Model 10 wartości	Model 19 wartości	Definicja wartości – motywacja
Otwartość na zmiany	Kierowanie sobą (SD)	Kierowanie sobą w myśleniu (SDT)	Niezależność myślenia; wolność w poszukiwaniu i wyborze własnych idei oraz rozwijaniu własnych umiejętności; kształtowanie własnego poglądu na świat

Umacnianie siebie		Kierowanie sobą w działaniu (SDA)	Niezależność w podejmowaniu decyzji i realizacji wybranych przez siebie celów; wolność w wyborze działań
	Stymulacja (ST)	Stymulacja (ST)	Opis niezmienny
	Hedonizm (HE)	Hedonizm (HE)	Opis niezmienny
	Osiągnięcia (AC)	Osiągnięcia (AC)	Osobisty sukces osiągnięty zgodnie ze społecznymi standardami (wyeliminowano z opisu komponent kompetencji)
	Władza (PO)	Władza nad ludźmi (POD)	Władza nad ludźmi, sprawowanie kontroli nad ludźmi
		Władza nad zasobami (POR)	Władza nad zasobami, sprawowanie kontroli nad materialnymi i społecznymi zasobami
		Prestiż ¹⁰ (FA)	Podtrzymywanie i ochrona swojego publicznego wizerunku, status społeczny, unikanie upokorzenia
	Bezpieczeństwo (SE)	Bezpieczeństwo osobiste (SEP)	Bezpieczeństwo w najbliższym, bezpośrednim otoczeniu
		Bezpieczeństwo społeczne (SES)	Bezpieczeństwo i stabilność w społeczeństwie
	Tradycja (TR)	Tradycja (TR)	Opis niezmienny
Zachowawczość	Przystosowanie (CO)	Przystosowanie do reguł (COR)	Podporządkowanie się regułom i prawu (też formalnym wymaganiom osób sprawujących władzę)
		Przystosowanie do ludzi (COI)	Unikanie krzywdzenia i denerwowania innych ludzi
		Pokora ¹¹ (HU)	Uznanie małej istotności swojego miejsca w świecie historii

¹⁰ Wartość nowa, niepojawiająca się w modelu pierwotnym, która nie jest wynikiem podziału wartości z modelu pierwotnego.

¹¹ Wartość nowa, niepojawiająca się w modelu pierwotnym, która nie jest wynikiem podziału wartości z modelu pierwotnego.

siebie	Życzliwość (BE)	Życzliwość–niezawodność (BED)	Bycie niezawodnym, godnym zaufania członkiem grupy
		Życzliwość–troskliwość (BEC)	Troska o dobro innych członków grupy
	Uniwersalizm (UN)	Uniwersalizm społeczny (UNC)	Dążenie do równości, sprawiedliwości i dobra wszystkich ludzi
		Uniwersalizm ekologiczny (UNN)	Ochrona środowiska naturalnego, ochrona przyrody
		Uniwersalizm–tolerancja (UNT)	Akceptacja i zrozumienie innych osób, różniących się od danej osoby

Rysunek 7. Koło wartości Schwartza – model zrewidowany. Źródło: Ciecuch, 2013a.

3.3.2. Badania nad i z wykorzystaniem modelu Schwartza. Potwierdzenie kołowej logiki wartości w różnych okresach rozwojowych i w różnych kulturach stało się najmocniejszym punktem teorii Schwartza i podstawą do jej rozpowszechnienia. Obecnie uważa się ją za teorię uniwersalną, dzięki czemu nadal badana jest w wielu kulturach, społecznościach i grupach wiekowych, a przez to nieustająco rozwijana i udoskonalana, aby pełniej rozumieć sam fenomen wartości.

Wyniki badań w grupie osób dorosłych stanowiły podstawę do sformułowania teorii, stąd już od 1987 r. (Bilsky, Schwartz, 1987) konceptualizowano wartości jako ułożone w strukturę kołową. Od tamtego czasu jednak wiedza na temat wartości jest nieustannie poszerzana – chociażby przez użycie nowych metod pomiaru lub analiz statystycznych. Schwartz i Boehnke (2004) po raz pierwszy zastosowali do analizy wartości konfirmacyjną analizę czynnikową¹², a wyniki potwierdziły, że model 10 zmiennych latentnych ułożonych w strukturę kołową jest dobrze dopasowany do danych. Zasygnalizowali jednocześnie istnienie podtypów wartości, które podobne są do kilku wartości wyróżnionych w modelu zrewidowanym.

Odpowiadając na pytanie, jaki podział koła wartości ma sens (na 4, 10 czy 19 wartości), prowadzono liczne badania (Bilsky, Janik, Schwartz, 2011; Ciecuch, Schwartz, 2012; Schwartz, 1992; Schwartz i in., 2012). Okazało się w nich, że dobrze dopasowany do danych jest zarówno podział koła na 19 szczegółowych wartości, jak i podział na 10 oraz 4 wartości, a nawet najbardziej ogólny podział na 2 połowy. Potwierdza się więc kołowa logika modelu wartości.

¹² Analizy prowadzono na danych zebranych od ponad 10 000 dorosłych osób pochodzących z różnych krajów i kultur.

Koncepcja Schwartza ujmuje wartości jako cele motywacyjne, dzięki czemu badanie ich możliwe jest nie tylko w dorosłości i adolescencji, ale również w dzieciństwie. W pierwszych badaniach w grupie dzieci stosowano kwestionariusz *Portretowy kwestionariusz wartości* (PVQ) – ten sam, który wykorzystywany był w badaniach wśród dorosłych – odnajdując strukturę kołową i potwierdzając dopasowanie modelu kołowego do danych (Bilsky, Niemann, Schmitz, Rose, 2005; Döring, 2010) od 8. r.ż. Jednak kwestionariusz PVQ jest dla dzieci bardzo wymagający. Do wypełnienia go niezbędne jest wykorzystanie różnych umiejętności, np. porównania się do przedstawionej osoby, określenia na skali, jak bardzo jest się podobnym do osoby z itemu, a także rozumienia abstrakcyjnego słownictwa jak „lojalny” czy „dobrostan”. Między innymi z tych względów (zbyt dużej trudności) powstał obrazkowy kwestionariusz do pomiaru wartości PBVS-C (*Picture-Based Value Survey for Children*; Döring, Blauensteiner, Aryus, Drögekamp, Bilsky, 2010). W *Portretowym kwestionariuszu wartości* postać, do której porównywało się dziecko, opisana była słowami. W PBVS-C przedstawiona jest ona za pomocą obrazka z krótkim wyjaśnieniem. Zadaniem dziecka jest odnieść się na skali (sześciopunktowej, dostosowanej w formie do wieku) do tego, w jakim stopniu chciałoby być w przyszłości takie, jak postać z obrazka. Narzędzie składa się z 20 itemów i służy do pomiaru 10 wartości z modelu Schwartza. Stworzenie nowych narzędzi i sposobów pomiaru pozwoliło na badania coraz młodszych grup dzieci, nawet od 5. r.ż. (Döring i in., 2015), wskazujące na to, że dzieci już od tego momentu rozwoju rozróżniają wartości i rozumieją zachodzące między nimi relacje zgodności–konfliktu.

Struktura wartości odtwarza się zarówno w dzieciństwie, jak i adolescencji (Cieciuch, 2013a). Oczywiście preferencje wartości ulegają zmianie w toku rozwoju psychospołecznego między dzieciństwem a adolescencją (Cieciuch, Davidov, Algesheimer,

2016). Indywidualne hierarchie wartości stabilizują się w okresie adolescencji i, jako relatywnie stały element tożsamości, ulegają jedynie nieznaczym zmianom w dorosłości (Berzonsky, Cieciuch, Duriez, Soenens, 2011; Sagiv, Roccas, Cieciuch, Schwartz, 2017).

Dotychczas Peterson i Seligman (2004) stawiali jedynie hipotezy dotyczące związków między 24 mocnymi stronami i 10 wartościami – nie prowadzono badań weryfikujących ich założenia. Spodziewane przez autorów związki zamieszczono w tabeli 5. Peterson i Seligman (2004) nie rozstrzygali, czy związki te dotyczą tylko dorosłych, czy spodziewają się ich w każdej grupie wiekowej. Ponadto – autorzy odnosili się do modelu dzielącego koło na 10 wartości. W niniejszej pracy weryfikowane będą związki z 19 wartościami i w różnych grupach wiekowych.

Tabela 5

Zakładane związki między mocnymi stronami charakteru a wartościami (Peterson, Seligman, 2004, s. 75)

Mocna strona charakteru	Wartość
Oryginalność*	Kierowanie sobą
Ciekawość, pasja zdobywania wiedzy	Stymulacja
Podziw dla piękna*	Hedonizm
Pracowitość	Osiągnięcia
Prywódtwo	Władza
Wdzięczność	Bezpieczeństwo
Przynależność, samoregulacja	Przystosowanie
Skromność, duchowość, roztropność	Tradycja
Życzliwość	Życzliwość
Szerokie horyzonty umysłowe, uczciwość	Uniwersalizm

Adnotacja. * – związek o spodziewanej niewielkiej sile.

CZĘŚĆ EMPIRYCZNA

ROZDZIAŁ 4.

PROBLEM BADAŃ WŁASNYCH

Problematyka niniejszej pracy skupia się na mocnych stronach charakteru. Ze względu na to, że mocne strony, jako charakterystyki w rozumieniu Petersona i Seligmana (2004), w kontekście polskim nie są zbyt dobrze poznane, celem będzie sprawdzenie ich struktury oraz zakładanych związków z innymi zmiennymi z obszaru psychologii osobowości. Związki z cechami osobowości i wartościami w dotychczasowej literaturze nie zostały dokładnie opisane (raczej je zasygnalizowano), badania nie były replikowane i wykorzystywały mało zaawansowane metody statystyczne. Ze względu na lukę w obecnej wiedzy teoretycznej z zakresu mocnych stron, pojawiają się liczne pytania. Odpowiedzi na kilka z nich ma dostarczyć niniejsza praca badawcza. Pytania te koncentrują się wokół dwóch obszarów – struktury mocnych stron oraz ich związków z innymi konstruktami z psychologii osobowości – analizowanych w różnych okresach rozwojowych i przy wykorzystaniu dwóch tradycji metodologicznych – podejściu skoncentrowanym na zmiennych i podejściu skoncentrowanym na osobach. Pytania badawcze zawarte zostały w tabeli 6.

Tabela 6

Pytania badawcze rozprawy doktorskiej

	Podejście skoncentrowane na zmiennych	Podejście skoncentrowane na osobach
Struktura	Jaka jest struktura czynnikowa mocnych stron w adolescencji i dorosłości? Czy struktury czynnikowe w adolescencji i dorosłości są	Jakie są profile mocnych stron w adolescencji i dorosłości?

	podobne?	
Związki z innymi zmiennymi	Jakie są związki mocnych stron z wartościami w adolescencji i dorosłości?	Jakie są związki profili mocnych stron z wartościami w adolescencji i dorosłości?
	Jakie są związki mocnych stron z cechami i metacechami osobowości w adolescencji i dorosłości?	Jakie są związki profili mocnych stron z cechami i metacechami osobowości w adolescencji i dorosłości?

Problemy badawcze dotyczą opisu struktury mocnych stron w perspektywie rozwojowej oraz opisanie związków mocnych stron ze znanymi i dobrze przebadanymi charakterystykami z zakresu psychologii osobowości – cechami osobowości i wartościami.

4.1. Pierwszy problem badawczy

Pierwszym celem badawczym jest zbadanie struktury mocnych stron charakteru w okresie adolescencji i w dorosłości analizowanej w podejściu skoncentrowanym na zmiennych i w podejściu skoncentrowanym na osobach. Dotychczasowe wyniki badań prowadzonych w podejściu skoncentrowanym na zmiennych w grupie dorosłych wskazują na cztero- lub pięcioczynnikową strukturę mocnych stron charakteru (McGrath, 2014, 2015; por. Brdar, Kashdan, 2010; Linley i in., 2007; Littman-Ovadia, Lavy, 2012; Macdonald, Bore, Munro, 2008; Najderska, Ciecuch, 2018; Peterson, Seligman, 2004; Ruch i in., 2010; Singh, Choubisa, 2010). W badaniach w grupie adolescentów również ujawnia się struktura cztero- lub pięcioczynnikowa (McGrath, Walker, 2016; Park, Peterson, 2006; Toner, Haslam, Robinson, Williams, 2012), lecz czynniki mają inny charakter niż w grupie osób dorosłych. Ze względu na dotychczasowe wyniki (oraz fakt, że w polskich badaniach nad dorosłymi

uzyskano strukturę czteroczynnikową), postawiono hipotezy o czteroczynnikowej strukturze mocnych stron we wszystkich analizowanych grupach wiekowych.

Analiza hierarchiczna (McGrath, 2015) prowadzona w grupie dorosłych wskazuje na istnienie trzech czynników – cnót. W niniejszych badaniach spodziewana jest replikacja tych wyników u dorosłych, a ze względu na brak danych uzyskanych w grupie adolescentów, również w grupach gimnazjalistów i licealistów.

Badania prowadzone w podejściu skoncentrowanym na osobach mówią o trzech profilach mocnych stron (Najderska, Ciecuch, 2018) i replikacji tych wyników spodziewano się w pracy.

4.2. Drugi problem badawczy

Ponieważ istnieje niewiele opracowań prowadzonych w podejściu skoncentrowanym na zmiennych dotyczących związków mocnych stron charakteru z cechami osobowości i nie ma żadnych opracowań dotyczących związków mocnych stron z wartościami, w niniejszej pracy postanowiono przede wszystkim zweryfikować założenia Petersona i Seligmana (2004) we wszystkich analizowanych grupach wiekowych. W tym celu analizie poddać związki między tymi modelami na kilku możliwych poziomach ogólności (np. zarówno 24 mocnych stron, jak i czynników otrzymanych w wyniku zastosowania analiz czynnikowych).

Ze względu na to, że nie istnieją opracowania analizujące wyżej wymienione związki w podejściu skoncentrowanym na osobach, postanowiono sprawdzić zależności między profilami mocnych stron a cechami osobowości i wartościami, zakładając, że będą one powtórzeniem związków metacech z cechami osobowości i wartościami.

4.3. Hipotezy badawcze

W nieniejszej pracy i na podstawie dotychczasowych wyników badań, postawiono następujące hipotezy:

HIPOTEZA 1. W ramach badań nad strukturą mocnych stron charakteru:

a. w podejściu skoncentrowanym na zmiennych – uzyskanie czynników podobnych do tych otrzymywanych dotychczas w literaturze:

- w eksploracyjnej analizie czynnikowej – cztery czynniki u adolescentów

(McGrath, 2014; McGrath, Walker, 2016; Park, Peterson, 2006) oraz cztery czynniki w grupie dorosłych (Macdonald i in., 2008; Najderska, Ciecuch, 2018);

- w hierarchicznej analizie czynnikowej – cztery cnoty/poziomy u

adolescentów (por. McGrath, Walker, 2016) oraz trzy cnoty/poziomy u dorosłych (por. McGrath, 2015; McGrath i in., 2018);

b. w podejściu skoncentrowanym na osobach – replikacja trzech profili mocnych stron w grupach dorastających i dorosłych (Najderska, Ciecuch, 2018).

HIPOTEZA 2. W zakresie ulokowania mocnych stron w strukturze osobowości:

a. potwierdzenie zakładanych przez Petersona i Seligmana (2004) związków cech osobowości i mocnych stron charakteru w adolescencji i dorosłości;

b. potwierdzenie zakładanych przez Petersona i Seligmana (2004) związków wartości i mocnych stron charakteru w adolescencji i dorosłości;

c. potwierdzenie przypuszczenia, że zarówno cechy, jak i preferencje wartości wyjaśniają niezależne części wariancji mocnych stron charakteru przy wykorzystaniu analizy regresji, która mówi o oddziaływaniu określonej zmiennej/zmiennych na inną zmienną;

d. otrzymane profile mocnych stron tworzą różne schematy związków z cechami osobowości i są to schematy podobne do tych, które tworzą metacechy z cechami osobowości;

e. otrzymane profile mocnych stron tworzą różne schematy związków z wartościami z modelu Schwartz (Schwartz i in., 2019)

ROZDZIAŁ 5.

METODA

5.1. Narzędzia

5.1.1. Pomiar mocnych stron charakteru. Mocne strony charakteru mierzono w badaniu za pomocą dwóch kwestionariuszy. Jeden z nich służył do pomiaru mocnych stron w adolescencji, a jeden – w dorosłości.

5.1.1.1. *International Personality Item Pool – Values in Action* (IPIP-VIA; Goldberg i in., 2006, polska adaptacja: Najderska, Ciecuch, 2013). Kwestionariusz służy do pomiaru mocnych stron charakteru w dorosłości – powyżej 18 r.ż. Składa się z 213 itemów mierzących 24 zmienne (od 7 do 11 stwierdzeń w każdej ze skal). Zawiera zarówno stwierdzenia wprost, jak i odwrócone, co odróżnia go od kwestionariusza *Values in Action – Inventory of Strengths* (VIA-IS) Petersona i Seligmana (2004). Wypełniając kwestionariusz, badani mieli za zadanie ustosunkować się do podanych stwierdzeń, udzielając odpowiedzi na skali likertowskiej od 1 – *zdecydowanie się nie zgadzam*, do 5 – *zdecydowanie się zgadzam*. Rzetelności skal kwestionariusza podano w tabeli 7.

5.1.1.2. *Values in Action for Youth* (VIA-Youth; Park, Peterson, 2006; polska adaptacja: Najderska, Ciecuch). Kwestionariusz służy do pomiaru 24 mocnych stron charakteru w grupie adolescentów (10–17 lat). Składa się z 96 itemów – po 4 na każdą z 24

skal – i zawiera 5 itemów odwróconych. Skala odpowiedzi ma, podobnie jak w przypadku poprzednich narzędzi, skalę 1–5, gdzie 1 oznacza *zdecydowanie się nie zgadzam*, a 5 – *zdecydowanie się zgadzam*. Rzetelności skal kwestionariusza podano w tabeli 7.

Tabela 7

Wartości alfa Cronbacha dla skal do pomiaru mocnych stron charakteru w czterech grupach wiekowych

Skala	Gimnazjum	Liceum	19–24 lata	25+
	VIA-Youth	VIA-Youth	IPIP-VIA	IPIP-VIA
Wdzięczność	0,47	0,50	0,78	0,76
Nadzieja	0,75	0,77	0,70	0,62
Humor	0,84	0,90	0,81	0,76
Duchowość	0,87	0,89	0,89	0,86
Podziw dla piękna	0,66	0,74	0,80	0,74
Przebaczenie	0,69	0,79	0,74	0,71
Skromność	0,51	0,49	0,67	0,72
Roztropność	0,52	0,65	0,61	0,67
Samoregulacja	0,65	0,69	0,70	0,67
Przynależność	0,66	0,64	0,70	0,64
Uczciwość	0,41	0,54	0,73	0,76
Przywództwo	0,81	0,86	0,77	0,76
Zdolność do kochania	0,65	0,73	0,76	0,71
Życzliwość	0,73	0,75	0,69	0,76
Inteligencja społeczna	0,56	0,51	0,70	0,68
Waleczność	0,67	0,71	0,68	0,72
Pracowitość	0,64	0,67	0,69	0,64
Spójność	0,62	0,75	0,71	0,78
Werwa	0,78	0,79	0,72	0,71
Oryginalność	0,77	0,83	0,85	0,79
Ciekawość	0,60	0,69	0,82	0,78
Rozsądek	0,74	0,76	0,76	0,74
Pasja zdobywania wiedzy	0,71	0,77	0,79	0,76
Szerokie horyzonty umysłowe	0,65	0,69	0,73	0,69
Średnia	0,67	0,71	0,74	0,73

5.1.2. Kwestionariusz do pomiaru cech osobowości. W niniejszym badaniu

wykorzystano kwestionariusz IPIP-BFM do pomiaru cech osobowości.

International Personality Item Pool – Big Five Markers – 50 (IPIP-BFM-50; Goldberg i in., 2006; polska adaptacja: Strus, Ciecuch, Rowiński, 2014a). Kwestionariusz w formie *open-access* służący do pomiaru pięciu cech osobowości w ujęciu modelu Wielkiej Piątki. Składa się z 50 itemów (zarówno wprost, jak i odwróconych) mierzących 5 skal – ekstrawersję, neurotyczność, ugodowość, sumienność i otwartość na doświadczenia. Narzędzie zostało zastosowane zarówno w grupie adolescentów, jak i dorosłych. Badani ustosunkowywali się do stwierdzeń na skali od 1 – *całkowicie nietrafnie mnie opisuje*, do 5 – *całkowicie trafnie mnie opisuje*. Rzetelności skal kwestionariusza podano w tabeli 8.

Tabela 8

Wartości alfa Cronbacha dla skal do pomiaru cech osobowości w czterech grupach wiekowych

Skala	Gimnazjum	Liceum	19–24 lata	25+ lat
Ekstrawersja	0,83	0,90	0,91	0,86
Ugodowość	0,74	0,84	0,84	0,83
Sumienność	0,72	0,79	0,79	0,80
Stabilność	0,78	0,87	0,89	0,82
Intelekt	0,68	0,70	0,79	0,78
Średnia	0,75	0,82	0,84	0,82

5.1.3. Kwestionariusz do pomiaru wartości. Do pomiaru wartości w ujęciu Schwartz'a zastosowano kwestionariusz PVQ-RR. Ma on charakter portretowy.

Portrait Values Questionnaire (PVQ-RR; Schwartz i in., 2012, polska adaptacja: Ciecuch, 2013b). Kwestionariusz PVQ to kwestionariusz portretowy. Składa się z 57 krótkich opisów osób pod względem tego, co jest dla nich ważne. Zadaniem osoby badanej jest określenie, jak bardzo ten opis jest podobny do tego, jak sama siebie postrzega. Ocena dokonywana jest na skali sześciostopniowej – od 1 – *zupełnie niepodobny do mnie*, do 6 –

bardzo podobny do mnie. Rzetelności skal w grupach wiekowych, w których to narzędzie zostało zastosowane, znajdują się w tabeli 9.

Tabela 9

Wartości alfa Cronbacha dla skal do pomiaru cech osobowości w czterech grupach wiekowych

Skala	Gimnazjum	Liceum	19–24	25+
Osiągnięcia	0,71	0,76	0,61	0,64
Hedonizm	0,62	0,69	0,66	0,70
Stymulacja	0,70	0,68	0,69	0,63
Kierowanie sobą w działaniu	0,64	0,67	0,71	0,63
Kierowanie sobą w myśleniu	0,56	0,62	0,70	0,66
Uniwersalizm – tolerancja	0,71	0,79	0,72	0,73
Uniwersalizm ekologiczny	0,77	0,88	0,84	0,8
Uniwersalizm społeczny	0,76	0,75	0,76	0,78
Życzliwość – troskliwość	0,78	0,64	0,75	0,73
Życzliwość – niezawodność	0,73	0,72	0,76	0,80
Pokora	0,49	0,51	0,50	0,52
Przystosowanie do innych	0,71	0,82	0,73	0,70
Przystosowanie do reguł	0,78	0,82	0,78	0,77
Tradycja	0,77	0,76	0,83	0,80
Bezpieczeństwo społeczne	0,71	0,89	0,79	0,78
Bezpieczeństwo osobiste	0,58	0,65	0,64	0,66
Prestiż	0,71	0,74	0,72	0,72
Władza nad zasobami	0,82	0,86	0,80	0,78
Władza nad ludźmi	0,66	0,81	0,80	0,77
Średnia	0,70	0,74	0,73	0,72

5.2. Osoby badane

W badaniach uczestniczyły osoby w wieku 13–78 lat. Podstawą podziału na grupy były stadia edukacji. Wyróżniono cztery podgrupy – (1) uczniów gimnazjum, (2) uczniów liceum, (3) dorosłych w wieku 19–24 lata (co odpowiada wiekowi edukacji na studiach wyższych) oraz (4) osób w wieku 25 lat i starszych. Charakterystyki badanych grup znajdują się w tabeli 10.

Tabela 10

Rozkład wiekowy i statystyki opisowe badanych grup

Grupa	N	Płeć			Wiek					
		Mężczyźni	Kobiety	Braki danych	Min	Max	M	Me	SD	Braki danych
Gimnazjum	182	90 (49,5%)	90 (49,5%)	2 (1,1%)	13	16	14,71	15	0,90	3 (1,6%)
Liceum	316	146 (46,2%)	169 (53,5%)	1 (0,3%)	15	18	16,48	16,00	0,54	2 (0,6%)
19–24	497	160 (32,2%)	337 (67,8%)	0	19	24	21,14	21,00	1,50	0
25+	341	138 (40,5%)	202 (59,2%)	1 (0,3%)	25	78	40,10	38,00	13,66	0

5.3. Procedura badawcza

Badania prowadzone były metodą papier–ołówek. Przeprowadzili je przeszkoleni pomocnicy badacza. Badania w grupie dorosłych były częścią większego projektu badawczego (lata 2011–2012), a badania w grupie adolescentów były realizowane w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki (PRELUDIUM 9), którego kierownikiem była autorka niniejszej pracy (lata 2016–2017).

Adolescenci wypełniali kwestionariusze podczas zajęć szkolnych (w ciągu dwóch godzin lekcyjnych). Udział w badaniach był dobrowolny, uczniowie mogli zrezygnować na każdym ich etapie. W trakcie procesu obecni byli pomocnicy badacza, których zadaniem było najpierw instruowanie badanych odnośnie tego, jak poprawnie zaznaczać odpowiedzi, a następnie rozdanie zestawów kwestionariuszy. Każdy z pomocników badacza był do dyspozycji uczniów i w razie potrzeby – odpowiadał na pytania dotyczące znaczenia itemów. Było to szczególnie istotne w najmłodszej grupie wiekowej. Po zakończeniu badania – pomocnik badacza sprawdzał kompletność wypełnionych zestawów narzędzi.

Dorośli wypełniali kwestionariusze samodzielnie i indywidualnie. Ze względu na fakt, że były to osoby dorosłe – obecność pomocnika badacza nie była wymagana w trakcie tego procesu.

ROZDZIAŁ 6.

WYNIKI BADAŃ

6.1. Weryfikacja hipotezy 1a o strukturze czynnikowej mocnych stron charakteru

Badając strukturę mocnych stron, zastosowano dwie analizy eksploracyjne – analizę czynnikową i hierarchiczną analizę czynnikową. Synteza wyników uzyskanych w tych analizach pokazuje: (1) o ilu i jakich czynnikach możemy mówić w każdym analizowanym etapie rozwojowym (analiza czynnikowa), ale także (2) obrazuje „pochodzenie” czynników, poprzez pokazanie drogi od najbardziej ogólnego rozwiązania jednoczynnikowego do najbardziej szczegółowego, a wciąż mającego sens, rozwiązania czynnikowego (hierarchiczna analiza czynnikowa; Goldberg, 2006). Hierarchiczna analiza czynnikowa pokazuje strukturę i zależności między czynnikami na poszczególnych etapach analizy. Zastosowanie tej analizy pozwala prześledzić, jak czynniki bardziej ogólne dzielą się na czynniki bardziej szczegółowe, daje szansę na określenie związków pomiędzy czynnikami ogólniejszymi i tymi bardziej szczegółowymi (Goldberg, 2006).

Wyniki eksploracyjnej analizy czynnikowej zostaną zinterpretowane w świetle dotychczasowych badań (np. McGrath, 2014), a wyniki hierarchicznej analizy czynnikowej – porównane z wynikami uzyskanymi przez McGratha (2015) w grupie osób dorosłych.

6.1.2. Struktura czynnikowa mocnych stron w grupie gimnazjalistów. Zastosowano analizę osi głównych z rotacją varimax. Kryterium Kaisera wskazało na rozwiązanie czteroczynnikowe. Wyniki zawarto w tabeli 11.

Tabela 11

Ładunki czynnikowe w analizie czynnikowej mocnych stron charakteru w grupie gimnazjalistów

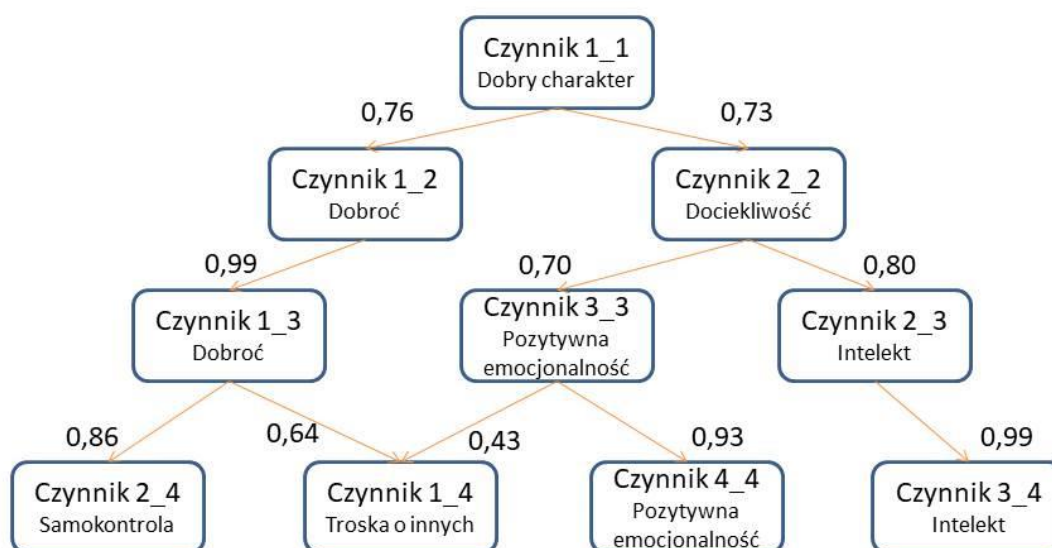
	1	2	3	4
Życzliwość	0,68			
Szerokie horyzonty umysłowe	0,59		0,42	
Przynależność	0,55	0,42	0,33	
Uczciwość	0,54	0,45		
Inteligencja społeczna	0,51			
Waleczność	0,48		0,44	
Skromność	0,43			
Duchowość	0,38	0,31		
Roztropność		0,77		
Rozsądek		0,67		
Pracowitość	0,33	0,52	0,46	
Spójność	0,31	0,47		
Samoregulacja		0,46		
Umiejętność przebaczenia	0,32	0,37		
Oryginalność			0,69	0,32
Przywództwo			0,59	
Ciekawość			0,52	0,40
Pasja zdobywania wiedzy		0,38	0,46	
Podziw dla piękna			0,38	0,31
Werwa			0,42	0,72
Nadzieja			0,30	0,66
Wdzięczność	0,36			0,65
Zdolność do kochania	0,46			0,50

Adnotacja. W tabeli pominięto ładunki czynnikowe mniejsze od 0,30.

Czynnik 1 zawiera mocne strony związane z ciepłymi relacjami interpersonalnymi, byciem skromnym, szczerem wobec innych osób oraz troską o nich. Czynnik 2 złożony jest z mocnych stron związanych z rozważą, rzetelnym wypełnianiem swoich obowiązków, pracowitością i samokontrolą. Czynnik 3 składa się z charakterystyk związanych z intelektem, dążeniem do zdobywania wiedzy i ciekawością świata, a czynnik 4 – z pozytywną emocjonalnością, optymizmem i energią w relacjach. Trzy skale (duchowość, umiejętność

przebaczenia i podziw dla piękna) znalazły się poza modelem, nie osiągając w żadnym z czynników ładunku czynnikowego większego niż 0,40.

6.1.2. Hierarchiczna struktura mocnych stron w grupie gimnazjalistów. Tak jak wskazała analiza czynnikowa – i przy zastosowaniu hierarchicznej analizy czynnikowej rozwiązaniem sensownym okazało się rozwiązanie czteropoziomowe (efektem którego na najbardziej szczegółowym poziomie są cztery czynniki). Relacje między czynnikami na każdym poziomie analizy ukazane są na rysunku 8. W tabeli 12 zaznaczone jest miejsce każdej mocnej strony w czynnikach na różnych poziomach analizy czynnikowej. Oznaczenia czynników w tabeli odpowiadają oznaczeniom zawartym na rysunku. Mocna strona zasiląca dany czynnik, gdy jej ładunek czynnikowy w tym czynniku był wyższy niż 0,40. Gdy dana mocna zasiląca kilka czynników (ładunki czynnikowe $> 0,40$ w co najmniej dwóch czynnikach), przyporządkowywana była do tego czynnika, w którym ładunek był wyższy. Jeśli nie zasiląca żadnego czynnika – stawiany jest przy niej znak „-”. Taką zasadę zastosowano we wszystkich tabelach raportujących miejsce mocnych stron w strukturze hierarchicznej.

Rysunek 8. Wynik hierarchicznej analizy czynnikowej mocnych stron charakteru w grupie gimnazjalistów.

Tabela 12

Miejsce mocnych stron w czynnikach w hierarchicznej analizie czynnikowej w grupie gimnazjalistów

Mocna strona	Miejsce w hierarchicznej analizie czynnikowej		
	Rozwiązanie 2-czynnikowe	Rozwiązanie 3-czynnikowe	Rozwiązanie 4-czynnikowe
Rozsądek	1_2	1_3	2_4
Uczciwość	1_2	1_3	1_4
Przynależność	1_2	1_3	1_4
Roztropność	1_2	1_3	2_4
Pracowitość	1_2	1_3	2_4
Spójność	1_2	1_3	2_4
Życzliwość	1_2	1_3	1_4
Szerokie horyzonty umysłowe	1_2	1_3	1_4
Inteligencja społeczna	1_2	1_3	1_4
Waleczność	1_2	1_3	1_4
Duchowość	1_2	1_3	-
Samoregulacja	1_2	1_3	2_4
Umiejętność przebaczenia	1_2	1_3	-
Skromność	1_2	1_3	1_4
Pasja zdobywania wiedzy	1_2	2_3	3_4
Werwa	2_2	3_3	4_4
Oryginalność	2_2	2_3	3_4

Nadzieja	2_2	3_3	4_4
Ciekawość	2_2	2_3	3_4
Humor	2_2	2_3	4_4
Wdzięczność	2_2	3_3	4_4
Zdolność do kochania	2_2	3_3	4_4
Podziw dla piękna	2_2	2_3	-
Przywództwo	2_2	2_3	3_4

W grupie gimnazjalistów widoczny jest podział czynnika ogólnego (dobrego charakteru) na dwa czynniki – dobroć (1_2), charakteryzującą się ciepłymi relacjami interpersonalnymi, oraz dociekliwość (2_2), oznaczającą własny rozwój, dynamizm, energię.

Przy podziale na trzy czynniki – czynnik 1_3 jest w dużej mierze powtórzeniem czynnika dobroć (1_2), natomiast czynnik dociekliwość (2_2) rozbija się na dwa czynniki – intelekt (2_3) oraz pozytywną emocjonalność (3_3). Podział na cztery czynniki przynosi podział czynnika dobroci. Wyodrębniają się z niego dwa czynniki. Pierwszy to troska o innych (1_4). Związany jest on z relacjami interpersonalnymi, rozpoznawaniem stanów emocjonalnych innych osób i skromnością. Czynnik troski o innych koreluje zarówno z czynnikiem dobroci (1_3), jak i pozytywnej emocjonalności (3_3). Drugim czynnikiem wyodrębniającym się z czynnika dobroci, jest czynnik samokontroli (2_4) związany z samoograniczaniem się, motywowaniem się do pracy, wykazywaniem się rozsądkiem i roztropnością. Czynniki intelektu i pozytywnej emocjonalności z poziomu trzeciego zostają na poziomie czwartym niemal dokładnie powtórzone (por. tabela 12). Co ważne, w badaniach McGratha (2015; McGrath i in., 2018) prowadzonych w grupie dorosłych – czynnik dociekliwości jest jednorodny, na żadnym poziomie analizy nie ulega podziałowi. Oznacza to, że w analizach prowadzonych przez McGratha w grupie dorosłych nie wyodrębniają się osobne czynniki intelektu ani pozytywnej emocjonalności (2015; McGrath i in., 2018). Może to wskazywać na inny charakter dociekliwości w adolescencji i w dorosłości.

6.1.3. Struktura czynnikowa mocnych stron w grupie licealistów. Przy zastosowaniu analogicznych do tych z grupy gimnazjalistów analiz eksploracyjnych – analizy czynnikowej z analizą osi głównych i rotacją varimax – zbadano strukturę mocnych stron charakteru w grupie licealistów. Kryterium Kaisera w tym przypadku wskazało na sześć czynników. Wyniki przedstawiono w tabeli 13.

Tabela 13

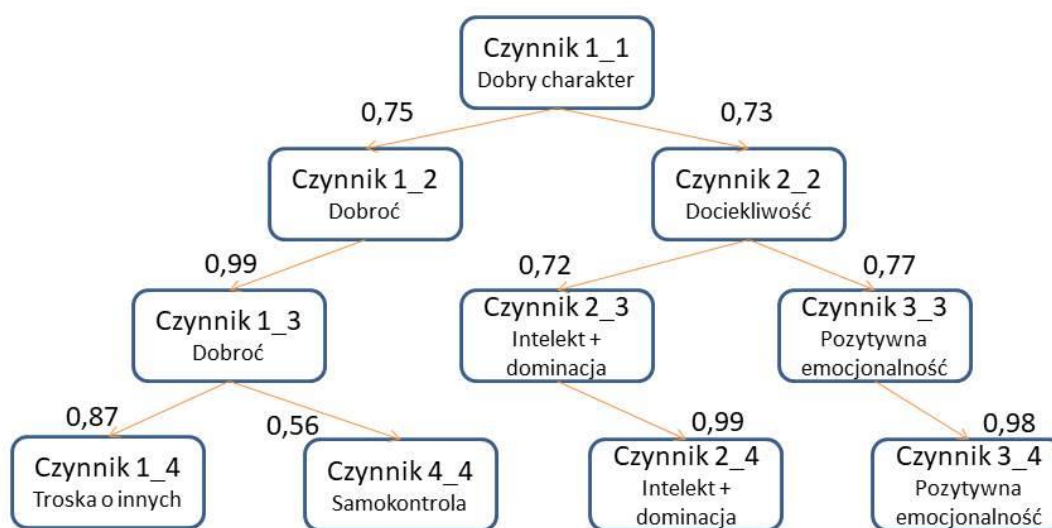
Ładunki czynnikowe w analizie czynnikowej mocnych stron charakteru w grupie licealistów

	1	2	3	4	5	6
Życzliwość	0,65		0,31			
Uczciwość	0,64					
Umiejętność przebaczenia	0,59					
Przynależność	0,57					
Skromność	0,51					
Inteligencja społeczna	0,43					
Samoregulacja	0,35				0,35	
Duchowość						
Werwa		0,74	0,32			
Nadzieja		0,69				
Zdolność do kochania		0,57				
Wdzięczność	0,42	0,53				
Przywódstwo			0,65			
Szerokie horyzonty umysłowe			0,62			
Humor		0,32	0,52			
Oryginalność			0,47	0,46		
Waleczność	0,37		0,45			
Pasja zdobywania wiedzy				0,75		0,32
Ciekawość				0,64		
Podziw dla piękna				0,58		
Roztropność					0,90	
Rozsądek					0,70	
Pracowitość						0,51
Spójność	0,38					0,50

Adnotacja. W tabeli pominięto ładunki czynnikowe mniejsze od 0,30.

Pierwszy czynnik zawiera mocne strony związane z życzliwością, ciepłem w relacjach interpersonalnych. Czynnik 2 – z pozytywną emocjonalnością – energią, umiejętnością przyjmowania i okazywania miłości, optymizmem. Czynnik 3 składa się z charakterystyk związanych z efektywnym, sprawnym poruszaniem się w świecie społecznym – umiejętnością odczytywania cudzych emocji i motywacji, przewodem innym, wykazywaniem się dobrym pozuciem humoru. Czynnik 4 – z dążeniem do wiedzy, ciekawością świata i otwartością na otoczenie. Czynnik 5 zawiera jedynie dwie charakterystyki, które wiążą się z podejmowaniem przemyślanych decyzji, rozważą, ostrożnością, przemyśliwaniem swoich wyborów, natomiast czynnik 6 (również złożony z jedynie dwóch mocnych stron) – wiąże się z samokontrolą, wytrwałością w dążeniu do celu i wypełnianiu swoich obowiązków.

6.1.4. Hierarchiczna struktura mocnych stron w grupie licealistów. Jak wspomniano powyżej – kryterium Kaisera w grupie licealistów wskazało, że struktura mocnych stron przyjmuje postać sześcioczynnikową. Jednak warto zauważyć, że czynniki 4 i 5 złożone są jedynie z dwóch skal. Goldberg (2006) podkreślał, że hierarchiczna analiza czynnikowa powinna być prowadzona do momentu, w którym wszystkie czynniki są niezbyt ogólne, ale też nie nazbyt szczegółowe. Takim rozwiązaniem, identycznie jak w grupie gimnazjalistów, jest rozwiązanie czteroczynnikowe. Przedstawione zostało ono na rysunku 9, a miejsce poszczególnych mocnych stron w wyróżnionych czynnikach zaprezentowano w tabeli 14.

Rysunek 9. Wynik czteropoziomowej analizy hierarchicznej mocnych stron w grupie licealistów.

Tabela 14

Miejsce mocnych stron charakteru w poszczególnych czynnikach analizy hierarchicznej w grupie licealistów

Mocna strona	Miejsce w hierarchicznej analizie czynnikowej		
	Rozwiązanie 2-czynnikowe	Rozwiązanie 3-czynnikowe	Rozwiązanie 4-czynnikowe
Uczciwość	1_2	1_3	1_4
Przynależność	1_2	1_3	1_4
Roztropność	1_2	1_3	4_4
Samoregulacja	1_2	1_3	4_4
Rozsądek	1_2	1_3	4_4
Inteligencja społeczna	1_2	1_3	1_4
Życzliwość	1_2	1_3	1_4
Skromność	1_2	1_3	1_4
Umiejętność przebaczenia	1_2	1_3	1_4
Spójność	1_2	1_3	1_4
Wdzięczność	1_2	3_3	3_4
Duchowość	-	-	-
Werwa	2_2	3_3	3_4
Przywództwo	2_2	2_3	2_4
Oryginalność	2_2	2_3	2_4
Szerokie horyzonty umysłowe	2_2	2_3	2_4
Humor	2_2	3_3	3_4
Nadzieja	2_2	3_3	3_4

Ciekawość	2_2	2_3	2_4
Waleczność	2_2	2_3	2_4
Zdolność do kochania	2_2	3_3	3_4
Pasja zdobywania wiedzy	2_2	2_3	2_4
Podziw dla piękna	-	2_3	2_4
Pracowitość	-	-	-

Podział czynników w grupie licealistów wygląda następująco: czynnik 1_2 to dobroć, czynnik 2_2 to dociekliwość. Na kolejnym poziomie analizy czynnik dociekliwości rozbija się na następujące czynniki: czynnik intelektu i dominacji (2_3), złożony z mocnych stron zarówno związanych z dążeniem do zdobywania wiedzy, ciekawością świata, jak i energią, dominacją w relacji, przywództwem, oraz na czynnik pozytywnej emocjonalności (3_3) – definiowany przez optymizm, zdolność do dawania i przyjmowania miłości od innych, wdzięczność i werwę. Czynnik intelektu i dominacji ma nieco inną charakterystykę od czynnika intelektu w grupie gimnazjalistów. Jest zdecydowanie bardziej związany z emocjonalnością, przebojowością, dominacją, energią, a nie wyłącznie dążeniem do poszerzania wiedzy i zdobywania nowych umiejętności. Jednak, analogicznie do wyników w grupie gimnazjalistów, zarówno czynnika intelektu i dominacji, jak i pozytywnej emocjonalności, wyłaniających się z czynnika dociekliwości, nie ma w modelu uzyskanym przez McGratha (2015; McGrath i in., 2018) w grupie osób dorosłych.

Na poziomie czwartym z czynnika dobroci (1_3) wyodrębniają się czynniki samokontroli (2_4) i troski o innych (1_4). Jest to powtórzenie wyników z grupy gimnazjalistów, jak i z badań McGratha (2015; McGrath i in., 2018).

6.1.5. Struktura czynnikowa mocnych stron charakteru w grupie osób dorosłych w wieku 19–24 lata. W niniejszym badaniu przeprowadzono eksploracyjną analizę czynnikową

metodą osi głównych z rotacją varimax. Kryterium Kaisera wskazało na cztery czynniki.

Wyniki tej analizy przedstawione zostały w tabeli 15.

Tabela 15

Ładunki czynnikowe w analizie czynnikowej mocnych stron charakteru w grupie osób dorosłych w wieku 19–24 lata

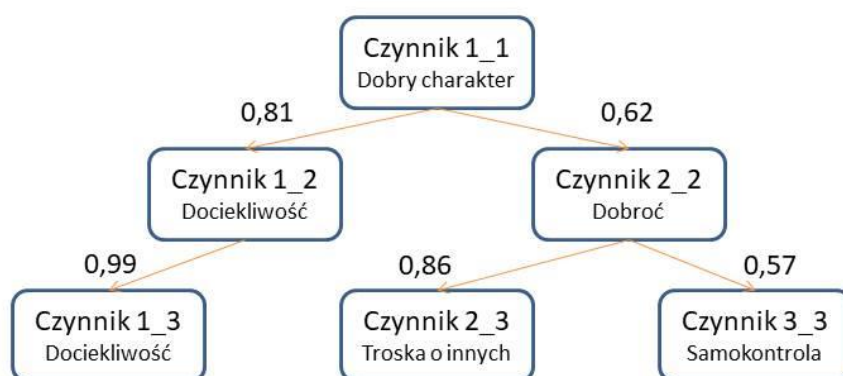
	1	2	3	4
Oryginalność	0,83			
Ciekawość	0,74	0,35		
Werwa	0,61		0,43	
Pasja zdobywania wiedzy	0,61	0,40		
Waleczność	0,60		0,33	
Inteligencja społeczna	0,51		0,42	
Skromność	-0,49	0,34		0,35
Szerokie horyzonty umysłowe	0,49		0,32	
Nadzieja	0,47		0,42	
Uczciwość		0,66	0,34	
Wdzięczność		0,63	0,37	
Życzliwość		0,62	0,43	
Podziw dla piękna	0,36	0,58		
Umiejętność przebaczenia		0,57		
Duchowość		0,48		
Przynależność			0,73	
Przywództwo	0,37		0,64	
Zdolność do kochania			0,63	
Spójność		0,40	0,53	0,39
Humor	0,50		0,50	
Pracowitość				0,71
Samoregulacja				0,67
Rozsądek				0,58
Roztropność		0,40		0,56

Adnotacja. W tabeli pominięto ładunki czynnikowe mniejsze od 0,30.

Czynnik 1 związany jest z intelektem, zdobywaniem wiedzy oraz z pozytywną emocjonalnością. Ujemnie ładuje ten czynnik skala skromność. Czynnik 2 wiąże się z ciepłem w relacjach interpersonalnych, troską o innych. Czynnik 3 grupuje moce strony związane z

pozytywną emocjonalnością i sprawnym funkcjonowaniem w grupie, a czynnik 4 – z samoograniczeniem się, wytrwałością i spokojnym, rozważnym podejmowaniem decyzji.

6.1.6. Hierarchiczna struktura mocnych stron charakteru w grupie osób dorosłych w wieku 19–24 lata. W grupie osób w wieku 19–24 lat powtórzono procedurę hierarchicznej analizy czynnikowej. Idąc za sugestią Goldberga (2006) o sprawdzaniu struktury hierarchicznej do momentu, w którym podział jest sensowny – wystarczająco szczegółowy, aby mówić coś odkrywczego o rzeczywistości, a jednocześnie dość ogólny, o wewnętrznie spójnych czynnikach, wybrano, spełniający te wymagania, wariant trzypoziomowy. Struktura trzypoziomowa została przedstawiona na rysunku 10, a zawartość wyodrębnionych czynników – w tabeli 16.

Rysunek 10. Wynik trzypoziomowej hierarchicznej analizy czynnikowej w grupie osób w wieku 19–24 lata.

Tabela 16

Miejsce mocnych stron charakteru w poszczególnych czynnikach analizy hierarchicznej w grupie osób w wieku 19–24 lata

Mocna strona	Miejsce w hierarchicznej analizie czynnikowej	
	Rozwiązanie 2-czynnikowe	Rozwiązanie 3-czynnikowe

Oryginalność	1_2	1_3
Ciekawość	1_2	1_3
Werwa	1_2	1_3
Waleczność	1_2	1_3
Humor	1_2	1_3
Inteligencja społeczna	1_2	1_3
Nadzieja	1_2	1_3
Przywództwo	1_2	1_3
Szerokie horyzonty umysłowe	1_2	1_3
Zdolność do kochania	1_2	2_3
Pasja zdobywania wiedzy	1_2	1_3
Przynależność	-	2_3
Uczciwość	2_2	2_3
Roztropność	2_2	3_3
Spójność	2_2	2_3
Życzliwość	2_2	2_3
Wdzięczność	2_2	2_3
Skromność	2_2	1_3
Umiejętność przebaczenia	2_2	2_3
Rozsądek	2_2	3_3
Duchowość	2_2	2_3
Pracowitość	-	3_3
Samoregulacja	-	3_3
Podziw dla piękna	-	-

Adnotacja. Skromność ma ujemny ładunek czynnikowy w czynniku 1_3.

Wynik hierarchicznej analizy czynnikowej w tej grupie wiekowej jest identyczny z modelem przedstawionym przez McGratha (2015; McGrath i in., 2018). Na drugim poziomie analizy wyodrębniły się czynniki dociekliwości (1_2) oraz dobroci (2_2), a w kroku trzecim – czynnik dobroci podzielił się na troskę o innych (2_3) i samokontrolę (3_3).

6.1.7. Struktura czynnikowa mocnych stron charakteru osób powyżej 25. r.ż.

Procedura eksploracyjnej analizy czynnikowej w grupie dorosłych powyżej 25. r.ż. była taka sama jak w poprzednich grupach wiekowych (metoda osi głównych z rotacją varimax). Przy

zastosowaniu kryterium Kaisera struktura ta przyjmuje postać czteroczynnikową. Jej wynik ukazany jest w tabeli 17.

Tabela 17

Wynik analizy czynnikowej mocnych stron w grupie 25+

	1	2	3	4
Inteligencja społeczna	0,72			
Oryginalność	0,71			
Waleczność	0,71			
Werwa	0,66		0,35	
Przywództwo	0,64			
Humor	0,63			
Nadzieja	0,60			
Ciekawość	0,58			0,51
Przynależność	0,56			
Zdolność do kochania	0,56	0,50		
Szerokie horyzonty umysłowe	0,48		0,41	0,38
Uczciwość		0,78		
Życzliwość	0,44	0,71		
Wdzięczność	0,36	0,66		
Umiejętność przebaczenia		0,65		
Roztropność		0,58	0,48	
Spójność		0,57	0,45	
Skromność	-0,33	0,56	0,34	
Duchowość		0,52		
Podziw dla piękna		0,49		0,42
Pracowitość			0,70	
Samoregulacja			0,62	
Rozsądek			0,54	0,35
Pasja zdobywania wiedzy	0,44			0,56

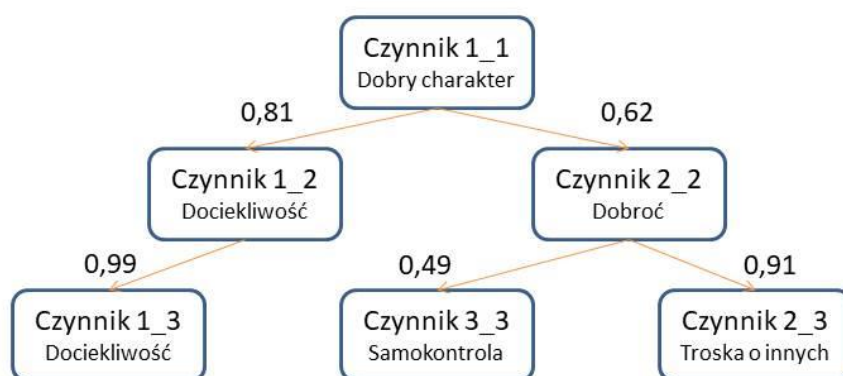
Adnotacja. W tabeli pominięto ładunki czynnikowe mniejsze od 0,30

Czynnik 1 grupuje mocne strony związane z dynamicznością, energią w relacjach oraz dociekliwością, intelektem. Jest to bardzo duży, pojemny czynnik, składający się z aż 12 skal (połowy wszystkich skal mierzonych w kwestionariuszu). Czynnik 2 grupuje skale związane z ciepłymi, życzliwymi relacjami z innymi uzupełnione o wymiar duchowy. Czynnik 3 zawiera

charakterystyki związane z samokontrolą i rzetelnym wypełnianiem swoich obowiązków, a czynnik 4 złożony jest z jednej skali – pasji zdobywania wiedzy. W oczywisty więc sposób problemem tego modelu jest ostatni czynnik złożony jedynie z jednej mocnej strony. Taki wynik pojawił się tylko w tej grupie (która jest już po etapie edukacji).

6.1.8. Hierarchiczna struktura mocnych stron charakteru osób powyżej 25. r.ż. Ze

względu na to, że przy zastosowaniu kryterium Kaisera czynnik 4 składa się z jednej mocnej strony – podjęto decyzję o wykorzystaniu, analogicznie do poprzedniej grupy wiekowej, trzypoziomowego modelu hierarchicznej analizy czynnikowej. Został on przedstawiony na rysunku 11, a mocne strony składające się na każdy z czynników przedstawiono w tabeli 18.

Rysunek 11. Wynik hierarchicznej analizy czynnikowej w grupie dorosłych powyżej 25. r.ż.

Tabela 18

Miejsce mocnych stron w poszczególnych czynnikach w hierarchicznej analizie czynnikowej w grupie osób powyżej 25. r.ż.

Mocna strona	Miejsce w hierarchicznej analizie czynnikowej	
	Rozwiązanie 2-czynnikowe	Rozwiązanie 3-czynnikowe
Oryginalność	1_2	1_3
Inteligencja społeczna	1_2	1_3

Waleczność	1_2	1_3
Ciekawość	1_2	1_3
Werwa	1_2	1_3
Przywództwo	1_2	1_3
Nadzieja	1_2	1_3
Szerokie horyzonty umysłowe	1_2	1_3
Pasja zdobywania wiedzy	1_2	1_3
Humor	1_2	1_3
Zdolność do kochania	1_2	1_3
Przynależność	1_2	1_3
Uczciwość	2_2	2_3
Roztropność	2_2	2_3
Spójność	2_2	2_3
Skromność	2_2	2_3
Życzliwość	2_2	2_3
Wdzięczność	2_2	2_3
Umiejętność przebaczenia	2_2	2_3
Rozsądek	2_2	3_3
Duchowość	2_2	2_3
Podziw dla piękna	2_2	2_3
Pracowitość	2_2	3_3
Samoregulacja	-	3_3

W grupie dorosłych powyżej 25. r.ż. pojawia się jasny, powtarzalny we wszystkich grupach podział na dociekliwość (1_2) i dobroć (2_2). W kolejnym kroku – dociekliwość pozostaje bez zmian (1_3), a dobroć dzieli się na troskę o innych (2_3) i samoregulację (3_3). Jest to podział identyczny jak w badaniach McGratha (2015; McGrath i in., 2018). Różnicą jest to, że dociekliwość na poziomie drugim i trzecim w tej grupie wiekowej jest zbudowana ze znacznie większej liczby mocnych stron niż u McGratha i zawiera, poza skalami związanymi z intelektem i zdobywaniem wiedzy, także skale związane z energią, dynamicznością w relacjach międzyludzkich, tendencjami do przewodzenia, werwą, poczuciem humoru, optymizmem

6.2. Podsumowanie

W większości badanych grup (gimnazjaliści i dwie grupy osób dorosłych) analiza czynnikowa z rotacją varimax (przy zastosowaniu kryterium Kaisera) przyjmuje postać czteroczynnikową. Jedynie w grupie licealistów podział był inny – ujawniło się sześć czynników. Mocne strony grupowały się w czynniki, które można zinterpretować w kategoriach znanych z literatury (Brdar, Kashdan, 2010; Littman-Ovadia, Lavy, 2012; Macdonald i in., 2008; McGrath, 2014; Najderska, Ciecuch, 2018; Peterson i in., 2008; Peterson, Seligman, 2004; Ruch i in., 2010) lub jako ich kombinacje. Rozwiązania dwu-, trzy- i czteroczynnikowe oraz składające się na nie mocne strony zaprezentowano w tabeli 19.

Badając hierarchiczną analizę czynnikową w poszczególnych grupach, okazało się, że u dorosłych widać sensowny podział na trzy czynniki (troska o innych, samokontrola i dociekliwość), a u adolescentów – na cztery czynniki (troska o innych, samokontrola, pozytywna emocjonalność i intelekt/intelekt-dominacja). Większa liczba czynników u adolescentów jest spowodowana podziałem czynnika dociekliwość (który nie dzielił się w grupie dorosłych) na czynnik związany z pozytywną emocjonalnością i czynnik związany z intelektem/intelektem-dominacją.

Istotne jest również, że zastosowanie hierarchicznej analizy czynnikowej wykazało, iż struktura mocnych stron adolescentów jest inna niż struktura dorosłych. Wyodrębnione u dorosłych czynniki były trudniejsze w klarownej interpretacji.

Tabela 19

Podsumowanie struktury czynnikowej we wszystkich grupach wiekowych

	Rozwiązanie dwuczynnikowe								Rozwiązanie trzyczynnikowe												Rozwiązanie czteroczynnikowe							
	GIM		LO		19–24		25+		GIM			LO			19–24			25+			GIM				LO			
Mocna strona	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	4	1	2	3	4
Rozsądek																												
Uczciwość																												
Przynależność																												
Roztropność																												
Pracowitość																												
Spójność																												
Życzliwość																												
Szerokie horyzonty umysłowe																												
Inteligencja społeczna																												
Waleczność																												
Duchowość																												
Samoregulacja																												
Umiejętność przebaczenia																												
Skromność																												
Pasja zdobywania wiedzy																												
Werwa																												
Oryginalność																												
Nadzieja																												
Ciekawość																												
Humor																												
Wdzięczność																												
Zdolność do kochania																												
Podziw dla piękna																												
Przywództwo																												

Adnotacje. GIM = grupa gimnazjalistów, LO = grupa licealistów, 19–24 = grupa dorosłych w wieku 19–24 lata, 25+ = grupa dorosłych powyżej 25. r.ż.;

W rozwiązaniu dwuczynnikowym: GIM_1, LO_1, 19–24_1, 25+_1 = czynnik dobroć; GIM_2, LO_2, 19–24_2, 25+_2 = czynnik docieklivość.

W rozwiązaniu trzyczynnikowym: GIM_1, LO_1 – czynnik dobroć; GIM_2, LO_2 – czynnik intelekt; GIM_3, LO_3 – czynnik pozytywna emocjonalność; 19–24_1, 25+_1 – czynnik troska o innych; 19–24_2, 25+_2 – czynnik samokontrola; 19–24_3, 25+_3 – czynnik docieklivość;

W rozwiązaniu czteroczynnikowym: GIM_1, LO_1 – troska o innych; GIM_2, LO_2 – czynnik samokontroli; GIM_3, LO_3 – czynnik intelekt; GIM_4, LO_4 – czynnik pozytywna emocjonalność.

6.3. Weryfikacja hipotezy 1b o istnieniu trzech profili mocnych stron we wszystkich grupach wiekowych

Uzupełniając opis dokonywany w podejściu skoncentrowanym na zmiennych, wprowadzono opis w podejściu skoncentrowanym na osobach. Wykorzystano w tym celu analizę klas latentnych (*latent class analysis*, LCA).

Badając dopasowanie modelu do danych, uwzględniono cztery kryteria (Merz, Roesch, 2011; Steuwe, Lanius, Frewen, 2012): poziom entropii, kryterium informacyjne Akaike (*Akaike Information Criterion*), kryterium Vuong-Lo-Mendel-Rubin (*Vuong-Lo-Mendel-Rubin Likelihood Ratio Test*) oraz wielkość klas. Entropia może osiągać wartości od 0 do 1, jednak model tym lepiej dopasowany do danych, im wartość entropii jest wyższa. Zarówno kryterium informacyjne Akaike, jak i kryterium i Vuong-Lo-Mendel-Rubin interpretuje się odwrotnie do entropii – im niższa ich wartość, tym model jest lepiej dopasowany jest do danych.

Ważnym czynnikiem w ocenie dobroci dopasowania modelu jest także wielkość klas, czyli liczebność wyróżnionych podgrup. Jeśli jest ona zbyt mała, oznacza to, że wyróżniony profil jest bardzo specyficzny, niewiele osób go prezentuje. Przyjęcie modelu, w którym klasy miałyby małą liczebność, odbierałoby również sens sprawdzaniu, jak u osób charakteryzujących się określonym profilem mocne strony wiążą się z cechami osobowości i wartościami. Ważnym kryterium przyjętym w niniejszej pracy do określenia rozwiązania za najlepiej dopasowane do danych była więc liczebność klas wynosząca co najmniej 10% całej próby.

We wszystkich grupach wiekowych sprawdzono wskaźniki dopasowania (*fit indices*) modeli złożonych z dwóch, trzech i czterech klas. Następnie wybrano optymalną dla każdej grupy wiekowej liczbę klas latentnych.

6.3.1. Liczba klas latentnych w grupie gimnazjalistów. Stosując analizę klas

latentnych (LCA) w grupie gimnazjalistów, otrzymano wyniki przedstawione w tabeli 20.

Tabela 20

Wskaźniki dopasowania dla różnej liczby klas wyróżnionych w grupie gimnazjalistów

Liczba klas	Stopnie swobody	Entropia	Wielkość klas (w %)	Akaike Information Criterion	Vuong-Lo-Mendell-Rubin Likelihood Ratio Test
2	73	0,837	79/21	7768,1	0,24
3	98	0,848	7/63/30	7678,5	0,67
4	123	0,900	1/67/25/7	7624,7	0,88

Kryterium Vuong-Lo-Mendell-Rubin wskazuje, że optymalnym rozwiązaniem jest rozwiązanie dwuklasowe. Wartość entropii i kryterium Akaike sugerowałoby rozwiązanie z większą liczbą klas (cztery), jednak w takim przypadku liczebność co najmniej jednej z klas spadała poniżej 10% całej próby, co jest ważną przesłanką do odrzucenia takiego rozwiązania. W pracy przyjęto więc rozwiązanie dwuklasowe jako optymalne.

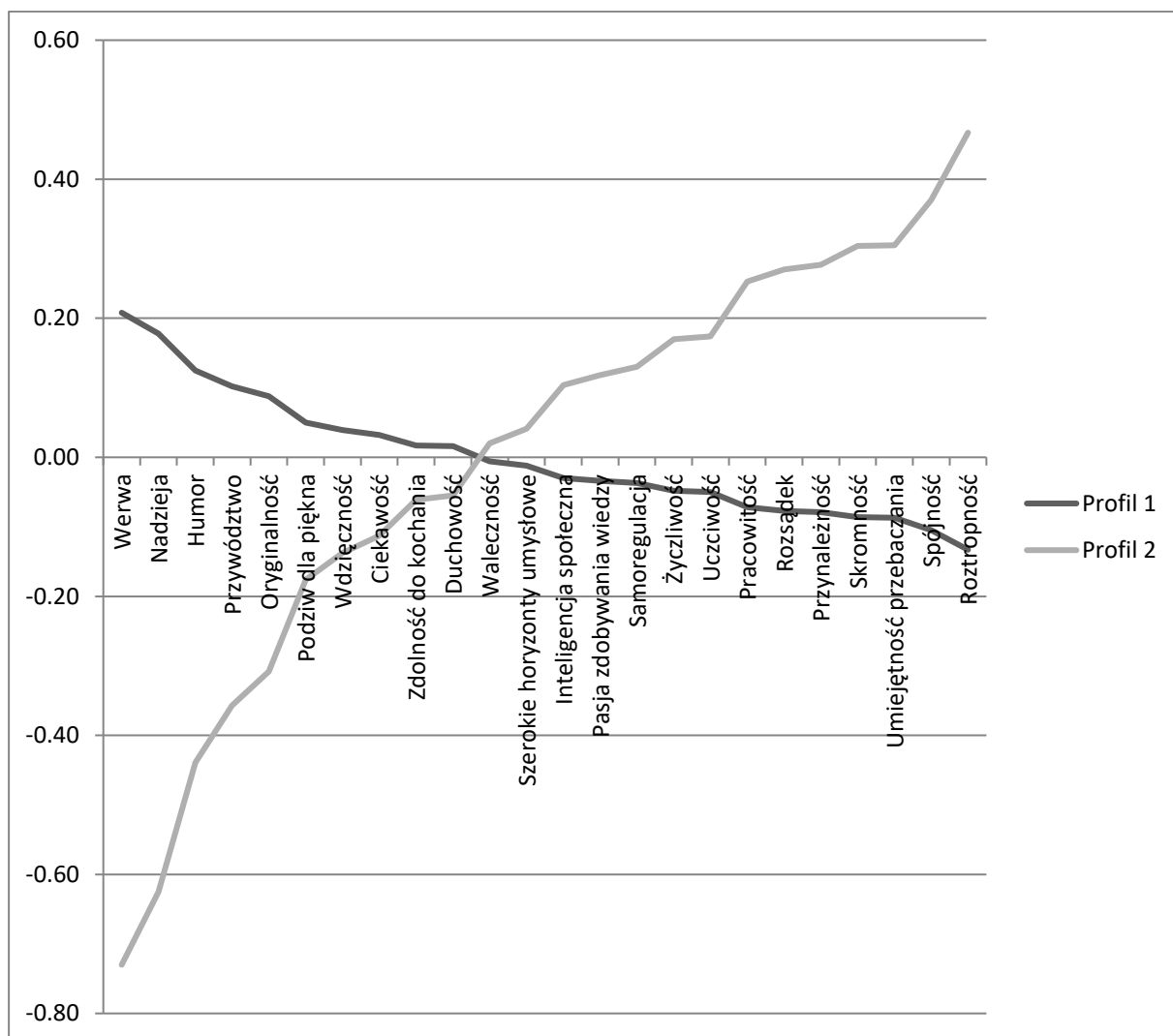
W tabeli 21 i na rysunku 12 znajduje się charakterystyka profili (średnie mocnych stron w obydwu profilach). W pracy przyjęto założenie, że dana mocna strona nie jest charakterystyczna dla żadnego profilu, jeśli różnica w wartości średniej między dwoma profilami jest mniejsza niż 0,10

Tabela 21

Średnie wartości mocnych stron charakterystyki dwóch profili w grupie gimnazjalistów

	Profil 1 n = 144	Profil 2 n = 38
Werwa	0,21	-0,73
Nadzieja	0,18	-0,63
Humor	0,13	-0,44
Przywództwo	0,10	-0,36
Oryginalność	0,09	-0,31
Podziw dla piękna	0,05	-0,18
Wdzięczność	0,04	-0,14
Ciekawość	0,03	-0,11
Zdolność do kochania	0,02	-0,06
Duchowość	0,02	-0,06
Waleczność	-0,01	0,02
Szerokie horyzonty umysłowe	-0,01	0,04
Inteligencja społeczna	-0,03	0,10
Pasja zdobywania wiedzy	-0,03	0,12
Samoregulacja	-0,04	0,13
Życzliwość	-0,05	0,17
Uczciwość	-0,05	0,17
Pracowitość	-0,07	0,25
Rozsądek	-0,08	0,27
Przynależność	-0,08	0,28
Skromność	-0,09	0,30
Umiejętność przebaczenia	-0,09	0,31
Spójność	-0,11	0,37
Roztropność	-0,13	0,47

Adnotacja. Kolorem szarym zaznaczono mocne strony, które nie są charakterystyczne dla żadnego profilu.

Rysunek 12. Wykres średnich wartości mocnych stron w obrębie dwóch profili w grupie gimnazjalistów.

Profil 1 grupuje osoby charakteryzujące się wyższymi wartościami w zakresie takich mocnych stron jak werwa, nadzieja, humor, przywództwo, oryginalność, podziw dla piękna, wdzięczność czy ciekawość (jednocześnie warto zauważyć, że osoby zgrupowane w klasie 2, w zakresie tych mocnych stron uzyskują wartości ujemne). Osoby z profilu 1 charakteryzują się zatem wyższymi wynikami w zakresie mocnych stron związanych z intelektem i dynamiczną emocjonalnością, przebojowością. Osoby z profilu 2 osiągają wyższe wyniki w

większej liczbie mocnych stron. Są to takie charakterystyki, jak: roztropność, spójność, umiejętność przebaczenia, skromność, przynależność, rozsądek, pracowitość, uczciwość, życzliwość czy samoregulacja. Są to mocne strony związane z relacjami interpersonalnymi, emocjonalnością (o innym charakterze niż emocjonalność z profilu 1, mniej dynamicznym, związanym z troską, wybaczeniem, byciem skromnym) i samoograniczaniem się, samokontrolą. Mocnymi stronami, które nie różnicowały profili były: zdolność do kochania, duchowość, waleczność i szerokie horyzonty umysłowe.

6.3.2. Liczba klas latentnych w grupie licealistów. Analiza klas latentnych została zastosowana do określenia, ile profili mocnych stron można sensownie wyodrębnić w próbie licealistów. Wyniki przedstawiono w tabeli 22.

Tabela 22

Wskaźniki dopasowania dla różnej liczby klas wyróżnionych w grupie licealistów

Liczba klas	Stopnie swobody	Entropia	Wielkość klas (w %)	Akaike Information Criterion	Vuong-Lo-Mendell-Rubin Likelihood Ratio Test
2	73	0,738	69/31	15627,8	0,62
3	98	0,793	9/52/39	15446,2	0,54
4	123	0,802	36/9/16/40	15349,3	0,19

Podobnie jak w przypadku grupy gimnazjalistów – większość wskaźników sugeruje, że optymalnym rozwiązaniem byłoby rozwiązanie o większej liczbie klas. Jednak zarówno w przypadku trzech, jak i czterech klas – jedna z wyróżnionych podgrup ma mniejszą liczebność niż założone w pracy 10%. Stąd, spójnie z wynikami uzyskanymi w grupie gimnazjalistów – przyjęto rozwiązanie z dwoma klasami. W celu scharakteryzowania otrzymanych profili, w

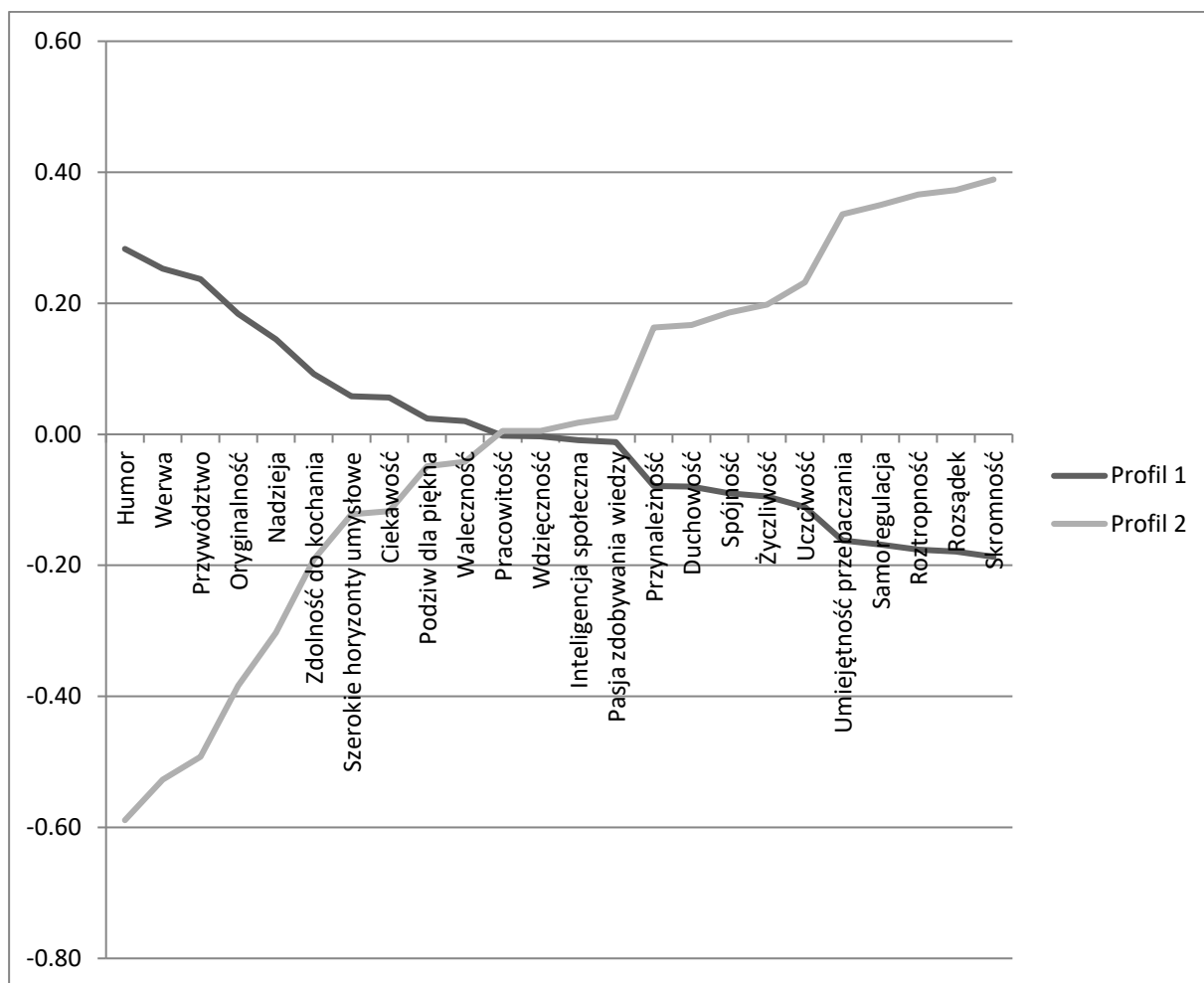
tabeli 23 i na rysunku 13 przedstawiono średnie wartości składających się na nie mocnych stron.

Tabela 23

Średnie wartości mocnych stron charakterystyki dwóch profili w grupie licealistów

	Profil 1 n = 217	Profil 2 n = 99
Humor	0,28	-0,59
Werwa	0,25	-0,53
Przywództwo	0,24	-0,49
Oryginalność	0,18	-0,38
Nadzieja	0,15	-0,30
Zdolność do kochania	0,09	-0,19
Szerokie horyzonty umysłowe	0,06	-0,12
Ciekawość	0,06	-0,12
Podziw dla piękna	0,02	-0,05
Waleczność	0,02	-0,04
Pracowitość	0,00	0,01
Wdzięczność	0,00	0,01
Inteligencja społeczna	-0,01	0,02
Pasja zdobywania wiedzy	-0,01	0,03
Przynależność	-0,08	0,16
Duchowość	-0,08	0,17
Spójność	-0,09	0,19
Życzliwość	-0,10	0,20
Uczciwość	-0,11	0,23
Umiejętność przebaczenia	-0,16	0,34
Samoregulacja	-0,17	0,35
Roztropność	-0,18	0,37
Rozsądek	-0,18	0,37
Skromność	-0,19	0,39

Adnotacja. Kolorem szarym zaznaczono mocne strony, które nie są charakterystyczne dla żadnego profilu.

Rysunek 13. Wykres średnich wartości mocnych stron w obrębie dwóch profili w grupie licealistów.

W grupie licealistów profil 1 grupuje osoby charakteryzujące się wyższymi niż osoby o profilu 2: humorem, werwą, przywództwem, oryginalnością, nadzieją, zdolnością do kochania, szerokimi horyzontami umysłowymi i ciekawością. Mocne strony, które charakteryzują licealistów o profilu 1 są więc związane z przebojowością, dynamiczną emocjonalnością, zdolnościami i tendencjami przywódczymi, a także, choć w mniejszym stopniu – ciekawością otaczającego świata, zdolnością do rozumienia stanów emocjonalnych innych osób i sytuacji społecznych.

Profil 2 w grupie licealistów grupuje osoby charakteryzujące się wysoką skromnością, rozsądkiem, roztropnością, samoregulacją, umiejętnością przebaczenia, uczciwością, życzliwością, spójnością, duchowością i przynależnością. Są to mocne strony związane zarówno z ciepłymi relacjami społecznymi, byciem szczerym i skromnym w relacjach, jak i samokontrolą oraz rozważnym, ostrożnym podejmowaniem decyzji. Profile nie były różnicowane przez takie mocne strony jak: podziw dla piękna, waleczność, pracowitość, wdzięczność, inteligencja społeczna oraz pasja zdobywania wiedzy.

6.3.3. Liczba klas latentnych w grupie osób dorosłych w wieku 19–24. W tabeli 24 zaprezentowano wyniki analiz, mających na celu ustalenie, ile profili mocnych stron można wyodrębnić w ramach grupy osób dorosłych w wieku 19–24 lata.

Tabela 24

Wskaźniki dopasowania dla różnej liczby klas wyróżnionych w grupie osób dorosłych w wieku 19–24 lata

Liczba klas	Stopnie swobody	Entropia	Wielkość klas (w %)	Akaike Information Criterion	Vuong-Lo-Mendell-Rubin Likelihood Ratio Test
2	73	0,789	63/37	16026,9	0,01
3	98	0,884	6/70/24	15720,9	0,75
4	123	0,819	5/46/31/18	15471,4	0,30

W grupie dorosłych w wieku 19–24, tak jak w grupie gimnazjalistów, wartości entropii i kryterium Akaike wskazują na rozwiązanie uwzględniające cztery klasy. Jednak kryterium Vuong-Lo-Mendell-Rubin wskazuje na to, że optymalne jest wyróżnienie dwóch klas, a ponadto każde rozwiązanie zawierające więcej niż dwie klasy dzieli grupę w taki sposób, że jedna z podgrup ma bardzo małą liczebność (mniejszą niż zakładane 10%). Z tego powodu wybranym i używanym w niniejszej pracy będzie, po raz kolejny, rozwiązanie dwuklasowe.

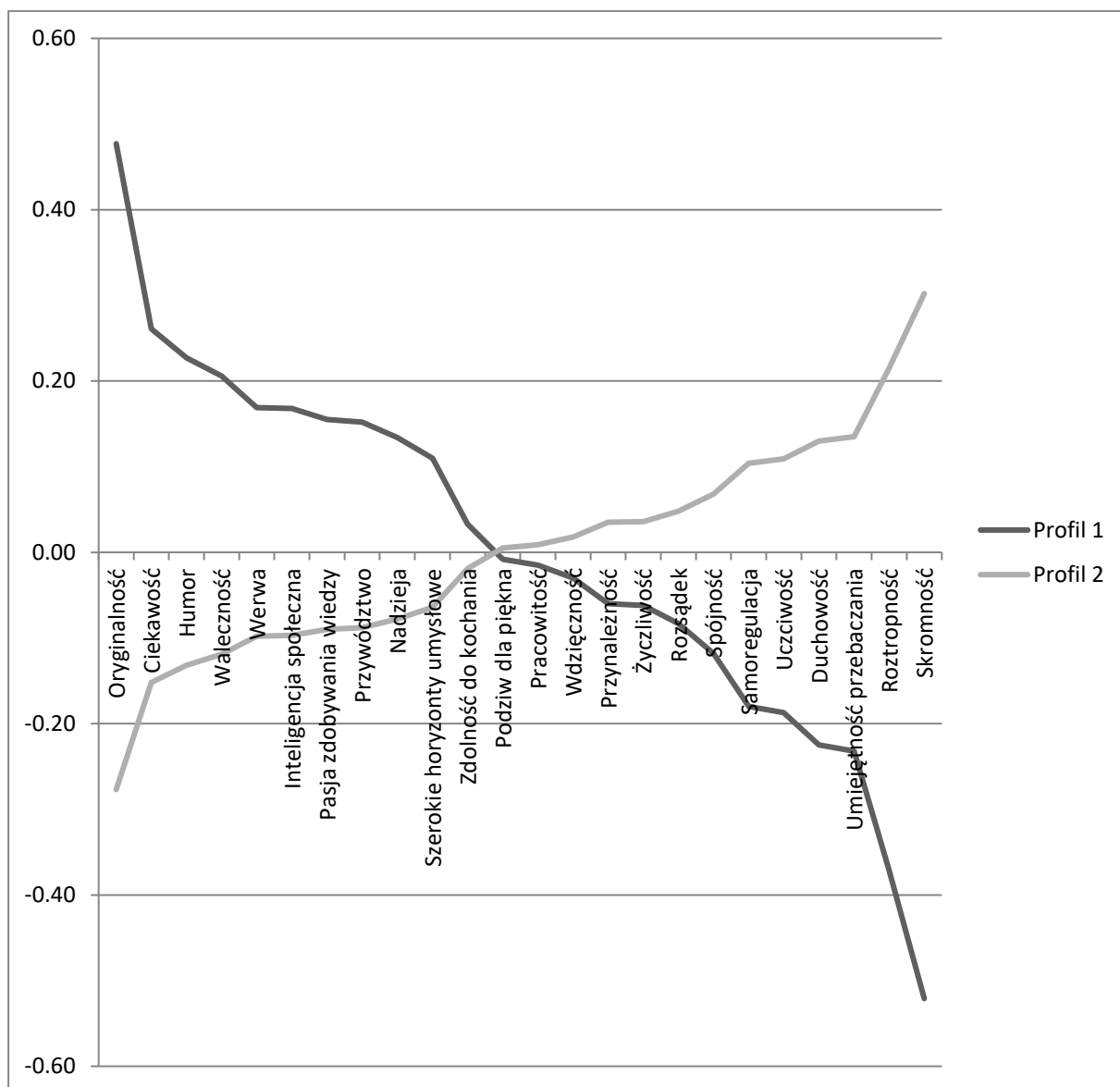
Średnie wartości mocnych stron charakteryzujące osoby o obydwu profilach zamieszczone zostały w tabeli 25 i na rysunku 14.

Tabela 25

Średnie wartości mocnych stron charakterystyki dwóch profili w grupie dorosłych w wieku 19–24 lata

	Profil 1 n = 182	Profil 2 n = 315
Oryginalność	0,48	-0,28
Ciekawość	0,26	-0,15
Humor	0,23	-0,13
Waleczność	0,21	-0,12
Werwa	0,17	-0,10
Inteligencja społeczna	0,17	-0,10
Pasja zdobywania wiedzy	0,16	-0,09
Przywództwo	0,15	-0,09
Nadzieja	0,13	-0,08
Szerokie horyzonty umysłowe	0,11	-0,06
Zdolność do kochania	0,03	-0,02
Podziw dla piękna	-0,01	0,01
Pracowitość	-0,02	0,01
Wdzięczność	-0,03	0,02
Przynależność	-0,06	0,04
Życzliwość	-0,06	0,04
Rozsądek	-0,08	0,05
Spójność	-0,12	0,07
Samoregulacja	-0,18	0,10
Uczciwość	-0,19	0,11
Duchowość	-0,23	0,13
Umiejętność przebaczenia	-0,23	0,14
Roztropność	-0,37	0,22
Skromność	-0,52	0,30

Adnotacja. Kolorem szarym zaznaczono mocne strony, które nie są charakterystyczne dla żadnego profilu.

Rysunek 14. Wykres średnich wartości mocnych stron w obrębie dwóch profili w grupie osób dorosłych w wieku 19–24 lata.

W grupie dorosłych w wieku 19–24 lat podgrupa osób charakteryzujących się profilem 1 osiągała wyższe wyniki na skalach oryginalności, ciekawości, humoru, waleczności, werwy, inteligencji społecznej, pasji zdobywania wiedzy, przywództwa, nadziei i szerokich horyzontów umysłowych. Są to mocne strony związane z energicznością, dynamicznością,

dążeniem do własnego rozwoju, rozumieniem sytuacji społecznych i sprawnym funkcjonowaniem w społeczności.

Osoby o profilu 2 charakteryzowały się wyższymi wynikami w zakresie takich mocnych stron jak: skromność, roztropność, umiejętność przebaczenia, duchowość, uczciwość, samoregulacja, spójność, rozsądek, życzliwość i przynależność. Są to mocne strony związane z ciepłymi, pełnymi troski relacjami społecznymi oraz umiejętnością samokontroli, ograniczania się, podejmowania mądrych decyzji, byciem rozważnym. Osoby przynależące do profili 1 i 2 nie różniły się pod względem poziomu zdolności do kochania, podziwu dla piękna, pracowitości i wdzięczności.

6.3.4. Liczba klas latentnych w grupie osób dorosłych powyżej 25. r.ż. W ostatnim kroku sprawdzono, na ile klas/podgrup dzieli się grupa osób dorosłych powyżej 25 r.ż. Wskaźniki dopasowania dla różnych rozwiązań znajdują się w tabeli 26.

Tabela 26

Wskaźniki dopasowania dla różnej liczby klas wyróżnionych w grupie osób dorosłych powyżej 25. r.ż.

Liczba klas	Stopnie swobody	Entropia	Wielkość klas (w %)	<i>Akaike Information Criterion</i>	<i>Vuong-Lo-Mendell-Rubin Likelihood Ratio Test</i>
2	73	0,820	66/34	9458,4	0,01
3	98	0,883	10/27/63	9205,2	0,65
4	123	0,891	14/4/25/57	9021,6	0,26

Identycznie jak w przypadku grup gimnazjalistów i dorosłych w wieku 19–24 lata – kryterium Vuong-Lo-Mendell-Rubin oraz wielkość klas wskazują na to, że optymalnym rozwiązaniem jest to dzielące grupę na dwie klasy. Wartości entropii i kryterium Akaike wskazują na cztery klasy jako optymalne, jednak w tym przypadku liczebność jednej z

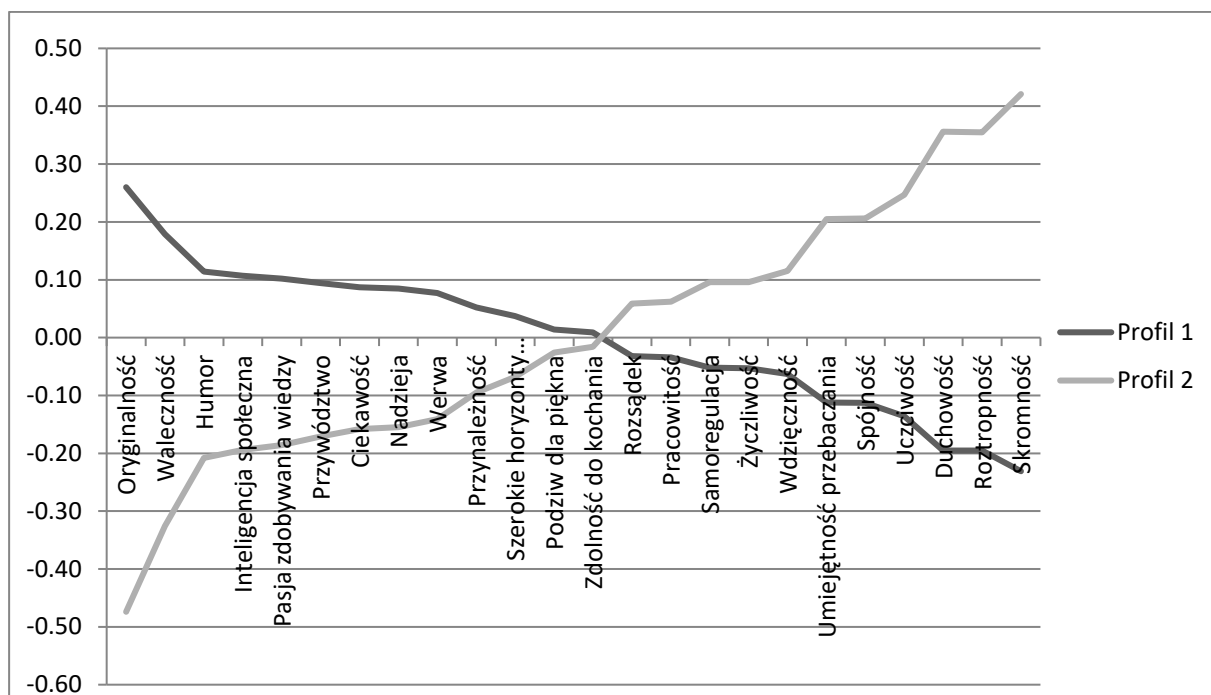
podgrup jest zbyt niska. Średnie wartości mocnych stron charakteryzujące osoby o obydwu profilach zamieszczone zostały w tabeli 27 i na rysunku 15.

Tabela 27

Średnie wartości mocnych stron charakterystyki dwóch profili w grupie dorosłych po 25. r.ż.

	Profil 1 n = 226	Profil 2 n = 115
Oryginalność	0,26	-0,47
Waleczność	0,18	-0,33
Humor	0,11	-0,21
Inteligencja społeczna	0,11	-0,19
Pasja zdobywania wiedzy	0,10	-0,19
Przywództwo	0,09	-0,17
Ciekawość	0,09	-0,16
Nadzieja	0,09	-0,16
Werwa	0,08	-0,14
Przynależność	0,05	-0,10
Szerokie horyzonty umysłowe	0,04	-0,07
Podziw dla piękna	0,01	-0,03
Zdolność do kochania	0,01	-0,02
Rozsądek	-0,03	0,06
Pracowitość	-0,03	0,06
Samoregulacja	-0,05	0,10
Życzliwość	-0,05	0,10
Wdzięczność	-0,06	0,12
Umiejętność przebaczenia	-0,11	0,21
Spójność	-0,11	0,21
Uczciwość	-0,14	0,25
Duchowość	-0,20	0,36
Roztropność	-0,20	0,36
Skromność	-0,23	0,42

Adnotacja. Kolorem szarym zaznaczono mocne strony, które nie są charakterystyczne dla żadnego profilu.

Rysunek 15. Wykres średnich wartości mocnych stron w obrębie dwóch profili w grupie osób dorosłych po 25. r.ż.

Osoby charakteryzujące się profilem 1 w grupie osób dorosłych po 25. r.ż. cechują się wyższym poziomem takich mocnych stron, jak: oryginalność, waleczność, humor, inteligencja społeczna, pasja zdobywania wiedzy, przywództwo, ciekawość, nadzieja, werwa, przynależność i szerokie horyzonty umysłowe. Są to mocne strony związane z byciem energicznym, dynamicznym, ciekawym świata, kreatywnym, dążącym do własnego rozwoju, podejmującym inicjatywę, sprawnie poruszającym się w relacjach społecznych.

Osoby charakteryzujące się profilem 2 w tej grupie wiekowej osiągały wyższe wyniki w takich skalach jak: skromność, roztropność, duchowość, uczciwość, spójność, umiejętność przebaczenia, wdzięczność, życzliwość i samoregulacja. Te mocne strony wiążą się ze szczerymi, opartymi na skromności, pełnymi ciepła i troski relacjami interpersonalnymi, umiejętnością kontrolowania siebie, wytrwałością i pracowitością oraz spokojną, pogodną

emocjonalnością. Podziw dla piękna, zdolność do kochania, rozsądek i pracowitość nie różnicowały obydwu profili.

6.4. Podsumowanie

W kwestii wyboru najbardziej optymalnej liczby klas zastosowano różne wskaźniki (entropię, wielkość klas, kryterium informacyjne Akaike i kryterium Vuong-Lo-Mendell-Rubin). Sugerują one różne najbardziej optymalne rozwiązania. W większości przypadków entropia i kryterium Akaike wskazują, że dopasowanie modelu do danych jest tym lepsze, im więcej klas zostaje wyodrębnionych.

Jednak w niniejszej pracy za kluczowe uznano kryterium wielkości wyróżnionych klas. Pomimo tego, że wyróżnienie większej liczby klas zwiększa dopasowanie modelu do danych, to staje się on lepiej dopasowany do tych konkretnych danych, przez co znacznie spada możliwość jego generalizowania. Mniejsza liczba klas daje szansę na to, że rozwiązanie jest bardziej uniwersalne. Kryterium takie spełnia podział wszystkich grup wiekowych na dwie klasy. Już przy wyróżnieniu trzech klas pojawia się co najmniej jedna klasa o niskiej liczebności (złożona z mniej niż 10% osób z grupy wyjściowej).

Wyróżnione klasy na poziomie treściowym bardzo podobne są do opisywanych wcześniej metacech osobowości. Profil 1 w każdej z grup wiekowych podobny jest w charakterystyce do bety, zaś profil 2 – do alfy. Warto również zauważyć, że wiele z mocnych stron jest charakterystyczne dla danego profilu bez względu na grupę wiekową, w której się go analizuje. Podsumowanie czynników znajduje się w tabeli 28. Profil 1 charakteryzują wyższe wyniki w zakresie takich mocnych stron, jak: werwa, nadzieja, humor, przywództwo, oryginalność i ciekawość, a więc charakterystyk związanych z dużą energią, dynamiczną

emocjonalnością, skłonnością do przewodzenia innym i zaciekawieniem otaczającym światem. Osoby z profilu 2 charakteryzują się wyższymi wynikami w zakresie takich mocnych stron, jak: samoregulacja, życzliwość, uczciwość, skromność, umiejętność przebaczenia, spójność i roztropność, a więc charakterystyk związanych z dbaniem o dobre relacje interpersonalne, byciem ciepłym dla innych, a także rzetelnym wypełnianiem swoich zadań i rozważą w podejmowaniu decyzji.

Tabela 28

Charakterystyka profili mocnych stron charakteru

Mocna strona	Profil 1				Profil 2			
	GIM	LO	19–24	25+	GIM	LO	19–24	25+
Werwa								
Nadzieja								
Humor								
Przywództwo								
Oryginalność								
Podziw dla piękna								
Wdzięczność								
Ciekawość								
Zdolność do kochania								
Duchowość								
Waleczność								
Szerokie horyzonty umysłowe								
Inteligencja społeczna								
Pasja zdobywania wiedzy								
Samoregulacja								
Życzliwość								
Uczciwość								
Pracowitość								
Rozsądek								
Przynależność								
Skromność								
Umiejętność przebaczenia								
Spójność								
Roztropność								

6.5. Weryfikacja hipotezy 2a o ulokowaniu mocnych stron w strukturze osobowości

W każdej grupie wiekowej sprawdzono związki między mocnymi stronami charakteru a cechami osobowości i wartościami. W tym celu zastosowano trzy rodzaje analiz: (1) analizę korelacji (w celu badania związku mocnych stron z cechami osobowości i preferencjami wartości), (2) skalowanie wielowymiarowe (w celu badania związku mocnych stron z preferencjami wartości) oraz (3) analizę regresji (w celu wyjaśnienia mocnych stron cechami osobowości i preferencjami wartości). Każdą z analiz zastosowano we wszystkich grupach wiekowych.

6.5.1. Związki mocnych stron charakteru z cechami osobowości w grupie

gimnazjalistów. Do opisu związków mocnych stron charakteru z cechami osobowości wykorzystano analizę korelacji. Aby opis był pełny, skorelowano nie tylko 24 mocne strony z cechami osobowości, ale sprawdzono również powiązania między cechami osobowości a dwoma rozwiązaniami czynnikowymi (rozwiązaniem czteroczynnikowym, wybranym jako optymalne w hierarchicznej analizie czynnikowej oraz rozwiązaniem dwuczynnikowym) opisanymi w rozdziale. Wyniki przedstawiono poniżej, zaczynając od rozwiązania najbardziej szczegółowego, uwzględniającego 24 mocne strony (tabela 29).

Tabela 29

Związki 24 mocnych stron charakteru z cechami osobowości – korelacje – w grupie gimnazjalistów

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Wdzięczność	0,29**	0,45**	0,22**		0,35**
Nadzieja	0,38**	0,32**		0,26**	0,31**
Humor	0,47**	0,25**			0,40**
Duchowość		0,38**	0,30**		

Podziw dla piękna	0,21**	0,26**			0,31**
Przebaczenie		0,32**	0,30**		
Skromność		0,29**	0,28**		
Roztropność		0,30**	0,39**		
Samoregulacja		0,20**	0,35**	0,38**	
Przynależność	0,21**	0,37**	0,36**		0,36**
Uczciwość		0,45**	0,39**		0,29**
Przywódstwo	0,39**		0,28**		0,29**
Zdolność do kochania	0,36**	0,37**	0,22**		0,32**
Życzliwość	0,24**	0,57**	0,31**		0,33**
Inteligencja społeczna	0,37**	0,41**	0,28**		0,39**
Waleczność	0,27**	0,39**	0,38**		0,41**
Pracowitość		0,32**	0,50**		0,31**
Spójność		0,28**	0,41**		0,22**
Werwa	0,52**	0,39**		0,28**	0,36**
Oryginalność	0,31**	0,26**			0,57**
Ciekawość		0,27**			0,46**
Rozsądek		0,30**	0,38**		0,23**
Pasja zdobywania wiedzy			0,33**		0,31**
Szerokie horyzonty umysłowe	0,35**	0,43**	0,37**		0,48**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Najsilniejsze związki zachodzą między ekstrawersją i werwą ($r = 0,52$), ugodowością i życzliwością ($r = 0,57$), sumiennością i pracowitością ($r = 0,50$), stabilnością emocjonalną i samoregulacją ($r = 0,38$) oraz intelektem i oryginalnością ($r = 0,57$).

Jako że w rozdziale... przyjęto rozwiązanie czteroczynnikowe, kolejnym krokiem była analiza związku czterech czynników mocnych stron oraz pięcioma cechami osobowości.

Wyniki zaprezentowano w tabeli 30

Tabela 30

Związki czterech czynników mocnych stron charakteru z cechami osobowości w grupie gimnazjalistów

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Troska o innych	0,21**	0,48**	0,33**		0,29**
Samokontrola		0,25**	0,46**		
Intelekt	0,33**		0,21**		0,51**
Pozytywna emocjonalność	0,43**	0,35**		0,30**	0,28**

** $p < 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Czynnik troski o innych związany jest z ugodowością i sumiennością, czynnik samokontroli – z sumiennością, czynnik intelektu związany jest z intelektem i ekstrawersją, natomiast czynnik pozytywnej emocjonalności łączy się z ekstrawersją i ugodowością.

Dwuczynnikowy model mocnych stron charakteru (podział na dobroć i dociekliwość) jest modelem uniwersalnym, pojawiającym się w każdej grupie wiekowej. Związki tych czynników z cechami osobowości przedstawione zostały w tabeli 31.

Tabela 31

Związki dwóch głównych czynników mocnych stron i pięciu cech osobowości w grupie gimnazjalistów

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Dobroć		0,43**	0,53**		0,23**
Dociekliwość	0,53**	0,39**			0,54**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Czynnik dobroć związany jest z ugodowością i sumiennością, a czynnik dociekliwość – z ekstrawersją, ugodowością i intelektem. Żaden z czynników nie jest związany ze stabilnością emocjonalną. Wzór tych związków odpowiada też wzorowi związków między cechami a metacechami osobowości. Alfa (pokrewna dobroci) łączy w sobie ugodowość, sumienność i stabilność emocjonalną, podczas gdy beta (pokrewna dociekliwości) łączy w

sobie intelekt i ekstrawersję. Dobroć tworzy więc związki z cechami budującymi alfę, a docieklivość – z cechami budującymi betę.

6.5.2. Związki mocnych stron charakteru z cechami osobowości w grupie

licealistów. Analogicznie do schematu z podrozdziału..., analizowano związki cech osobowości z mocnymi stronami w trzech wariantach – od najbardziej szczegółowego modelu 24 charakterystyk, przez cztery czynniki (wybrane na drodze zastosowania hierarchicznej analizy czynnikowej), do najbardziej ogólnego modelu dwuczynnikowego. Wyniki przedstawiono w tabelach 32–34.

Tabela 32

Wyniki korelacji 24 mocnych stron charakteru z cechami osobowości w grupie licealistów

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Wdzięczność		0,36**	0,21**	0,27**	
Nadzieja	0,29**		0,23**	0,47**	
Humor	0,53**				0,27**
Duchowość					
Podziw dla piękna		0,28**			0,48**
Umiejętność przebaczenia		0,48**			
Skromność		0,27**			
Roztropność		0,27**	0,38**	0,23**	
Samoregulacja		0,27**	0,35**	0,48**	
Przynależność	0,24**	0,49**	0,22**	0,20**	
Uczciwość		0,49**			
Przywództwo	0,56**		0,26**	0,20**	0,36**
Zdolność do kochania	0,38**	0,31**	0,22**	0,30**	
Życzliwość		0,63**			0,24**
Inteligencja społeczna	0,26**	0,44**	0,21**		0,21**
Waleczność	0,22**	0,31**	0,21**		0,31**
Pracowitość			0,57**		
Spójność		0,30**	0,39**		
Werwa	0,58**	0,25**	0,21**	0,44**	0,20**
Oryginalność	0,29**				0,61**
Ciekawość	0,21**				0,44**
Rozsądek		0,26**	0,21**		0,20**

Pasja zdobywania wiedzy			0,30**	0,29**
Szerokie horyzonty umysłowe	0,36**	0,32**	0,30**	0,41**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

W grupie licealistów ekstrawersja najsilniej koreluje z werwą ($r = 0,58$), ugodowość z życzliwością ($r = 0,63$), sumienność z pracowitością ($r = 0,57$), stabilność z samoregulacją ($r = 0,48$), a intelekt – z oryginalnością ($r = 0,61$).

W kolejnym kroku analizowano związki czterech czynników mocnych stron z pięcioma cechami osobowości. Wyniki przedstawiono w tabeli 33.

Tabela 33

Wynik analizy korelacji czterech czynników mocnych stron charakteru i cech osobowości w grupie licealistów

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Troska o innych		0,63**	0,22**		
Samokontrola	-0,28**		0,33**	0,25**	
Intelekt-dominacja	0,37**	0,21**			0,63**
Pozytywna emocjonalność	0,54**		0,23**	0,52**	

* $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od 0,30.

Czynnik troski o innych koreluje z ugodowością, czynnik samokontroli koreluje z sumiennością, czynnik intelektu i dominacji koreluje z intelektem i ekstrawersją, a czynnik pozytywnej emocjonalności koreluje z ekstrawersją i stabilnością emocjonalną. Jest to schemat podobny do tego otrzymanego w grupie gimnazjalistów. Wyjątek stanowią pojawiające się w grupie gimnazjalistów istotne (powyżej 0,30) związki między troską o innych a sumiennością oraz pozytywną emocjonalnością i ugodowością. Takie związki nie pojawiły się w grupie licealistów.

Analogicznie do grupy gimnazjalistów – w tabeli 34 zaprezentowano również model związków dwóch ogólnych czynników mocnych stron (dobroci i dociekliwości) z pięcioma cechami osobowości.

Tabela 34

Wynik analizy korelacji dwóch czynników mocnych stron charakteru i cech osobowości w grupie licealistów

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Dobroć		0,57**	0,35**		
Dociekliwość	0,62**	0,25**	0,24**	0,30**	0,50**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Czynnik dobroć w grupie licealistów koreluje z ugodowością i sumiennością, natomiast czynnik dociekliwość koreluje z ekstrawersją, stabilnością i intelektem. Jest to również schemat podobny do schematu związków cech i metacech osobowości. Wyjątkiem jest związek ze stabilnością emocjonalną. Zgodnie ze teorią (i wynikami badań; DeYoung, 2006; DeYoung i in., 2002; Digman, 1997; Strus, Ciecuch, 2014) dotyczącą alfy i bety – to dobroć (a nie dociekliwość) powinna korelować ze stabilnością emocjonalną.

6.5.3. Związki mocnych stron charakteru z cechami osobowości w grupie osób dorosłych w wieku 19–24 lata. Tak jak w poprzednich grupach wiekowych – przedstawione zostaną wyniki analizy korelacji cech osobowości z mocnymi stronami charakteru w trzech wariantach – 24 charakterystyk, trzech czynników, opisanych w części dotyczącej analizy hierarchicznej i dwóch ogólnych czynników. Rezultaty analiz przedstawiono w tabeli 35.

Tabela 35

Wynik analizy korelacji 24 mocnych stron charakteru i cech osobowości w grupie 19–24-latków

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Wdzięczność		0,49**	0,28**		0,20**
Nadzieja	0,33**	0,31**	0,26**	0,46**	0,23**
Humor	0,50**	0,30**		0,22**	0,30**
Duchowość		0,30**	0,27**		
Podziw dla piękna		0,36**	0,20**	-0,16**	0,36**
Przebaczenie		0,42**			
Skromność	-0,41**		0,20**		-0,27**
Roztropność		0,28**	0,45**		
Samoregulacja			0,51**	0,29**	
Przynależność	0,55**	0,48**	0,19**		
Uczciwość		0,60**	0,30**		
Przywództwo	0,50**	0,36**	0,30**	0,19**	0,25**
Zdolność do kochania	0,40**	0,41**	0,22**	0,23**	
Życzliwość	0,24**	0,65**	0,27**		0,29**
Inteligencja społeczna	0,52**	0,35**	0,23**		0,35**
Waleczność	0,41**				0,40**
Pracowitość			0,53**	0,26**	
Spójność		0,55**	0,41**	0,23**	
Werwa	0,41**	0,30**	0,36**	0,37**	0,37**
Oryginalność	0,37**				0,57**
Ciekawość	0,33**	0,35**	0,26**	0,26**	0,52**
Rozsądek		0,28**	0,54**		0,22**
Pasja zdobywania wiedzy		0,27**	0,33**		0,56**
Szerokie horyzonty umysłowe	0,28**	0,43**	0,37**		0,44**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Największa liczba korelacji ujawniła się między mocnymi stronami a ugodowością. Z ekstrawersją najwyżej korelują: przynależność, inteligencja społeczna, przywództwo i humor (a więc mocne strony związane z funkcjonowaniem w grupie). Z ugodowością najwyżej korelują: życzliwość, uczciwość i spójność, czyli mocne strony związane z empatycznym, ciepłym, dobrym traktowaniem innych ludzi, okazywaniem im szacunku i oferowaniem swojej pomocy. Z sumiennością najwyżej korelują rozsądek, pracowitość, samoregulacja i roztropność, które związane są z rozważą w podejmowaniu decyzji, ostrożnym wążeniem

argumentów, podejmowaniem przemyślanych decyzji i tendencją do wywiązywania się ze swoich zadań, samodyscypliną. Stabilność wiąże się jedynie z nadzieją i werwą, a więc energią i optymizmem w patrzeniu na przyszłość. Intellect natomiast związany jest z oryginalnością, pasją zdobywania wiedzy i ciekawością, czyli mocnymi stronami, które posiada osoba dążąca do zdobywania informacji, ciekawa świata, umiejąca myśleć niestandardowo.

Przy podziale na trzy czynniki mocnych stron – pojawia się znany już schemat relacji między mocnymi stronami a cechami osobowości. Zaprezentowano go w tabeli 36.

Tabela 36

Wynik analizy korelacji trzech czynników mocnych stron charakteru i cech osobowości w grupie dorosłych w wieku 19–24 lat

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Troska o innych		0,70**	0,25**		
Samokontrola			0,62**	0,21**	
Docieklność	0,55**			0,26**	0,54**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Czynnik docieklności (złożony z mocnych stron związanych nie tylko z intelektem, ale i pozytywną emocjonalnością) koreluje z intelektem i ekstrawersją. Czynnik troski o innych (grupujący mocne strony związane z ciepłem i szacunkiem w relacjach interpersonalnych) koreluje z ugodowością. Czynnik samokontroli (związany z samoograniczaniem się, samokontrolą i samoregulacją) koreluje z sumiennością. Każdy z tych związków doskonale wpisuje się w teorię i jest całkowicie spodziewany.

Kolejnym krokiem było sprawdzenie związków między cechami osobowości a dwoma ogólnymi, nieskorelowanymi ze sobą czynnikami mocnych stron. Wyniki przedstawiono w tabeli 37.

Tabela 37

Wynik analizy korelacji dwóch czynników mocnych stron charakteru i cech osobowości w grupie 19–24 lata

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Dobroć		0,59**	0,50**		
Docieklivość	0,57**	0,29**		0,28**	0,55**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Czynnik dobroć koreluje z ugodowością i sumiennością, a czynnik docieklivość – z ekstrawersją i intelektem. Schemat związków ponownie dobrze oddaje teoretyczne i potwierdzone empirycznie związki między cechami i metacechami osobowości (DeYoung, 2006; DeYoung i in., 2002; Digman, 1997; Strus, Ciecuch, 2014) poza brakiem spodziewanego związku między dobrocią a stabilnością emocjonalną).

6.5.4. Związki mocnych stron charakteru z cechami osobowości w grupie osób

dorosłych w wieku powyżej 25. r.ż. W tabeli 38 przedstawiono korelacje 24 mocnych stron z cechami osobowości.

Tabela 38

Związki 24 mocnych stron charakteru i cech osobowości w grupie dorosłych powyżej 25. r.ż.

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Wdzięczność		0,49**	0,22**		
Nadzieja	0,31**	0,43**		0,52**	0,32**
Humor	0,48**	0,38**		0,26**	0,36**
Duchowość		0,36**	0,21**		
Podziw dla piękna		0,48**	0,25**		0,26**
Przebaczenie		0,43**			
Skromność	-0,35**	0,24**	0,35**		-0,31**
Roztropność		0,32**	0,48**		
Samoregulacja			0,47**	0,26**	
Przynależność	0,45**	0,53**		0,32**	0,28**
Uczciwość		0,59**	0,28**		

Przywództwo	0,47**	0,39**	0,27**	0,28**	0,34**
Zdolność do kochania	0,30**	0,55**	0,26**		
Życzliwość	0,21**	0,71**	0,31**	0,20**	
Inteligencja społeczna	0,49**	0,52**	0,21**	0,28**	0,40**
Waleczność	0,53**	0,18**			0,49**
Pracowitość		0,29**	0,61**		
Spójność		0,50**	0,43**		
Werwa	0,48**	0,40**	0,26**	0,36**	0,31**
Oryginalność	0,49**			0,24**	0,63**
Ciekawość	0,35**	0,46**		0,33**	0,42**
Rozsądek		0,36**	0,43**		0,21**
Pasja zdobywania wiedzy	0,28**	0,29**		0,22**	0,46**
Szerokie horyzonty umysłowe	0,21**	0,31**	0,29**	0,23**	0,36**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Ekstrawersja koreluje najsilniej z walecznością, inteligencją społeczną, oryginalnością, werwą i humorem, czyli mocnymi stronami związanymi z energią, dynamicznością i pozytywną emocjonalnością. Ugodowość koreluje z uczciwością, zdolnością do kochania, przynależnością i spójnością, czyli mocnymi stronami związanymi z relacjami opartymi na szacunku, traktowaniem ludzi w sprawiedliwy sposób, umiejętnością okazywania i przyjmowania miłości od innych. Sumienność koreluje z pracowitością, roztropnością i samoregulacją (mocnymi stronami związanymi z ostrożnym podejmowaniem decyzji oraz wykonywaniem swoich obowiązków). Stabilność emocjonalna koreluje przede wszystkim z nadzieją (optymizmem w patrzeniu w przyszłość). Intelpekt koreluje z oryginalnością, walecznością, pasją zdobywania wiedzy i ciekawością (czyli zdobywaniem wiedzy i odważnym broniem swoich poglądów oraz ludzi będących w potrzebie).

Kolejnym krokiem było sprawdzenie związków między cechami osobowości a trzema czynnikami mocnych stron wybranych na drodze hierarchicznej analizy czynnikowej – dociekliwością, troską o innych i samokontrolą. Wyniki przedstawione zostały w tabeli 39.

Tabela 39

Związki między trzema czynnikami mocnych stron i pięcioma cechami osobowości w grupie dorosłych powyżej 25. r.ż.

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
Troska o innych		0,59**	0,24**		
Samokontrola			0,63**	0,21**	
Dociekliwość	0,65**	0,41**		0,35**	0,64**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Związki cech osobowości z czynnikami troski o innych i samokontroli są powtórzeniem związków uzyskanych w grupie 19–24 lata – troska o innych koreluje z ugodowością, a samokontrola – z sumiennością. Wynikiem nie spotkanym w żadnej wcześniejszej grupie wiekowej jest duża liczba związków między cechami osobowości a dociekliwością. Jedynie jej związek z sumiennością jest nieistotny. Jest to zapewne skutkiem tego, że czynnik dociekliwości w tej grupie był wyjątkowo pojemny, zawierał skale związane nie tylko z intelektem, dążeniem do wiedzy, ale także z pozytywną emocjonalnością, funkcjonowaniem w grupie (przywództwo, przynależność). Z tego względu wiąże się ona nie tylko z ekstrawersją i intelektem (choć są to zdecydowanie najwyższe korelacje), ale także z ugodowością i stabilnością emocjonalną.

Analogicznie do wszystkich poprzednich grup wiekowych – zbadano związki między dwoma ogólnymi, nieskorelowanymi ze sobą czynnikami mocnych stron a cechami osobowości. Wyniki zaprezentowano w tabeli 40.

Tabela 40

Związki między dwoma czynnikami mocnych stron a pięcioma cechami osobowości w grupie dorosłych powyżej 25. r.ż.

	Ekstrawersja	Ugodowość	Sumienność	Stabilność	Intelekt
--	---------------------	------------------	-------------------	-------------------	-----------------

Dobroć		0,54**	0,45**		-0,20**
Dociekliwość	0,63**	0,44**		0,37**	0,62**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Ponieważ nie zmienia się zawartość czynnika dociekliwości, korelacje z cechami osobowości są takie same jak w przypadku rozwiązania trzyczynnikowego – dociekliwość jest najsilniej związana z ekstrawersją i intelektem, ale także z ugodowością i stabilnością emocjonalną. Dobroć jest związana z ugodowością i sumiennością.

6.6. Podsumowanie

W celu podsumowania opisywanych w tym podrozdziale związków, w tabeli poniżej (tabela 41) zamieszczono wszystkie korelacje zachodzące między dwoma ogólnymi czynnikami mocnych stron (dobrocią oraz dociekliwością) i cechami osobowości we wszystkich grupach wiekowych.

Tabela 41

Związki między dwoma czynnikami mocnych stron a pięcioma cechami osobowości we wszystkich grupach wiekowych

	Dobroć					Dociekliwość			
	GIM	LO	19–24	25+		GIM	LO	19–24	25+
Ekstrawersja					0,53**	0,62**	0,57**	0,63**	
Ugodowość	0,43**	0,57**	0,59**	0,54**	0,39**	0,25**	0,29**	0,44**	
Sumiennność	0,53**	0,35**	0,50**	0,45**		0,24**			
Stabilność						0,30**	0,28**	0,37**	
Intelekt	0,23**			-0,20**	0,54**	0,50**	0,55**	0,62**	

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. GIM – grupa gimnazjalistów, LO – grupa licealistów, 19–24 – grupa dorosłych w wieku 19–24 lata, 25+ – grupa osób dorosłych powyżej 25. r.ż.

Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Schemat związków czynnika dobroć z cechami osobowości jest taki sam we wszystkich grupach wiekowych – dobroć istotnie i dość silnie ($r \geq 0,30$) wiąże się z ugodowością i sumiennością. Dociekliwość we wszystkich grupach wiekowych łączy się z ekstrawersją i intelektem. Ponadto – łączy się z ugodowością w grupie gimnazjalistów i osób dorosłych powyżej 25. r.ż., a także ze stabilnością emocjonalną w grupie licealistów i dorosłych powyżej 25. r.ż.

6.7. Weryfikacja hipotezy 2b o związkach wartości i mocnych stron charakteru

Do zbadania związków mocnych stron charakteru z wartościami w podejściu skoncentrowanym na zmiennych wykorzystano dwie analizy: analizę korelacji i skalowanie wielowymiarowe.

6.7.1. Związki mocnych stron charakteru i preferencji wartości w grupie

gimnazjalistów. Pierwszym krokiem przy badaniu związków mocnych stron charakteru z preferencjami wartości było sprawdzenie zachodzących między tymi zmiennymi korelacji. Wynik analizy korelacji 24 mocnych stron z 19 wartościami przedstawiona została w tabeli 42.

Tabela 42

Związki 24 mocnych stron charakteru z 19 wartościami w grupie gimnazjalistów

	UNT	UNN	UNC	BEC	BED	HU	COI	COR	TR	SES	SEP	FA	POR	POD	AC	HE	ST	SDA	SDT
Wdzięczność	0,34**	0,24**	0,41**	0,39**	0,45**	0,25**	0,30**		0,42**	0,20**	0,25**	0,23**			0,23**	0,33**	0,23**	0,21**	0,25**
Nadzieja	0,26**	0,21**	0,36**	0,32**	0,32**	0,24**	0,25**		0,26**	0,20**	0,22**	0,24**			0,28**	0,36**	0,36**	0,29**	0,26**
Humor	0,22**		0,25**	0,24**	0,28**		0,23**				0,22**	0,25**			0,27**	0,35**	0,38**	0,25**	0,27**
Duchowość	0,40**	0,30**	0,47**	0,27**	0,38**	0,30**	0,41**	0,36**	0,60**	0,33**	0,31**	0,21**			0,21**		0,25**		0,25**
Podziw dla piękna	0,25**	0,393**	0,25**									0,25**				0,29**	0,28**	0,20**	0,29**
Przebaczenie	0,27**		0,25**	0,27**	0,24**		0,31**			0,20**									
Skromność	0,29**	0,20**	0,31**	0,26**	0,30**	0,34**	0,26**	0,27**	0,29**										0,28**
Roztropność	0,24**	0,27**	0,28**			0,30**	0,41**	0,38**	0,34**	0,25**	0,30**							0,23**	0,31**
Samoregulacja	0,21**						0,30**	0,29**	0,20**		0,24**								
Przynależność	0,42**	0,27**	0,32**	0,35**	0,34**	0,36**	0,37**	0,37**	0,40**	0,33**	0,40**	0,26**			0,27**		0,22**	0,33**	0,41**
Uczciwość	0,50**	0,29**	0,58**	0,46**	0,43**	0,44**	0,43**	0,40**	0,50**	0,36**	0,33**	0,24**	-0,26**		0,22**			0,22**	0,31**
Przywództwo									0,21**					0,31**	0,25**		0,29**		
Zdolność do kochania	0,33**	0,20**	0,34**	0,41**	0,43**	0,33**	0,34**		0,34**	0,21**	0,25**	0,26**			0,24**	0,27**	0,22**	0,28**	0,25**
Życzliwość	0,41**	0,35**	0,53**	0,42**	0,42**	0,32**	0,40**	0,29**	0,38**	0,30**	0,29**	0,28**					0,22**	0,28**	0,32**
Inteligencja społeczna	0,30**		0,30**	0,33**	0,40**	0,26**	0,36**		0,33**	0,31**	0,32**	0,29**			0,34**	0,27**		0,32**	0,41**
Waleczność	0,31**	0,39**	0,39**	0,25**	0,33**	0,26**	0,28**	0,33**	0,33**	0,41**	0,23**	0,24**			0,21**		0,24**	0,26**	0,40**
Pracowitość	0,32**	0,31**	0,33**	0,24**	0,23**	0,29**	0,37**	0,43**	0,39**	0,31**	0,33**	0,28**			0,21**		0,24**	0,25**	0,35**
Spójność	0,20**	0,25**	0,29**				0,33**	0,30**	0,21**		0,20**								0,25**
Werwa	0,25**	0,23**	0,37**	0,34**	0,35**		0,23**		0,23**	0,28**	0,23**	0,25**			0,27**	0,41**	0,32**	0,22**	0,25**
Oryginalność		0,30**	0,26**	0,21**	0,26**	0,22**			0,24**			0,31**			0,37**	0,34**	0,47**	0,25**	0,34**
Ciekawość		0,33**		0,33**	0,29**		0,20**	0,24**	0,31**	0,20**		0,30**			0,25**	0,26**	0,35**	0,32**	0,35**
Rozsądek	0,38**	0,27**	0,36**	0,22**	0,26**	0,35**	0,39**	0,38**	0,37**	0,31**	0,30**	0,21**			0,20**			0,33**	0,40**
Pasja zdobywania wiedzy		0,39**	0,24**	0,29**		0,23**	0,21**	0,34**	0,31**	0,27**	0,20**	0,20**			0,22**		0,25**	0,23**	0,32**
Szerokie horyzonty umysłowe	0,32**	0,28**	0,39**	0,42**	0,44**	0,28**	0,37**	0,26**	0,36**	0,34**	0,28**	0,37**			0,21**	0,24**	0,34**	0,33**	0,42**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Skróty wartości wyjaśnione w tabeli 4. Ze względu na dużą liczbę związków – usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Najsilniejszy związek jest między tradycją a duchowością ($r = 0,60$) oraz między uniwersalizmem społecznym i uczciwością ($r = 0,58$) oraz uniwersalizmem społecznym i życzliwością ($r = 0,53$). Najłabsze związki są pomiędzy mocnymi stronami a wartościami władzy, co jest zrozumiałe, jako że wartości władzy wiążą się z dominacją, mają charakter raczej egocentryczny, a nie altruistyczny, w związku z czym nie powinny korelować wysoko dodatnio z pożądanymi społecznie charakterystykami człowieka.

W kolejnym kroku – zbadano związki między wartościami a czterema czynnikami mocnych stron. Wyniki zaprezentowano w tabeli 43.

Tabela 43

Związki 4 czynników mocnych stron z 19 wartościami w grupie gimnazjalistów

	Troska o innych	Samokontrola	Intelekt	Pozytywna emocjonalność
Uniwersalizm – tolerancja	0,42**	0,31**		0,26**
Uniwersalizm ekologiczny	0,22**	0,28**	0,29**	
Uniwersalizm społeczny	0,44**	0,29**		0,34**
Życzliwość – troskliwość	0,41**			0,36**
Życzliwość – niezawodność	0,45**			0,36**
Pokora	0,34**	0,32**		
Przystosowanie do innych	0,37**	0,42**		0,21**
Przystosowanie do reguł	0,27**	0,45**	0,22**	
Tradycja	0,39**	0,35**		0,22**
Bezpieczeństwo społeczne	0,32**	0,26**	0,21**	
Bezpieczeństwo osobiste	0,29**	0,32**		
Prestiż	0,24**		0,31**	
Władza nad zasobami	-0,22**	-0,20**		
Władza nad ludźmi			0,33**	
Osiągnięcia			0,32**	0,23**
Hedonizm			0,23**	0,44**
Stymulacja			0,47**	0,26**
Kierowanie sobą w działaniu	0,24**	0,21**	0,25**	0,20**
Kierowanie sobą w myśleniu	0,31**	0,30**	0,34**	

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Ze względu na dużą liczbę związków – usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od 0,30.

Czynnik troska o innych koreluje najsilniej z wartościami przekraczania siebie – życzliwością i uniwersalizmem – oraz z zachowawczością – przystosowaniem, tradycją i bezpieczeństwem. Czynniki samokontroli koreluje z zachowawczością – przystosowaniem, tradycją i bezpieczeństwem. Czynniki intelektu koreluje z wartościami otwartości i umacniania siebie, a czynnik pozytywnej emocjonalności – z wartościami przekraczania siebie (uniwersalizmem i życzliwością) oraz hedonizmem. Wynikiem, który zaskakuje, jest fakt związku czynnika intelektu z ceniением władzy nad ludźmi. Wydaje się, że klucz do interpretacji tego związku został przedstawiony w tabeli 43, w której ukazany jest związek między tą wartością a mocną stroną przywództwo (wchodzącej w skład czynnika intelektu).

Tabela 44

Związki 2 czynników mocnych stron z 19 wartościami w grupie gimnazjalistów

	Dobroć	Docieklność
Uniwersalizm – tolerancja	0,46**	0,24**
Uniwersalizm ekologiczny	0,33**	0,30**
Uniwersalizm społeczny	0,45**	0,36**
Życzliwość – troskliwość	0,32**	0,39**
Życzliwość – niezawodność	0,34**	0,40**
Pokora	0,43**	
Przystosowanie do innych	0,51**	0,22**
Przystosowanie do reguł	0,49**	
Tradycja	0,48**	0,28**
Bezpieczeństwo społeczne	0,37**	0,25**
Bezpieczeństwo osobiste	0,39**	0,21**
Prestiż	0,20**	0,35**
Władza nad zasobami	-0,26**	
Władza nad ludźmi		
Osiągnięcia		0,36**
Hedonizm		0,46**
Stymulacja		0,49**
Kierowanie sobą w działaniu	0,29**	0,30**
Kierowanie sobą w myśleniu	0,40**	0,33**

** $p \leq 0,01$

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od 0,30.

Czynnik dobroci związany był z wartościami przekraczania siebie i zachowawczości (najsilniejszy związek z przystosowaniem do innych – $r = 0,51$). Czynniki dociekliwości korelowały z wartościami otwartości na zmiany oraz z uniwersalizmem społecznym, życzliwością oraz prestiżem.

Pojawia się zatem spójny wzór zależności. Mocne strony związane z wymiarem dobroci – ciepłymi relacjami interpersonalnymi i sumiennym wypełnianiem swoich obowiązków – związane są z wartościami z wymiaru zachowawczości i przekraczania siebie, podczas gdy mocne strony związane z wymiarem dociekliwości – pozytywną emocjonalnością, energią w relacjach i intelektem – łączą się z wartościami otwartości na zmiany i przekraczania siebie (zwłaszcza uniwersalizmem i życzliwością).

Takie wnioski potwierdzają relacje między dwoma czynnikami mocnych stron i czterema wartościami wyższego rzędu badane za pomocą analizy korelacji i skalowania wielowymiarowego. Wyniki tych analiz przedstawia tabela 45 i rysunek 16.

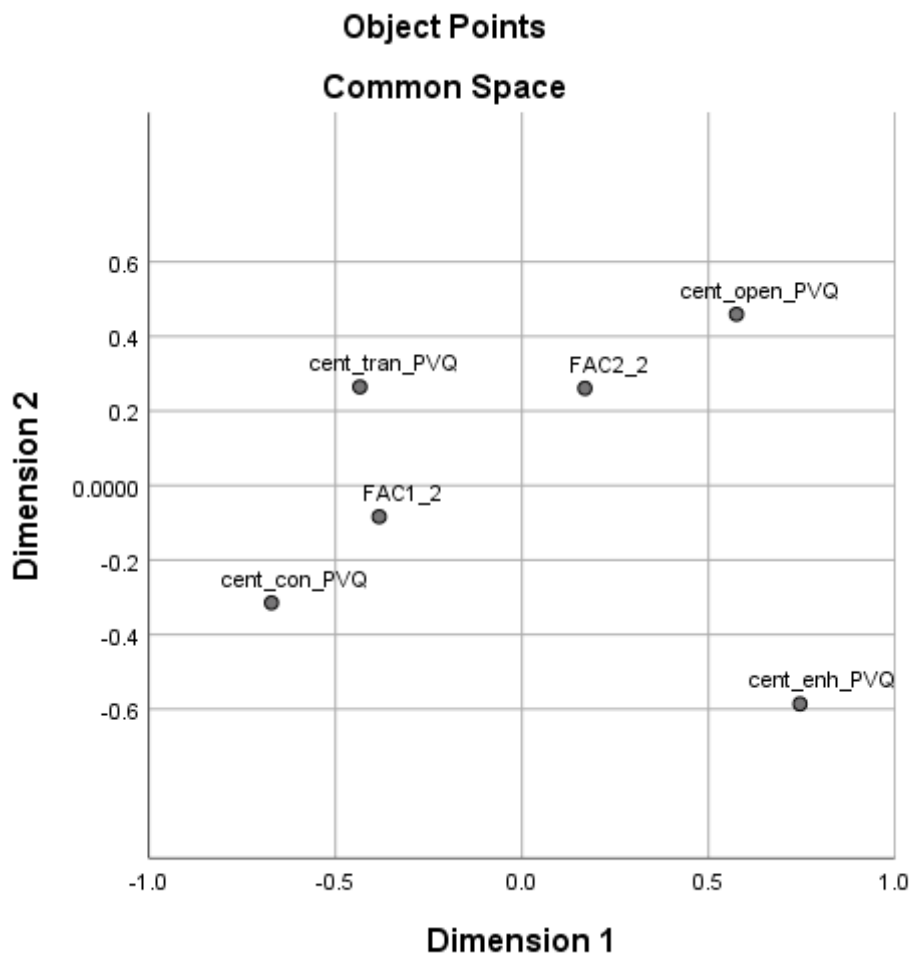
Tabela 45

Związki dwóch czynników mocnych stron z czterema wartościami wyższego rzędu w grupie gimnazjalistów

	Dobroć	Dociekliwość
Zachowawczość	0,60**	0,34**
Przekraczanie siebie	0,51**	0,45**
Otwartość na zmiany	0,24**	0,53**
Umacnianie siebie		0,21**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od 0,30.

Rysunek 16. Wynik skalowania wielowymiarowego dwóch czynników mocnych stron i czterech typów wartości. Stress 1 = 0,01014.

FAC1_2 – dobroć, FAC 2_2 – dociekliwość, cent_con_PVQ – wartości zachowawczości (centrowane), cent_tran_PVQ – wartości przekraczania siebie (centrowane), cent_open_PVQ – wartości otwartości na zmiany (centrowane), cent_enh_PVQ – wartości umacniania siebie (centrowane).

Do analizy skalowania wielowymiarowego wykorzystano centrowane wyniki preferencji wartości. Procedura centrowania (ipsatyzacji) przebiega następująco (Cieciuch, 2013): (1) oblicza się wartość średniej dla itemów składających się na daną wartość, (2) oblicza się wartość średniej dla wszystkich itemów narzędzia, (3) od średniej dla danej wartości odejmuje się średnią dla wszystkich itemów narzędzia. Wynikiem tej procedury jest

wartość centrowana (zipsatyzowana). Dzięki zastosowaniu procedury centracji (ipsatyzacji), minimalizuje się znaczenie preferowania przez osobę badaną jednej części skali (np. wybierania głównie odpowiedzi 5 i 6). Jest to procedura często wykorzystywana przez Schwartza (2006) w badaniach struktury wartości.

Zgodnie z wynikami skalowania wielowymiarowego – czynnik dobroć znajduje się w sąsiedztwie (świadczącym o dużej sile związku między tymi zmiennymi) preferencji wartości zachowawczości i przekraczania siebie, a czynnik dociekliwości – silniej związany jest z preferencjami wartości otwartości na zmiany. Warto zwrócić uwagę na dwie rzeczy: (1) wartości wyższego rzędu rozkładają się dość równomiernie na kole oraz (2) wartości umacniania siebie są znacznie oddalone zarówno od innych wartości wyższego rzędu, jak i od obydwu czynników mocnych stron.

6.7.2. Związki mocnych stron charakteru i preferencji wartości w grupie licealistów.

Pierwszym krokiem analiz związków między mocnymi stronami a preferencjami wartości było zbadanie zachodzących między nimi korelacji. Najpierw sprawdzono zawiązki zachodzące między 24 mocnymi stronami a 19 wartościami. Wyniki przedstawiono w tabeli 46.

Tabela 46

Związki 24 mocnych stron z 19 wartościami w grupie licealistów

	UNT	UNN	UNC	BEC	BED	HU	COI	COR	TR	SES	SEP	FA	POR	POD	AC	HE	ST	SDA	SDT
Wdzięczność	0,21**		0,22**	0,34**	0,24**				0,37**							0,20**			
Nadzieja									0,23**						0,26**	0,35**	0,30**		0,22**
Humor													0,23**	0,21**	0,24**	0,34**	0,26**		
Duchowość			0,21**				0,23**		0,47**										
Podziw dla piękna	0,37**	0,42**	0,24**	0,25**											0,25**			0,26**	0,40**
Przebaczenie	0,40**		0,36**	0,20**	0,21**		0,43**	0,20**											
Skromność	0,26**		0,36**	0,21**		0,41**	0,25**						-0,35**	-0,38**					
Roztropność	0,24**	0,27**	0,26**		0,20**	0,22**	0,28**	0,39**	0,27**	0,23**	0,36**								
Samoregulacja	0,31**	0,22**	0,22**			0,26**	0,39**	0,38**	0,25**		0,22**		-0,21**	-0,23**					
Przynależność	0,47**		0,40**	0,34**	0,40**	0,26**	0,35**	0,30**	0,22**	0,20**	0,21**		-0,21**						0,22**
Uczciwość	0,48**	0,26**	0,52**	0,39**	0,35**	0,29**	0,47**	0,38**	0,38**	0,29**	0,30**								
Przywództwo														0,37**	0,32**	0,21**	0,26**	0,21**	0,27**
Zdolność do kochania			0,20**	0,38**	0,31**				0,31**						0,20**	0,29**			
Życzliwość	0,48**	0,25**	0,53**	0,48**	0,41**	0,29**	0,36**		0,20**				-0,20**						
Inteligencja społeczna	0,32**	0,24**	0,29**	0,31**	0,33**	0,22**	0,33**	0,23**	0,25**	0,27**						0,23**			
Waleczność	0,29**	0,24**	0,38**	0,32**	0,26**	0,21**		0,20**		0,22**					0,23**				0,31**
Pracowitość								0,40**	0,33**		0,30**								
Spójność	0,23**		0,28**		0,21**	0,23**	0,26**	0,32**	0,21**				-0,23**						
Werwa									0,22**						0,26**	0,43**	0,30**		
Oryginalność				0,22**	0,22**										0,36**	0,31**	0,34**	0,38**	0,40**
Ciekawość		0,23**		0,25**	0,22**										0,38**	0,21**	0,30**	0,24**	0,35**
Rozsądek	0,26**	0,31**	0,28**	0,22**			0,31**	0,27**	0,23**		0,23**								0,20**
Pasja zdobywania wiedzy	0,29**	0,22**	0,21**	0,21**	0,21**		0,28**	0,23**		0,21**					0,35**		0,25**	0,25**	0,39**
Szerokie horyzonty umysłowe	0,27**	0,20**	0,24**	0,30**	0,37**										0,22**	0,30**	0,20**	0,25**	0,32**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Skróty wartości wyjaśnione w tabeli... Ze względu na dużą liczbę związków – usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Najwyższe korelacje zachodziły między uniwersalizmem społecznym a życzliwością ($r = 0,53$) i uczciwością ($r = 0,52$) oraz między uniwersalizmem-tolerancją a życzliwością i uczciwością ($r = 0,48$) i wartością życzliwość-troskliwość a życzliwością ($r = 0,48$). Co ciekawe – wartości władzy korelowały ujemnie ze skromnością.

Kolejnym krokiem było sprawdzenie związków między wartościami a czterema czynnikami mocnych stron. Wyniki zaprezentowano w tabeli 47.

Tabela 47

Związki 4 czynników mocnych stron z 19 wartościami w grupie licealistów

	Troska o innych	Samokontrola	Intelekt-dominacja	Pozytywna emocjonalność
Uniwersalizm - tolerancja	0,55**		0,21**	
Uniwersalizm ekologiczny	0,23**	0,27**	0,29**	
Uniwersalizm społeczny	0,59**			
Życzliwość - troskliwość	0,43**		0,27**	
Życzliwość - niezawodność	0,41**		0,25**	
Pokora	0,42**			
Przystosowanie do innych	0,49**	0,28**		
Przystosowanie do reguł	0,35**	0,37**		
Tradycja	0,30**	0,24**		0,28**
Bezpieczeństwo społeczne				
Bezpieczeństwo osobiste	0,22**	0,32**		
Prestiż			0,21**	
Władza nad zasobami	-0,33**			
Władza nad ludźmi	-0,34**		0,26**	
Osiągnięcia			0,44**	0,22**
Hedonizm			0,28**	0,42**
Stymulacja			0,36**	0,28**
Kierowanie sobą w działaniu			0,38**	
Kierowanie sobą w myśleniu			0,48**	

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji $r < 0,20$, a pogrubione związki $r \geq 0,30$.

Czynnik troski o innych związany był najsilniej z uniwersalizmem społecznym ($r = 0,59$), uniwersalizmem-tolerancją ($r = 0,55$) i przystosowaniem do innych ($r = 0,49$). Ujemnie z tym czynnikiem wiązały się wartości władzy ($r = -0,34$ dla władzy nad ludźmi i $r = -0,33$ dla

władzy nad zasobami). Czynniki samokontroli korelował z przystosowaniem do reguł ($r = 0,37$) i bezpieczeństwem osobistym ($r = 0,32$). Czynniki intelektu i dominacji wiązały się z ceniением wartości kierowania sobą w myśleniu ($r = 0,48$) i osiągnięć ($r = 0,44$), a czynniki pozytywnej emocjonalności – z hedonizmem ($r = 0,42$),

Następnie, przeprowadzono analizy związków mocnych stron i wartości było sprawdzenie korelacji zachodzących między dwoma czynnikami mocnych stron z 19 wartościami. Wyniki przedstawione zostały w tabeli 48.

Tabela 48

Związki 2 czynników mocnych stron charakteru z 19 wartościami w grupie licealistów

	Dobroć	Dociekliwość
Uniwersalizm - tolerancja	0,56**	
Uniwersalizm ekologiczny	0,33**	
Uniwersalizm społeczny	0,57**	
Życzliwość - troskliwość	0,38**	0,29**
Życzliwość - niezawodność	0,38**	0,28**
Pokora	0,44**	
Przystosowanie do innych	0,56**	
Przystosowanie do reguł	0,47**	
Tradycja	0,38**	
Bezpieczeństwo społeczne	0,25**	
Bezpieczeństwo osobiste	0,34**	
Prestiż		
Władza nad zasobami	-0,32**	
Władza nad ludźmi	-0,33**	0,31**
Osiągnięcia		0,45**
Hedonizm		0,46**
Stymulacja		0,43**
Kierowanie sobą w działaniu		0,30**
Kierowanie sobą w myśleniu		0,39**

**** $p \leq 0,01$.**

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Czynnik dobroci korelował dodatnio z wartościami przekraczania siebie (m.in. uniwersalizmem społecznym [$r = 0,57$], uniwersalizmem-tolerancją [$r = 0,56$]) i zachowawczości (m.in. przystosowaniem do innych [$r = 0,56$], przystosowaniem do reguł [$r = 0,47$] i pokorą [$r = 0,44$]). Ujemnie wiązał się z wartościami władzy nad innymi ($r = -0,33$) i władzy nad zasobami ($r = -0,32$). Czynniki dociekliwości łączyły się natomiast z wartościami otwartości na zmiany (m.in. hedonizmem [$r = 0,46$] i stymulacją [$r = 0,43$]) oraz wartościami umacniania siebie (osiągnięciami [$r = 0,45$] i władzą nad innymi [$r = 0,31$]). Ciekawa jest więc relacja między czynnikami mocnych stron a wartościami władzy – jeden czynnik koreluje z nimi dodatnio, a drugi – ujemnie. Wyniki takie potwierdza jeszcze korelacja dwóch czynników z czterema typami wartości, której wyniki przedstawiono w tabeli 49.

Tabela 49

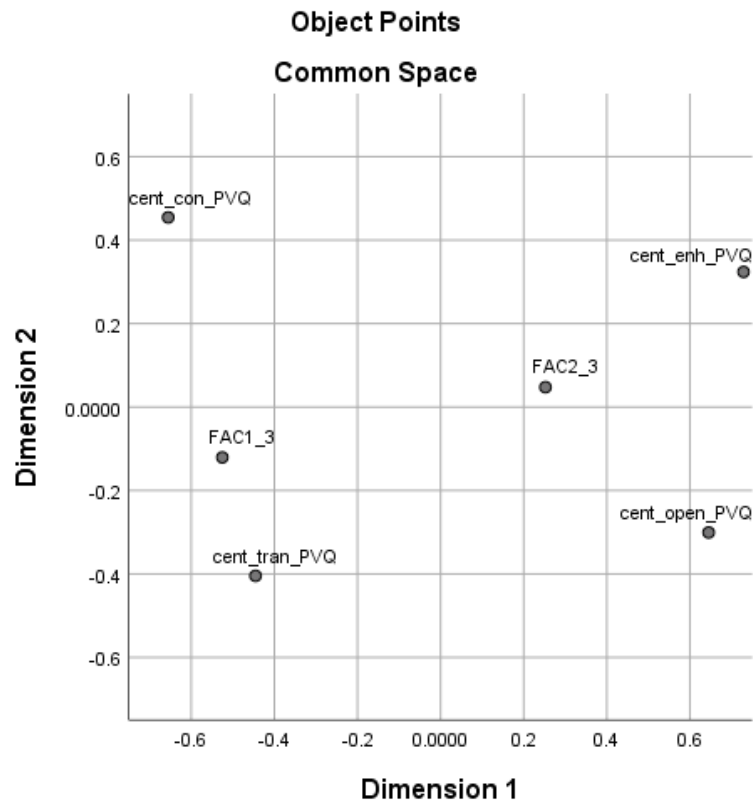
Związki dwóch czynników mocnych stron z czterema ogólnymi typami wartości w grupie licealistów

	Dobroć	Dociekliwość
Zachowawczość	0,56**	
Przekraczanie siebie	0,62**	0,24**
Otwartość na zmiany		0,55**
Umacnianie siebie	-0,29**	0,36**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od 0,30.

Taki wzór zależności potwierdzony jest również w analizie skalowania wielowymiarowego (rysunek 17). Do tych analiz wykorzystano dwa czynniki mocnych stron (najbardziej ogólne i nieskorelowane ze sobą w każdej z grup wiekowych) oraz centrowane dane z czterech typów wartości.

Rysunek 17. Wyniki skalowania wielowymiarowego dla dwóch czynników mocnych stron i czterech typów wartości (dane centrowane). Stress 1 = 0,031.

FAC1_2 – dobroć, FAC2_2 – dociekliwość, cent_con_PVQ – wartości zachowawczości (centrowane), cent_tran_PVQ – wartości przekraczania siebie (centrowane), cent_open_PVQ – wartości otwartości na zmiany (centrowane), cent_enh_PVQ – wartości umacniania siebie (centrowane).

Widać tutaj znaczne zróżnicowanie związków między czynnikami mocnych stron a typami wartości – czynnik dobroć jest blisko związany z wartościami przekraczania siebie oraz (słabiej) z wartościami zachowawczości. Mówi to o pokrewieństwie tak rozumianej dobroci z cenieniem wartości związanych z dbaniem o innych ludzi i otaczający świat. Czynnik dociekliwość związany jest z wartościami umacniania siebie i otwartości na zmiany, zatem posiadanie takich mocnych stron jak werwa, przywództwo, oryginalność, szerokie horyzonty

umysłowe, humor itd. wiąże się z ceniением wartości związanych z samostanowieniem (kierowaniem sobą), dążeniem do osiągnięć, hedonizmem czy stymulacją.

6.7.3. Związki mocnych stron charakteru i preferencji wartości w grupie osób dorosłych w wieku 19–24 lata. Analogicznie do poprzednio omawianych grup wiekowych – relacje między mocnymi stronami a wartościami zbadano najpierw poprzez wykorzystanie analizy korelacji, a następnie – skalowanie wielowymiarowe. Jako pierwsze przedstawiono związki 24 mocnych stron i 19 wartości (tabela 50).

Tabela 50

Związki 24 mocnych stron i 19 wartości w grupie osób dorosłych w wieku 19–24 lata

	UNT	UNN	UNC	BEC	BED	HU	COI	COR	TR	SES	SEP	FA	POR	POD	AC	HE	ST	SDA	SDT
Wdzięczność	0,33**	0,22**	0,38**	0,41**	0,38**	0,22**	0,29**		0,35**	0,26**	0,27**		-0,21**						0,26**
Nadzieja	0,27**		0,21**	0,26**	0,21**				0,22**	0,26**	0,24**				0,24**		0,25**	0,30**	0,34**
Humor			0,21**	0,29**	0,28**										0,34**	0,37**	0,29**	0,28**	0,34**
Duchowość		0,20**	0,37**	0,20**	0,21**	0,22**	0,28**	0,30**	0,58**	0,37**	0,23**		-0,22**						
Podziw dla piękna	0,38**	0,36**	0,39**	0,29**	0,26**		0,25**		0,31**	0,31**	0,23**				0,23**		0,23**	0,21**	0,42**
Przebaczenie	0,30**		0,30**			0,21**	0,35**						-0,32**	-0,27**					
Skromność			0,22**			0,41**	0,25**	0,20**					-0,27**	-0,36**	-0,26**	-0,21**			-0,20**
Roztropność			0,32**		0,20**	0,28**	0,35**	0,45**	0,28**	0,30**	0,28**								
Samoregulacja		0,22**				0,21**		0,33**	0,21**							-0,24**			
Przynależność	0,24**		0,28**	0,37**	0,37**		0,27**				0,23**				0,20**	0,30**			
Uczciwość	0,46**		0,46**	0,37**	0,41**	0,27**	0,41**	0,24**	0,22**	0,27**			-0,27**	-0,27**					
Przywództwo	0,23**		0,20**	0,28**	0,27**									0,23**	0,28**	0,22**	0,23**	0,26**	0,30**
Zdolność do kochania	0,21**		0,24**	0,44**	0,38**						0,28**					0,27**		0,27**	0,22**
Życzliwość	0,44**		0,44**	0,52**	0,47**		0,41**		0,26**		0,20**		-0,26**	-0,22**				0,21**	0,29**
Inteligencja społeczna	0,31**		0,27**	0,30**	0,23**										0,28**	0,20**	0,33**	0,27**	0,35**
Waleczność														0,20**	0,23**	0,20**	0,34**	0,32**	0,35**
Pracowitość				0,20**				0,25**									0,21**	0,24**	0,21**
Spójność	0,33**		0,32**	0,43**	0,48**		0,25**			0,23**	0,24**		-0,24**					0,26**	
Werwa	0,30**	0,20**	0,23**	0,32**	0,25**				0,23**	0,23**	0,24**				0,33**	0,20**	0,41**	0,32**	0,43**
Oryginalność														0,25**	0,35**	0,27**	0,44**	0,34**	0,57**
Ciekawość	0,33**	0,26**	0,23**	0,30**	0,27**				0,27**	0,27**	0,24**				0,37**		0,39**	0,38**	0,54**
Rozsądek					0,25**		0,21**	0,28**		0,27**	0,24**				0,23**			0,26**	0,22**
Pasja zdobywania wiedzy	0,29**	0,22**			0,21**				0,23**	0,26**					0,31**		0,28**	0,30**	0,52**
Szerokie horyzonty umysłowe	0,26**		0,21**	0,32**	0,35**					0,21**	0,23**				0,30**			0,39**	0,41**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Skróty wartości wyjaśnione w tabeli 4. Ze względu na dużą liczbę związków – usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Najsilniejsze związki zachodzą między tradycją a duchowością ($r = 0,58$), kierowaniem sobą w myśleniu a: oryginalnością ($r = 0,57$), ciekawością ($r = 0,54$) i pasją zdobywania wiedzy ($r = 0,52$), a także wartością życzliwość-troskliwość a mocną stroną życzliwość ($r = 0,52$). W tej grupie wiekowej korelacje między wartościami a mocnymi stronami są dość silne.

Wyniki uzyskane w korelacji trzech czynników mocnych stron z 19 wartościami przedstawiono w tabeli 51.

Tabela 51

Analiza korelacji między 3 czynnikami mocnych stron i 19 wartościami w grupie 19–24 lata

	Dociekliwość	Troska o innych	Samokontrola
Osiągnięcia	0,41**		
Hedonizm	0,33**		-0,25**
Stymulacja	0,47**		
Kierowanie sobą w działaniu	0,41**		
Kierowanie sobą w myśleniu	0,54**		
Uniwersalizm - tolerancja		0,44**	
Uniwersalizm ekologiczny			0,20**
Uniwersalizm społeczny		0,52**	
Życzliwość – troskliwość	0,24**	0,49**	
Życzliwość - niezawodność		0,49**	
Pokora		0,30**	0,22**
Przystosowanie do innych		0,48**	
Przystosowanie do reguł		0,22**	0,41**
Tradycja		0,33**	0,22**
Bezpieczeństwo społeczne		0,28**	0,27**
Bezpieczeństwo osobiste		0,27**	
Prestiż			
Władza nad zasobami		-0,30**	
Władza nad ludźmi	0,29**	-0,29**	

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Czynnik dociekliwości wiąże się z wartościami kierowania sobą w myśleniu ($r = 0,54$), stymulacji ($r = 0,47$), osiągnięć ($r = 0,41$) i kierowania sobą w działaniu ($r = 0,41$). Czynnik troski o innych wiąże się z uniwersalizmem społecznym ($r = 0,52$), życzliwością-troskliwością

($r = 0,49$) i życzliwością-niezawodnością ($r = 0,49$), przystosowaniem do innych ($r = 0,48$), uniwersalizmem-tolerancją ($r = 0,44$). Istotna jest również ujemna korelacja z wartością władzy nad zasobami ($r = -0,30$). Czynniki samokontroli wiąże się z cenieniem wartości przystosowania do reguł ($r = 0,41$) – podobnie jak w każdej wcześniej analizowanej grupie wiekowej.

Przy analizie związków dwóch ogólnych, niezależnych od siebie czynników mocnych stron z wartościami zaobserwowano związki zaprezentowane w tabeli 52.

Tabela 52

Związki dwóch czynników mocnych stron z wartościami w grupie dorosłych w wieku 19–24 lata

	Dobroć	Dociekliwość
Uniwersalizm – tolerancja	0,42**	0,25**
Uniwersalizm ekologiczny	0,23**	
Uniwersalizm społeczny	0,49**	
Życzliwość – troskliwość	0,40**	0,31**
Życzliwość – niezawodność	0,42**	0,26**
Pokora	0,38**	
Przystosowanie do innych	0,48**	
Przystosowanie do reguł	0,39**	
Tradycja	0,36**	
Bezpieczeństwo społeczne	0,35**	
Bezpieczeństwo osobiste	0,29**	
Prestiż		
Władza nad zasobami	-0,31**	
Władza nad ludźmi	-0,29**	0,25**
Osiągnięcia		0,42**
Hedonizm		0,32**
Stymulacja		0,46**
Kierowanie sobą w działaniu		0,42**
Kierowanie sobą w myśleniu		0,56**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Czynnik 1 (dociekliwość) wiąże się najsilniej z kierowaniem sobą w myśleniu ($r = 0,56$), stymulacją ($r = 0,46$), kierowaniem sobą w działaniu ($r = 0,42$) i osiągnięciami ($r = 0,42$).

Czynnik dobroć wiąże się dodatnio z uniwersalizmem społecznym ($r = 0,49$), przystosowaniem do innych ($r = 0,48$), życzliwością-niezawodnością ($r = 0,42$) i uniwersalizmem-tolerancją ($r = 0,42$), a ujemnie – z władzą nad zasobami ($r = -0,31$) i władzą nad ludźmi ($r = -0,29$). Można zatem zaobserwować powtarzający się wzór, w którym czynnik dociekliwości dodatnio wiąże się z wartościami otwartości na zmiany i (w mniejszym stopniu) umacniania siebie, a czynnik dobroci – dodatnio z wartościami przekraczania siebie i zachowawczości, a ujemnie – z wartościami umacniania siebie.

Taki schemat potwierdza się przy analizie dwóch czynników mocnych stron i czterech typów wartości – zarówno w analizie korelacji, jak i analizie skalowania wielowymiarowego (tabela 53 i rysunek 18).

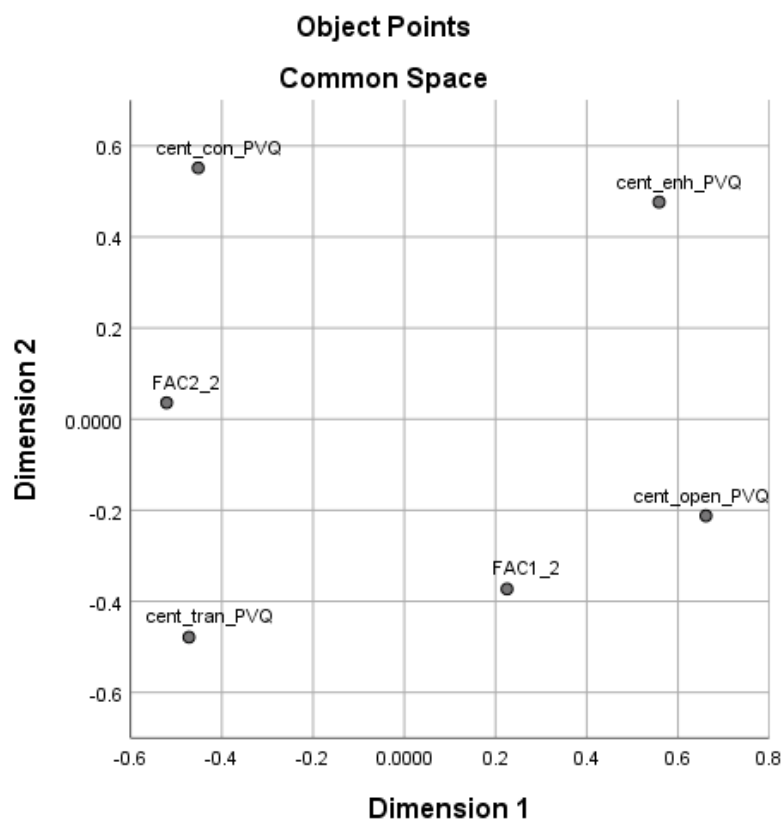
Tabela 53

Analiza korelacji związków między dwoma czynnikami mocnych stron i czterema typami wartości w grupie dorosłych w wieku 19–24 lata

	Dobroć	Dociekliwość
Zachowawczość	0,50**	
Przekraczanie siebie	0,52**	0,29**
Otwartość na zmiany		0,58**
Umacnianie siebie	-0,25**	0,27**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od 0,30.

Rysunek 18. Wynik skalowania wielowymiarowego dwóch czynników mocnych stron charakteru i czterech typów wartości w grupie dorosłych w wieku 19–24 lata. Stress 1 = 0,1492.

FAC1_2 – dociekliwość, FAC2_2 – dobroć, cent_con_PVQ – wartości zachowawczości (centrowane), cent_tran_PVQ – wartości przekraczania siebie (centrowane), cent_open_PVQ – wartości otwartości na zmiany (centrowane), cent_enh_PVQ – wartości umacniania siebie (centrowane).

6.7.4. Związki mocnych stron charakteru i preferencji wartości w grupie osób dorosłych w wieku powyżej 25. r.ż. Związki między 24 mocnymi stronami i 19 wartościami analizowano za pomocą analizy korelacji. Wyniki przedstawiono w tabeli 54.

Tabela 54

Związki między mocnymi stronami charakteru a wartościami w grupie dorosłych 25+ lat

	UNT	UNN	UNC	BEC	BED	HU	COI	COR	TR	SES	SEP	FA	POR	POD	AC	HE	ST	SDA	SDT
Wdzięczność	0,28**		0,32**	0,41**	0,41**	0,23**	0,32**		0,32**				-0,20**						0,22**
Nadzieja	0,26**			0,25**	0,27**												0,22**	0,20**	0,33**
Humor	0,21**			0,26**	0,27**											0,24**	0,24**		0,24**
Duchowość			0,30**	0,26**	0,29**	0,26**	0,36**	0,24**	0,50**	0,24**	0,21**						-0,20**		
Podziw dla piękna	0,34**	0,31**	0,39**	0,40**	0,36**		0,27**	0,24**	0,26**	0,21**									0,30**
Przebaczenie	0,38**		0,29**	0,33**	0,31**	0,31**	0,36**		0,23**				-0,21**	-0,23**					
Skromność	0,22**	0,31**	0,31**	0,26**	0,31**	0,44**	0,42**	0,33**	0,33**	0,30**	0,23**		-0,20**	-0,31**	-0,20**	-0,24**			
Roztropność	0,21**		0,35**	0,30**	0,38**	0,26**	0,45**	0,38**	0,37**	0,39**	0,36**	0,20**				-0,22**	-0,21**		
Samoregulacja								0,24**											
Przynależność	0,30**		0,25**	0,29**	0,28**		0,25**		0,22**	0,24**									0,36**
Uczciwość	0,51**	0,31**	0,50**	0,42**	0,47**	0,33**	0,46**	0,30**	0,32**	0,22**			-0,27**	-0,28**					
Przywódstwo	0,24**		0,20**	0,25**	0,31**										0,24**			0,22**	0,38**
Zdolność do kochania	0,30**		0,29**	0,41**	0,46**		0,28**		0,24**	0,22**	0,23**							0,20**	0,23**
Życzliwość	0,43**	0,28**	0,42**	0,49**	0,54**	0,31**	0,44**	0,25**	0,32**	0,23**			-0,22**						0,28**
Inteligencja społeczna	0,30**		0,22**	0,31**	0,34**										0,20**		0,24**	0,21**	0,34**
Waleczność														0,24**	0,27**	0,28**	0,34**	0,31**	0,37**
Pracowitość	0,20**	0,20**	0,20**	0,21**	0,28**			0,26**											0,26**
Spójność	0,32**	0,24**	0,30**	0,35**	0,51**	0,20**	0,35**	0,21**	0,28**	0,24**			-0,25**	-0,23**					0,20**
Werwa	0,33**			0,22**	0,27**										0,25**		0,32**	0,25**	0,34**
Oryginalność														0,25**	0,34**	0,27**	0,42**	0,27**	0,51**
Ciekawość	0,32**			0,28**	0,28**										0,20**		0,28**	0,32**	0,47**
Rozsądek	0,23**		0,23**	0,27**	0,34**		0,24**		0,27**									0,24**	0,28**
Pasja zdobywania wiedzy	0,22**														0,20**		0,24**	0,22**	0,43**
Szerokie horyzonty umysłowe				0,25**	0,28**										0,24**			0,21**	0,34**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Skróty wartości wyjaśnione w tabeli 4. Ze względu na dużą liczbę związków – usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Najsilniejszy związek był między wartością życzliwość-niezawodność a mocnymi stronami życzliwości ($r = 0,54$) i spójności ($r = 0,51$), uniwersalizmem-tolerancją a uczciwością ($r = 0,51$), kierowaniem sobą w myśleniu a oryginalnością ($r = 0,51$), tradycją a duchowością ($r = 0,50$), uniwersalizmem społecznym a uczciwością ($r = 0,50$). Najwięcej korelacji na poziomie $r \geq 0,30$ jest między wartościami a mocnymi stronami skromności i roztropności. Liczba korelacji jest duża, stąd wymieniono tylko te najwyższe.

Kolejnym krokiem była analiza związków między trzema czynnikami mocnych stron a 19 wartościami. Jej wyniki przedstawiono w tabeli 55.

Tabela 55

Związki między wartościami a trzema czynnikami mocnych stron w grupie dorosłych w wieku powyżej 25. r.ż.

	Troska o innych	Samokontrola	Dociekliwość
Uniwersalizm - tolerancja	0,40**		0,25**
Uniwersalizm ekologiczny	0,28**		
Uniwersalizm społeczny	0,48**		
Życzliwość - troskliwość	0,47**		0,23**
Życzliwość - niezawodność	0,51**	0,22**	0,21**
Pokora	0,42**		
Przystosowanie do innych	0,54**		
Przystosowanie do reguł	0,29**	0,29**	
Tradycja	0,42**		
Bezpieczeństwo społeczne	0,29**	0,23**	
Bezpieczeństwo osobiste	0,23**	0,23**	
Prestiż			
Władza nad zasobami	-0,28**		
Władza nad ludźmi	-0,34**		0,20**
Osiągnięcia			0,34**
Hedonizm			0,28**
Stymulacja			0,40**
Kierowanie sobą w działaniu			0,33**
Kierowanie sobą w myśleniu			0,52**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Czynnik troski o innych koreluje z przystosowaniem do innych ($r = 0,54$), życzliwością-niezawodnością ($r = 0,51$), uniwersalizmem społecznym ($r = 0,48$), życzliwością-troskliwością ($r = 0,47$) oraz słabiej i ujemnie z władzą nad ludźmi ($r = -0,34$). Czynniki samokontroli nie korelowały na poziomie $r \geq 0,30$ z żadną z wartości. Najsilniejszy związek ($r = 0,29$) występował między tym czynnikiem a przystosowaniem do reguł (tak, jak to miało miejsce we wcześniejszych grupach wiekowych). Czynniki dociekliwości koreluje z kierowaniem sobą w myśleniu ($r = 0,52$), stymulacją ($r = 0,40$), a także z osiągnięciami ($r = 0,34$).

Związki między dwoma ogólnymi, niezależnymi od siebie czynnikami mocnych stron a wartościami przedstawione zostały w tabelach 56 i 57 oraz na rysunku 19.

Tabela 56

Związki między wartościami a dwoma ogólnymi czynnikami mocnych stron w grupie dorosłych w wieku powyżej 25. r.ż.

	Dobroć	Dociekliwość
Uniwersalizm - tolerancja	0,38**	0,27**
Uniwersalizm ekologiczny	0,31**	
Uniwersalizm społeczny	0,47**	
Życzliwość - troskliwość	0,43**	0,26**
Życzliwość - niezawodność	0,52**	0,25**
Pokora	0,40**	
Przystosowanie do innych	0,55**	
Przystosowanie do reguł	0,37**	
Tradycja	0,43**	
Bezpieczeństwo społeczne	0,35**	
Bezpieczeństwo osobiste	0,30**	
Prestiż		
Władza nad zasobami	-0,28**	
Władza nad ludźmi	-0,33**	
Osiągnięcia		0,34**
Hedonizm	-0,26**	0,26**
Stymulacja		0,38**
Kierowanie sobą w działaniu		0,33**
Kierowanie sobą w myśleniu		0,52**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Czynnik dobroci związany jest z wartościami zachowawczości (np. przystosowaniem do innych [$r = 0,55$], tradycją [$r = 0,43$], przystosowaniem do reguł [$r = 0,37$]) i przekraczania siebie (życzliwością – niezawodnością [$r = 0,52$], uniwersalizmem społecznym [$r = 0,47$]) czy życzliwością-troskliwością [$r = 0,43$]). Czynniki dociekliwości związane są, jak w poprzednich grupach wiekowych, głównie z kierowaniem sobą w myśleniu ($r = 0,52$), stymulacją ($r = 0,38$), osiągnięciami ($r = 0,34$) i kierowaniem sobą w działaniu ($r = 0,33$), czyli wartościami otwartości na zmiany.

Podsumowaniem tych wyników są związki między dwoma czynnikami mocnych stron a czterema typami wartości przedstawione w tabeli 57 i na rysunku 19.

Tabela 57

Związki między czterema wartościami wyższego rzędu i dwoma ogólnymi czynnikami mocnych stron w grupie dorosłych w wieku powyżej 25. r.ż.

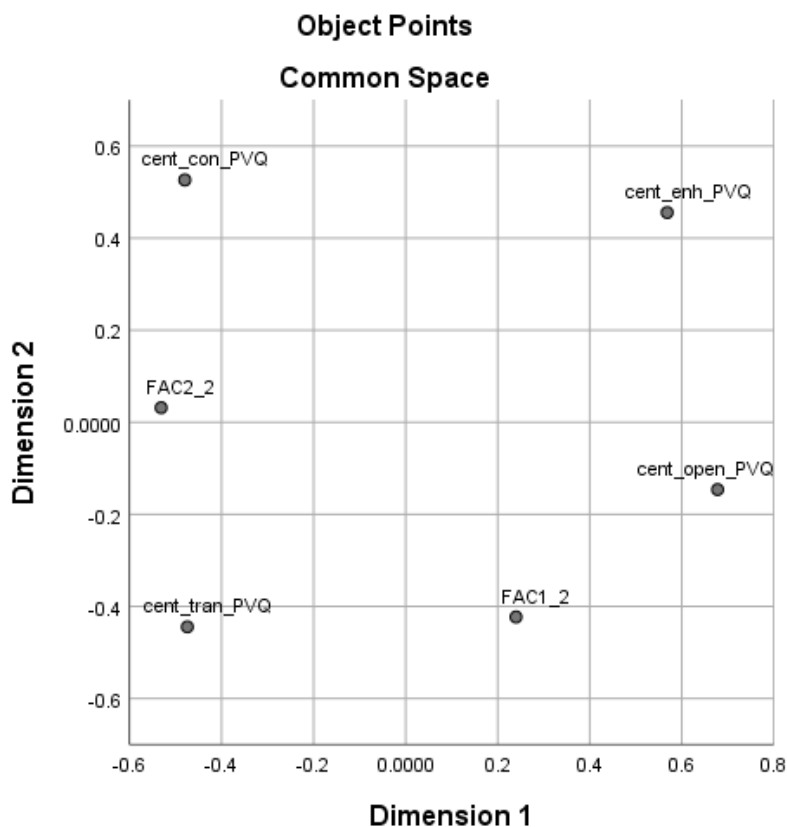
	Dobroć	Dociekliwość
Zachowawczość	0,50**	
Przekraczanie siebie	0,54**	0,23**
Otwartość na zmiany		0,49**
Umacnianie siebie	-0,31**	0,20**

** $p \leq 0,01$.

Adnotacja. Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

Czynnik dobroci w grupie dorosłych powyżej 25. r.ż. koreluje z przekraczaniem siebie ($r = 0,54$), zachowawczością ($r = 0,50$) i, ujemnie, z umacnianiem siebie ($r = -0,31$).

Dociekliwość związana jest z otwartością na zmiany ($r = 0,49$).

Rysunek 19. Wynik skalowania wielowymiarowego dwóch czynników mocnych wartości i czterech typów wartości (dane centrowane) w grupie dorosłych w wieku powyżej 25. r.ż.

Stress 1 = 0,1254.

FAC1_2 – dociekliwość), FAC2_2 – dobroć, cent_con_PVQ – wartości zachowawczości (centrowane), cent_tran_PVQ – wartości przekraczania siebie (centrowane), cent_open_PVQ – wartości otwartości na zmiany (centrowane), cent_enh_PVQ – wartości umacniania siebie (centrowane).

Przedstawione wyniki pokazują spójny schemat związków wartościami (a zwłaszcza typami wartości) i mocnymi stronami (a zwłaszcza dwuczynnikowym modelem mocnych stron).

6.8. Podsumowanie

W celu podsumowania opisywanych w tym podrozdziale związków, w tabeli 58 zamieszczono wszystkie korelacje zachodzące między dwoma ogólnymi czynnikami mocnych stron (dobrocią oraz dociekliwością) i preferencjami wartości (19 szczegółowych wartości oraz 4 wartości wyższego rzędu) we wszystkich grupach wiekowych.

Tabela 58

Związki między 2 czynnikami mocnych stron a 19 wartościami szczegółowymi i 4 wartościami wyższego rzędu we wszystkich grupach wiekowych

	Dobroć				Dociekliwość			
	GIM	LO	19–24	25+	GIM	LO	19–24	25+
Uniwersalizm – tolerancja	0,46**	0,56**	0,42**	0,38**	0,24**		0,25**	0,27**
Uniwersalizm ekologiczny	0,33**	0,33**	0,23**	0,31**	0,30**			
Uniwersalizm społeczny	0,45**	0,57**	0,49**	0,47**	0,36**			
Życzliwość – troskliwość	0,32**	0,38**	0,40**	0,43**	0,39**	0,29**	0,31**	0,26**
Życzliwość – Nieszawodność	0,34**	0,38**	0,42**	0,52**	0,40**	0,28**	0,26**	0,25**
Pokora	0,43**	0,44**	0,38**	0,40**				
Przystosowanie do innych	0,51**	0,56**	0,48**	0,55**	0,22**			
Przystosowanie do reguł	0,49**	0,47**	0,39**	0,37**				
Tradycja	0,48**	0,38**	0,36**	0,43**	0,28**			
Bezpieczeństwo społeczne	0,37**	0,25**	0,35**	0,35**	0,25**			
Bezpieczeństwo osobiste	0,39**	0,34**	0,29**	0,30**	0,21**			
Prestiż	0,20**				0,35**			
Władza nad zasobami	-0,26**	-0,32**	-0,31**	-0,28**				
Władza nad ludźmi		-0,33**	-0,29**	-0,33**		0,31**	0,25**	
Osiągnięcia					0,36**	0,45**	0,42**	0,34**
Hedonizm				-0,26**	0,46**	0,46**	0,32**	0,26**
Stymulacja					0,49**	0,43**	0,46**	0,38**
Kierowanie sobą	0,29**				0,30**	0,30**	0,42**	0,33**

w działaniu									
Kierowanie sobą	0,40**				0,33**	0,39**	0,56**	0,52**	
w myśleniu									
Zachowawczość	0,60**	0,56**	0,50**	0,50**	0,34**				
Przekraczanie	0,51**	0,62**	0,52**	0,54**	0,45**	0,24**	0,29**	0,23**	
siebie									
Otwartość na	0,24**				0,53**	0,55**	0,58**	0,49**	
zmiany									
Umacnianie		-0,29**	-0,25**	-0,31**	0,21**	0,36**	0,27**	0,20**	
siebie									

**** $p \leq 0,01$.**

Adnotacja. GIM – grupa gimnazjalistów, LO – grupa licealistów, 19–24 – grupa dorosłych w wieku 19–24 lata, 25+ – grupa osób dorosłych powyżej 25. r.ż.

Z tabeli usunięte zostały wartości korelacji r zawierające się w przedziale od -0,20 do 0,20, a pogrubione związki silniejsze od -0,30 i 0,30.

W tabeli 58 dobrze widać, że dobroć i dociekliwość wiążą się z innymi wartościami, a schematy związków obydwu czynników mocnych stron są podobne we wszystkich grupach wiekowych. Jedynie związki dociekliwości z wartościami w grupie gimnazjalistów nieco odbiegają od wzoru widocznego w starszych grupach wiekowych (związków jest więcej, ale o mniejszej sile).

W przypadku dobroci najwyższe dodatnie korelacje zachodzą z takimi szczegółowymi preferencjami wartości jak: uniwersalizm – tolerancja, uniwersalizm społeczny, przystosowanie do innych, przystosowanie do reguł czy tradycja. Dość wysokie okazują się być istotne ujemne związki (r równe ok. -0,30) z preferowaniem wartości władzy nad ludźmi i władzy nad zasobami. Widać to jeszcze wyraźniej, analizując związek dobroci z czterema wartościami wyższego rzędu – czynnik ten koreluje w każdej grupie wiekowej wysoko ($r \geq 0,50$) z wartościami zachowawczości i przekraczania siebie. Związek z umacnianiem siebie jest istotny, choć słabszy (wartości r równe ok. -0,30).

Dociekliwość koreluje z takimi wartościami szczegółowymi jak: kierowanie sobą w myśleniu, kierowanie sobą w działaniu, stymulacja, hedonizm czy osiągnięcia i (poza

korelacją z hedonizmem w grupie najstarszej) są to związki o sile $r \geq 0,30$. Analizując związki z wartościami wyższego rzędu, można zauważyć, że we wszystkich grupach wiekowych dociekliwość koreluje z otwartością na zmiany. Istotne, choć o mniejszej sile, są związki z wartościami przekraczania siebie i umacniania siebie.

6.9. Weryfikacja hipotezy 2c o wyjaśnianiu mocnych stron charakteru cechami osobowości i preferencjami wartości

Analiza regresji – mówiąca o oddziaływaniu jednej zmiennej na drugą – została zastosowana dla sprawdzenia, jak cechy osobowości i wartości oddziałują na mocne strony charakteru. W każdym przypadku zastosowano krokową analizę regresji, w której w pierwszym kroku (model 1 w tabelach) badano rolę cech osobowości, a w drugim kroku (model 2 w tabelach) – rozszerzano model o wartości. W analizach uwzględniono pięć cech osobowości oraz cztery ogólne typy wartości: przekraczanie siebie, umacnianie siebie, otwartość na zmiany i zachowawczość. Wyniki w tabelach przedstawiono osobno dla każdego czynnika mocnych stron (najpierw czynników z rozwiązania dwuczynnikowego, a następnie – dla rozwiązań trzy- i czteroczynnikowych), aby widoczne były różnice międzygrupowe w zakresie związków opisywanych zmiennych.

6.9.1. Oddziaływanie cech osobowości i preferencji wartości na dwa ogólne czynniki mocnych stron. Stosując krokową analizę regresji, zbadano, jak cechy osobowości (krok 1) oraz cechy osobowości i preferencje wartości (krok 2) oddziałują na dwa czynniki mocnych stron (dobroć i dociekliwość). Sprawdzone, czy wprowadzenie preferencji wartości do modelu zwiększa jego dopasowanie do danych. Wyniki przedstawione zostały w tabelach 59–60.

Tabela 59

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik dobroć w czterech grupach wiekowych

	Gimnazjaliści	Licealiści	Dorośli 19–24	Dorośli 25+
Model 1 (cechy osobowości)				
Skorygowane R^2	0,37	0,47	0,53	0,52
Beta				
Ekstrawersja	-0,17*	-0,34***	-0,16***	-0,30***
Ugodowość	0,30***	0,63***	0,57***	0,61***
Sumienność	0,44***	0,21***	0,37***	0,26***
Stabilność emocjonalna	0,00	0,15***	0,09*	0,05
Intelekt	0,13*	-0,01	-0,15***	-0,22***
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)				
Skorygowane R^2	0,47	0,57	0,61	0,68
ΔR^2	0,11***	0,10***	0,08***	0,16***
Beta				
Ekstrawersja	-0,08	-0,19***	-0,04	-0,13**
Ugodowość	0,15+	0,31***	0,37***	0,21**
Sumienność	0,25***	0,14**	0,28***	0,19***
Stabilność emocjonalna	0,05	0,14***	0,11***	0,10*
Intelekt	0,12+	-0,01	-0,08*	-0,08
Zachowawczość	0,47***	0,19***	0,18***	0,17**
Przekraczanie siebie	0,02	0,29***	0,20***	0,38***
Otwartość na zmiany	-0,12	-0,02	-0,15**	-0,13*
Umacnianie siebie	-0,13*	-0,14**	-0,13**	-0,25***

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

W modelu 1 spójnym schematem wyjaśniania dobroci był jej związek z ugodowością i sumiennością. Ponadto, poza grupą gimnazjalistów, ujemnie z dobrocią łączyła się ekstrawersja (bety w przedziale od -0,16 do -0,34). W grupie licealistów istotny, choć niezbyt silny ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,15$), był związek ze stabilnością emocjonalną. Intelekt ujemnie wiązał się z dobrocią w dwóch najstarszych grupach wiekowych ($\beta_{19-24} = -0,15$; $\beta_{25+} = -0,22$).

Model 2 okazał się lepiej dopasowany do danych – ΔR^2 jest istotna (Adj R^2 wzrasta o około 0,10 w każdej grupie wiekowej). Co ważne, wartości Adj R^2 są dość wysokie jak na psychologię (siła związku: Adj $R^2_{\text{gimnazjaliści}} = 0,47$; Adj $R^2_{\text{licealiści}} = 0,57$; Adj $R^2_{19-24} = 0,61$; Adj $R^2_{25+} = 0,68$). Mówi to o istotnej roli zarówno cech osobowości, jak i preferencji wartości w objaśnianiu mocnych stron charakteru. Uwzględnia on w schemacie związków z dobrocią również preferencje wartości. Wskutek wprowadzenia do modelu preferencji wartości zmniejszyła się, a w niektórych przypadkach stała się nawet nieistotna, siła wyjaśniania czynnika przez cechy osobowości (ekstrawersję, ugodowość i sumienność). Co ciekawe, w różnych grupach wiekowych różny jest schemat wyjaśniania czynników mocnych stron przez typy wartości. W grupie najmłodszej zdecydowanie najwyższą wartość przyjmuje zachowawczość ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,47$), jednak w starszych grupach siła oddziaływania zachowawczości jest znacznie niższa (a w grupie najstarszej – nieistotna). Znacznie większe znaczenie w wyjaśnianiu czynnika dobroci (zwłaszcza w grupie licealistów i dorosłych w wieku powyżej 25. r.ż.) ma cenie wartości przekraczania siebie. Jednocześnie, zgodnie z założeniami modelu kołowego Schwartza, w najstarszej grupie wiekowej silnie negatywnie z czynnikiem dobroci związane są wartości umacniania siebie (-0,25).

Tabela 60

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik dociekliwość w czterech grupach wiekowych

	Gimnazjaliści	Licealiści	Dorośli 19–24	Dorośli 25+
Model 1 (cechy osobowości)				
Skorygowane R^2	0,44	0,56	0,54	0,59
Beta				
Ekstrawersja	0,34***	0,52***	0,39***	0,34***
Ugodowość	0,15*	-0,07	0,05	0,16**
Sumienność	-0,01	0,14***	0,06	0,03
Stabilność	0,09	0,12**	0,22***	0,18***

emocjonalna				
Intelekt	0,39***	0,38***	0,44***	0,39***
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)				
Skorygowane R^2	0,53	0,62	0,58	0,62
ΔR^2	0,09***	0,06***	0,04***	0,04***
Beta				
Ekstrawersja	0,33***	0,45***	0,31***	0,32***
Ugodowość	0,01	-0,10+	0,02	0,06
Sumienność	-0,07	0,09*	0,07+	0,05
Stabilność emocjonalna	0,11+	0,14***	0,21***	0,19***
Intelekt	0,30***	0,31***	0,32***	0,27***
Zachowawczość	0,02	0,07	-0,02	-0,18**
Przekraczanie siebie	0,22*	0,10	0,04	0,19*
Otwartość na zmiany	0,16*	0,13**	0,26***	0,23***
Umacnianie siebie	0,08	0,13**	-0,02	-0,03

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

W modelu 1 (uwzględniającym tylko cechy osobowości) we wszystkich grupach wiekowych najsilniej z dociekliwością związane są ekstrawersja (wartości bety powyżej 0,34; $\beta_{\text{licealiści}} = 0,52$) i intelekt (wartości bety około 0,30). W dwóch najstarszych grupach istotny statystycznie (choć niezbyt mocny) jest związek stabilności emocjonalnej z dociekliwością ($\beta_{19-24} = -0,22$; $\beta_{25+} = 0,18$), a u licealistów – z sumiennością ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,14$).

Po wprowadzeniu do modelu typów wartości – model jest lepiej dopasowany do danych (ΔR^2 jest istotna) w każdej grupie wiekowej. Ponownie, wartości $\text{Adj } R^2$ są dość wysokie jak na psychologię (siła związku: $\text{Adj } R^2_{\text{gimnazjaliści}} = 0,53$; $\text{Adj } R^2_{\text{licealiści}} = 0,62$; $\text{Adj } R^2_{19-24} = 0,58$; $\text{Adj } R^2_{25+} = 0,62$). Jednocześnie wciąż, bez względu na wiek badanych, najsilniej dociekliwość wyjaśniają ekstrawersja (wartości bet od 0,31 do 0,45) i intelekt (wartości bet od 0,27 do 0,32). Ponadto istotne okazały się związki ze stabilnością emocjonalną (poza grupą gimnazjalistów) oraz preferencja wartości otwartości na zmiany (w dwóch najstarszych grupach wiekowych – $\beta_{19-24} = 0,26$; $\beta_{25+} = 0,23$).

Pomimo różnic wiekowych, w każdej grupie wiekowej i bez względu na to, który czynnik mocnych stron był wyjaśniany – model 2 (obejmujący cechy osobowości i preferencje wartości) był lepiej dopasowany do danych (wszystkie wartości ΔR^2 są istotne, a wartości $\text{Adj } R^2$ – wysokie). Dobroć w modelu 1 wyjaśniana była przez ugodowość i sumienność, a w modelu 2 – w głównej mierze przez ugodowość, sumienność, zachowawczość i przekraczanie siebie. Dociekliwość w modelu 1 wyjaśniana była przez ekstrawersję i intelekt oraz, w mniejszym stopniu, przez stabilność emocjonalną. W modelu 2 na dociekliwość oddziaływały, ponownie: ekstrawersja, intelekt i stabilność emocjonalna, a także – wartości otwartości na zmiany.

Podsumowując, analiza regresji wskazuje, że w każdej grupie wiekowej zarówno dobroć, jak i dociekliwość – dwa ogólne czynniki mocnych stron – należy rozpatrywać jako wyjaśniane łącznie przez cechy osobowości i wartości.

Jako że mocne strony w dwóch najmłodszych i dwóch najstarszych grupach wiekowych formowały różne konstelacje (cztery lub trzy czynniki), w kolejnych krokach rozpatrywane będą osobno związki dla różnych rozwiązań czynnikowych. W grupach gimnazjalistów i licealistów obserwujemy cztery czynniki: troska o innych, samokontrola, intelekt/intelekt-dominacja i pozytywna emocjonalność). W grupach osób w wieku 19–24 lat i powyżej 25. r.ż. ujawniły się trzy czynniki: troska o innych, samokontrola i dociekliwość. Ich związki z cechami osobowości i preferencjami wartości przedstawione są w kolejnych tabelach.

6.9.2. Rola cech osobowości i preferencji wartości w wyjaśnianiu czynników

mocnych stron w dorosłości. Trzyczynnikowa struktura mocnych stron charakteru ujawniła się w dwóch najstarszych grupach wiekowych. Z tego względu poniżej (tabela 61) przedstawiono wyniki analizy regresji dla czynników troska o innych, samokontrola i dociekliwość wyłącznie w grupach osób dorosłych – w wieku 19–24 lata oraz powyżej 25 r.ż.

Tabela 61

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik troska o innych w dwóch najstarszych grupach wiekowych

	Dorośli 19–24	Dorośli 25+
Model 1 (cechy osobowości)		
Skorygowane R^2	0,50	0,49
Beta		
Ekstrawersja	0,01	-0,24***
Ugodowość	0,71***	0,76***
Sumienność	0,08*	-0,01
Stabilność emocjonalna	0,04	-0,04
Intelekt	-0,13***	-0,23***
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)		
Skorygowane R^2	0,59	0,65
ΔR^2	0,09***	0,17***
Beta		
Ekstrawersja	0,13***	-0,07
Ugodowość	0,49***	0,34***
Sumienność	0,00	-0,08+
Stabilność emocjonalna	0,05	0,02
Intelekt	-0,08+	-0,09+
Zachowawczość	0,13**	0,16*
Przekraczanie siebie	0,25***	0,42***
Otwartość na zmiany	-0,12*	-0,16*
Umacnianie siebie	-0,15***	-0,23***

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

W modelu 1 (uwzględniającym związek między cechami osobowości a czynnikiem mocnych stron u osób powyżej 19. r.ż.) najsilniejszy okazał się związek między ugodowością a troską o innych (beta > 0,70) oraz niezbyt silny, choć istotny na poziomie $p \leq 0,001$, ujemny

związek intelektu z tym czynnikiem mocnych stron. W grupie najstarszej ujawnił się również ujemny związek ekstrawersji z troską o innych ($\beta = 0,24$).

Model 2 (uwzględniający też preferencje wartości) był lepiej dopasowany do danych w obydwu grupach wiekowych ($\Delta R^2_{19-24} = 0,09$; $\Delta R^2_{25+} = 0,17$). Wartości $\text{Adj } R^2$ są bardzo wysokie ($\text{Adj } R^2_{19-24} = 0,59$; $\text{Adj } R^2_{25+} = 0,65$). Niższa była siła związku z ugodowością, a istotne (i dość silne) okazały się związki troski o innych z przekraczaniem siebie ($\beta_{19-24} = 0,25$; $\beta_{25+} = 0,42$) oraz (ujemne) z umacnianiem siebie ($\beta_{19-24} = -0,15$; $\beta_{25+} = -0,23$). Preferencje wartości odgrywają więc ważną rolę w wyjaśnianiu czynnika troski o innych.

Kolejnym analizowanym czynnikiem otrzymanym w grupie dorosłych była samokontrola. Wyniki analizy regresji uwzględniające cechy osobowości i wartości przedstawiono w tabeli 62.

Tabela 62

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik samokontrola w dwóch najstarszych grupach wiekowych

	Dorośli 19–24	Dorośli 25+
Model 1 (cechy osobowości)		
Skorygowane R^2	0,43	0,44
Beta		
Ekstrawersja	-0,20***	-0,15*
Ugodowość	-0,04	-0,10+
Sumienność	0,62***	0,66***
Stabilność emocjonalna	0,18***	0,21***
Intelekt	0,03	0,05
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)		
Skorygowane R^2	0,44	0,44
ΔR^2	0,01	0,02
Beta		
Ekstrawersja	-0,17***	-0,10
Ugodowość	-0,07	-0,23**
Sumienność	0,57***	0,64***
Stabilność emocjonalna	0,18***	0,22***
Intelekt	0,06	0,06
Zachowawczość	0,12*	0,04

Przekraczanie siebie	-0,00	0,09
Otwartość na zmiany	-0,04	0,05
Umacnianie siebie	-0,02	-0,14+

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Czynnik samokontroli jest jedynym przypadkiem we wszystkich analizach, gdzie model 2 (uwzględniający cechy osobowości i preferencje wartości) nie jest istotnie lepiej dopasowany do danych niż model 1 (zawierający wyłącznie cechy osobowości) – $\Delta R^2_{19-24} = 0,01$, a $\Delta R^2_{25+} = 0,02$. Oznacza to, że włączenie do modelu preferencji wartości nie sprawiło, że lepiej opisuje on relacje między analizowanymi zmiennymi.

W obydwu modelach najsilniejszy dodatni związek zachodzi między sumiennością a samokontrolą, a słabszy – między stabilnością emocjonalną a samokontrolą. W grupie 19–24 lata obserwowano ponadto słaby ujemny związek między samokontrolą a ekstrawersją. Tego związku nie było w grupie najstarszej. Żadna z preferencji wartości nie wyjaśniała w istotnym stopniu samokontroli (poziom istotności dla zachowawczości w grupie 19–24 to $p \leq 0,05$, a dla umacniania siebie u osób powyżej 25. r.ż. to $p \leq 0,10$).

Ostatnim analizowanym czynnikiem mocnych stron w dorosłości była dociekliwość. Wyniki analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na ten czynnik przedstawiono w tabeli 63.

Tabela 63

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik dociekliwość w dwóch najstarszych grupach wiekowych

	Dorośli 19–24	Dorośli 25+
Model 1 (cechy osobowości)		
Skorygowane R^2	0,51	0,61
Beta		
Ekstrawersja	0,39***	0,37***
Ugodowość	-0,06	0,14**

Sumienność	0,03	-0,04
Stabilność emocjonalna	0,21***	0,16***
Intelekt	0,46***	0,40***
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)		
Skorygowane R^2	0,55	0,65
ΔR^2	0,04***	0,04***
Beta		
Ekstrawersja	0,23***	0,33***
Ugodowość	-0,06	0,08
Sumienność	0,06	-0,02
Stabilność emocjonalna	0,20***	0,16***
Intelekt	0,34***	0,27***
Zachowawczość	-0,05	-0,19**
Przekraczanie siebie	0,01	0,17*
Otwartość na zmiany	0,28***	0,23***
Umacnianie siebie	0,00	-0,01

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Dociekliwość w modelu 1 najsilniej związana jest z intelektem i ekstrawersją. Słabszy, ale nadal istotny w obydwu grupach wiekowych, związek zachodzi między dociekliwością a stabilnością emocjonalną.

Po włączeniu do modelu preferencji wartości okazał się on lepiej dopasowany do danych (ΔR^2 istotne statystycznie na poziomie $p \leq 0,001$; Adj $R^2_{19-24} = 0,55$; Adj $R^2_{25+} = 0,65$). Najsilniejsze związki nadal były między dociekliwością a ekstrawersją, intelektem i stabilnością emocjonalną. Istotny okazał się dodatkowo związek między dociekliwością a preferencją wartości otwartości na zmiany ($\beta_{19-24} = 0,28$ oraz $\beta_{25+} = 0,23$).

6.9.3. Rola cech osobowości i preferencji wartości w wyjaśnianiu czynników

mocnych stron w adolescencji. Jak już wspomniano, w grupie gimnazjalistów i licealistów mocne strony łączyły się w cztery czynniki wyższego rzędu – troskę o innych, samokontrolę, intelekt/intelekt-dominację i pozytywną emocjonalność. Sprawdzono, analogicznie do poprzednich rozwiązań czynnikowych, dwa modele związków między następującymi

zmiennymi: czynnikami mocnych stron a cechami osobowości (model 1) oraz cechami osobowości i preferencjami wartości (model 2). Wyniki analiz zamieszczono w tabelach 64–67.

Tabela 64

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik troska o innych w dwóch najmłodszych grupach wiekowych

	Gimnazjaliści	Licealiści
Model 1 (cechy osobowości)		
Skorygowane R^2	0,30	0,42
Beta		
Ekstrawersja	0,08	-0,18***
Ugodowość	0,32***	0,68***
Sumienność	0,22***	0,10*
Stabilność emocjonalna	-0,21**	-0,02
Intelekt	0,13+	-0,07
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)		
Skorygowane R^2	0,38	0,51
ΔR^2	0,10***	0,09***
Beta		
Ekstrawersja	0,18*	0,01
Ugodowość	0,12	0,35***
Sumienność	0,07	0,06
Stabilność emocjonalna	-0,20**	-0,03
Intelekt	0,13+	-0,05
Zachowawczość	0,20+	0,11+
Przekraczanie siebie	0,29**	0,32***
Otwartość na zmiany	-0,17+	-0,08
Umacnianie siebie	-0,16*	-0,19***

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

W modelu 1 w obydwu grupach najsilniejszy związek zachodził między troską o innych i ugodowością ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,32$; $\beta_{\text{licealiści}} = 0,68$). U gimnazjalistów – drugą cechą osobowości wyjaśniającą troskę o innych jest sumienność ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,22$), natomiast u licealistów – ujemnie wyjaśnia ją ekstrawersja ($\beta_{\text{licealiści}} = -0,18$).

Po wprowadzeniu do modelu preferencji wartości, model był lepiej dopasowany do danych (ΔR^2 istotne statystycznie na poziomie $p \leq 0,001$; $\text{Adj } R^2_{\text{gimnazjaliści}} = 0,38$; $\text{Adj } R^2_{\text{licealiści}} =$

0,51). Zmienił się także schemat zależności między analizowanymi zmiennymi. W grupie gimnazjalistów żadna ze zmiennych nie była związana z troską o innych na poziomie istotności $p \leq 0,001$ (najsilniej wiązała się z nią preferencja wartości przekraczania siebie). U licealistów troska o innych wyjaśniana była ugodowością ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,35$) oraz preferencją wartości przekraczania siebie ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,32$) i (ujemnie) umacniania siebie ($\beta_{\text{licealiści}} = -0,19$).

W kolejnym kroku analizę regresji zastosowano do zbadania roli cech osobowości i preferencji wartości w wyjaśnianiu czynnika samokontroła w grupach gimnazjalistów i licealistów. Wyniki analiz przedstawiono w tabeli 65.

Tabela 65

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik samokontrola w dwóch najmłodszych grupach wiekowych

	Gimnazjaliści	Licealiści
Model 1 (cechy osobowości)		
Skorygowane R^2	0,27	0,28
Beta		
Ekstrawersja	-0,29***	-0,44***
Ugodowość	0,20**	0,18**
Sumienność	0,41***	0,25***
Stabilność emocjonalna	0,16*	0,29***
Intelekt	0,05	0,04
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)		
Skorygowane R^2	0,34	0,31
ΔR^2	0,08***	0,04**
Beta		
Ekstrawersja	-0,23**	-0,42***
Ugodowość	0,13	0,09
Sumienność	0,26***	0,19***
Stabilność emocjonalna	0,21**	0,30***
Intelekt	0,04	0,03
Zachowawczość	0,47***	0,17*
Przekraczanie siebie	-0,17	0,05
Otwartość na zmiany	-0,03	0,02
Umacnianie siebie	-0,08	0,05

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

W modelu 1 w obydwu grupach wiekowych najsilniejszy związek zachodzi między samokontrolą a sumiennością ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,41$; $\beta_{\text{licealiści}} = 0,25$) i, ujemny, między samokontrolą i ekstrawersją ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = -0,29$; $\beta_{\text{licealiści}} = -0,44$). U licealistów istotny jest również związek samokontroli i stabilności emocjonalnej ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,29$).

Model 2, uwzględniający preferencję wartości, jest lepiej dopasowany do danych (ΔR^2 istotne statystycznie na poziomie $p \leq 0,001$; $\text{Adj } R^2_{\text{gimnazjaliści}} = 0,34$; $\text{Adj } R^2_{\text{licealiści}} = 0,31$).

Jednak ponieważ same czynniki samokontroli są u gimnazjalistów i licealistów nieco różne (składają się z różnej liczby mocnych stron; por tabela 66), schemat ich związków z cechami osobowości i preferencjami wartości nieco się różni. W grupie osób uczęszczających do gimnazjum samokontrola najlepiej wyjaśniana jest przez cenie wartości zachowawczości ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,47$) oraz sumiennosc ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,26$). W grupie licealistów – najsilniejszy (ujemny) związek zachodził między samokontrolą a ekstrawersją ($\beta_{\text{licealiści}} = -0,42$). Dodatkowo z samokontrolą związane były również stabilność emocjonalna ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,30$) i sumiennosc ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,19$).

Kolejnym czynnikiem, z którym związki analizowano, był intelekt/intelekt-dominacja.

Wyniki analiz przedstawia tabela 66.

Tabela 66

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik intelekt/intelekt-dominacja w dwóch najmłodszych grupach wiekowych

	Gimnazjaliści	Licealiści
Model 1 (cechy osobowości)		
Skorygowane R^2	0,30	0,47
Beta		
Ekstrawersja	0,22**	0,29***
Ugodowość	-0,13+	-0,05
Sumiennosc	0,16*	0,10*
Stabilność emocjonalna	-0,05	-0,12**

Intelekt	0,46***	0,57***
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)		
Skorygowane R^2	0,40	0,54
ΔR^2	0,11***	0,08***
Beta		
Ekstrawersja	0,14+	0,23***
Ugodowość	-0,09	-0,14*
Sumienność	0,19**	0,05
Stabilność emocjonalna	-0,02	-0,09*
Intelekt	0,40***	0,48***
Zachowawczość	0,03	0,01
Przekraczanie siebie	-0,12	0,22**
Otwartość na zmiany	0,21*	0,13*
Umacnianie siebie	0,23***	0,12*

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Analizując czynnik intelekt/intelekt-dominacja, należy od razu zaznaczyć, że czynnik ten nieco różni się na poziomie treściowym w obydwu grupach wiekowych. U gimnazjalistów złożony jest on z kanonicznych dla tego czynnika mocnych stron: ciekawości, oryginalności i pasji zdobywania wiedzy. Dodatkowo zawiera mocną stronę przywództwa. U licealistów zawiera również (poza oryginalnością, ciekawością i pasją zdobywania wiedzy) mocne strony waleczności i przywództwa, a także podziw dla piękna i szerokie horyzonty umysłowe. Ma zatem dużo bardziej złożony charakter. Zwłaszcza waleczność i przywództwo nadają temu czynnikowi charakteru bardziej emocjonalnego, związanego z przebojowością, odwagą. Różnica ta uwidacznia się w analizie regresji.

W modelu 1 czynnik intelektu u gimnazjalistów i licealistów wyjaśniany jest najsilniej przez intelekt (cechę osobowości; $\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,46$ i $\beta_{\text{licealiści}} = 0,57$). W starszej grupie istotny jest również związek z ekstrawersją ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,29$).

Wprowadzenie w modelu 2 preferencji wartości zwiększyło jego dopasowanie do danych w obydwu grupach wiekowych (ΔR^2 istotne statystycznie na poziomie $p \leq 0,001$; Adj $R^2_{\text{gimnazjaliści}} = 0,40$; Adj $R^2_{\text{licealiści}} = 0,54$). W grupie gimnazjalistów istotny na poziomie $p \leq$

0,001 jest związek intelektu z umacnianiem siebie (czyli wartościami władzy, osiągnięć i, częściowo, hedonizmu; $\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,23$). Poza tym, w tym modelu również w obu grupach najsilniejszy związek był z cechą intelektu ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,40$ i $\beta_{\text{licealiści}} = 0,48$). U licealistów istotny był natomiast ponownie związek z ekstrawersją ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,23$), co potwierdza różny charakter czynnika intelektu w dwóch analizowanych grup wiekowych.

Ostatnim czynnikiem, którego związki z cechami osobowości i preferencjami wartości analizowano, była pozytywna emocjonalność. Wyniki analizy regresji zawarte są w tabeli 67.

Tabela 67

Wynik analizy regresji cech osobowości i preferencji wartości na czynnik pozytywna emocjonalność w dwóch najmłodszych grupach wiekowych

	Gimnazjaliści	Licealiści
Model 1 (cechy osobowości)		
Skorygowane R^2	0,29	0,45
Beta		
Ekstrawersja	0,22**	0,44***
Ugodowość	0,30***	-0,03
Sumienność	-0,15*	0,12**
Stabilność emocjonalna	0,28***	0,38***
Intelekt	0,14*	-0,01
Model 2 (cechy osobowości i preferencje wartości)		
Skorygowane R^2	0,36	0,46
ΔR^2	0,08***	0,02*
Beta		
Ekstrawersja	0,27***	0,39***
Ugodowość	0,08	0,00
Sumienność	-0,24**	0,08+
Stabilność emocjonalna	0,28***	0,38***
Intelekt	0,08	-0,04
Zachowawczość	0,01	0,12*
Przekraczanie siebie	0,34**	-0,09
Otwartość na zmiany	0,07	0,11+
Umacnianie siebie	-0,07	0,06

+ $p \leq 0,10$; * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

W przypadku związków z czynnikiem pozytywnej emocjonalności – w modelu 1 w obydwu grupach wystąpił związek ze stabilnością emocjonalną ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,28$;

$\beta_{\text{licealiści}} = 0,38$). W grupie gimnazjalistów dodatkowo z pozytywną emocjonalnością łączy się ugodowość ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,30$), a w grupie licealistów – ekstrawersja ($\beta_{\text{licealiści}} = 0,44$). Pomimo tego, że czynniki pozytywnej emocjonalności są do siebie dość podobne (w gimnazjum: życzliwość, szerokie horyzonty umysłowe, przynależność, równość, inteligencja społeczna, waleczność, skromność; w liceum: życzliwość, równość, przynależność, umiejętność przebaczenia, skromność, szczerość, inteligencja społeczna; powtarza się zatem pięć mocnych stron), być może to różnice między nimi sprawiają, że schemat połączeń między cechami osobowości a czynnikami mocnych stron jest nieco inny w modelu 1.

Po wprowadzeniu preferencji wartości istotność ΔR^2 u gimnazjalistów jest na poziomie $p \leq 0,001$, a u licealistów jest mniejsza – $p \leq 0,05$ ($\text{Adj } R^2_{\text{gimnazjaliści}} = 0,36$; $\text{Adj } R^2_{\text{licealiści}} = 0,46$). Mimo to w modelu 2 układ zależności jest taki sam dla obydwu grup. Pozytywna emocjonalność związana jest najsilniej z ekstrawersją ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,27$; $\beta_{\text{licealiści}} = 0,39$) i stabilnością emocjonalną ($\beta_{\text{gimnazjaliści}} = 0,28$; $\beta_{\text{licealiści}} = 0,38$), a więc cechami łączącymi się z tendencją do przeżywania emocji pozytywnych i energią, dynamicznością w działaniu.

6.10. Podsumowanie

Wyniki analizy regresji cech osobowości i wartości na mocne strony charakteru wskazują, że czynniki mocnych stron, czy to w rozwiązaniu dwu-, trzy- (u dorosłych) czy czteroczynnikowym (u adolescentów), lepiej niż samymi cechami osobowości – wyjaśniany jest łącznie przez cechy osobowości i wartości. Wyjątek stanowi czynnik samokontroli w grupie dorosłych, który lepiej wyjaśniany był tylko przez cechy osobowości. Warto zauważyć, że wartości skorygowanego R^2 w modelach zależności są wysokie jak na te spotykane w psychologii. Potwierdzona została zatem hipoteza 2c.

6.11. Weryfikacja hipotezy 2d o związkach profili mocnych stron z cechami osobowości analogicznych do związków metacech z cechami osobowości

Weryfikację tej hipotezy przeprowadzono w dwóch krokach: (1) sprawdzenie średnich i odchyłeń standardowych każdego profilu osobowości w zakresie cech osobowości, (2) analiza istotności różnic między średnimi. Ponieważ profile dzielą grupę na nierówno liczne podgrupy, niemożliwe stało się zastosowanie testu *t* Studenta. Postanowiono użyć jego nieparametrycznego odpowiednika – testu *U* Manna-Whitneya. Poniżej przedstawiono analizy dla wszystkich grup wiekowych.

W pierwszym kroku sprawdzono wyniki średnich i odchylenia standardowe w zakresie cech osobowości uzyskiwanych przez osoby o różnych profilach mocnych stron. Wyniki zostały przedstawione w tabeli 68.

Tabela 68

Wyniki średnich w zakresie cech osobowości u osób o różnym profilu mocnych stron charakteru

Grupa wiekowa		GIM		LO		19–24		25+	
Profil		1	2	1	2	1	2	1	2
Ekstrawersja	<i>M</i>	3,49	2,86	3,69	2,76	3,79	3,17	3,43	2,81
	<i>SD</i>	0,62	0,76	0,7	0,68	0,83	0,7	0,64	0,59
Ugodowość	<i>M</i>	3,78	3,72	3,76	3,9	3,99	3,95	3,83	3,85
	<i>SD</i>	0,5	0,68	0,64	0,56	0,6	0,58	0,64	0,46
Sumienność	<i>M</i>	3,3	3,28	3,18	3,23	3,39	3,41	3,61	3,89
	<i>SD</i>	0,54	0,61	0,6	0,61	0,71	0,56	0,6	0,56
Stabilność	<i>M</i>	2,97	2,46	2,82	2,43	2,94	2,86	3,07	2,93
	<i>SD</i>	0,6	0,74	0,81	0,76	0,81	0,76	0,69	0,53
Intelekt	<i>M</i>	3,57	3,39	3,69	3,47	4	3,46	3,58	3,01
	<i>SD</i>	0,48	0,59	0,46	0,55	0,56	0,45	0,52	0,46

Adnotacja. GIM = gimnazjaliści, LO = licealiści, 19–24 = dorośli w wieku 19–24 lata, 25+ = osoby dorosłe powyżej 25. r.ż.

W kolejnym kroku sprawdzono istotność różnic między wynikami osiąganymi przez osoby o różnych profilach w zakresie cech osobowości. Wyniki zastosowania testu *U* Manna-Whitneya widoczne są w tabeli 69.

Tabela 69

Istotność różnic (wyniki testu U Manna-Whitneya) w rozkładach cech osobowości osób o różnych profilach mocnych stron charakteru

	GIM	LO	19–24	25+
Ekstrawersja	1538,00***	2995,50***	9771,00***	2713,50***
Ugodowość	2687,00	7576,50	16964,50	5227,00
Sumienność	2682,00	8181,50	17845,00	3981,50***
Stabilność emocjonalna	1635,00***	6152,00***	16866,00	4697,50
Intelekt	2184,00	6750,00**	7424,50***	2155,00***

** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Adnotacja. GIM = gimnazjaliści, LO = licealiści, 19–24 = dorośli w wieku 19–24 lata, 25+ = osoby dorosłe powyżej 25. r.ż.

Z tabeli 69 wynika, że we wszystkich grupach wiekowych osoby o różnych profilach mocnych stron różniły się pod względem ekstrawersji – osoby o profilu 1 (podobnym do bety) na poziomie średniej osiągały wyższe wyniki niż osoby o profilu 2 (podobnym do alfy). Jest to wynik zgodny z założeniami modelu metacech. Pod względem sumienności istotnie różniły się od siebie podgrupy wyróżnione z grupy osób 25+ (wyższe wyniki osób z profilu 2, co jest zgodne z założeniami modelu metacech). Różnice odnotowano także w zakresie stabilności emocjonalnej (u gimnazjalistów i licealistów wyższe wyniki osiągały osoby o profilu 1, podobnym do bety, co nie jest zgodne z założeniami modelu metacech) oraz intelektu (u licealistów i w obydwu grupach osób dorosłych wyższe wyniki osiągały osoby o

profilu 1, co jest zgodne z założeniami modelu metacech). W żadnej grupie wiekowej osoby z obydwu profili nie różniły się istotnie pod względem ugodowości.

6.12. Weryfikacja hipotezy 2e o różnym poziomie cenienia wartości u osób o różnych profilach osobowości

W celu sprawdzenia, czy osoby o różnych profilach mocnych stron różnią się między sobą pod względem preferowanych wartości, przeprowadzono analizy w dwóch krokach.

Najpierw policzono, jakie średnie wyniki osoby o różnych profilach osiągają w zakresie wszystkich wartości – zarówno 19 wartości szczegółowych, jak i czterech wartości wyższego rzędu. Wyniki przedstawiono w tabeli 70.

Tabela 70

Wyniki średnich w zakresie preferencji wartości (19 wartości szczegółowych oraz 4 wartości wyższego rzędu) u osób o różnym profilu mocnych stron charakteru

Grupa wiekowa		GIM		LO		19–24		25+	
Profil		1	2	1	2	1	2	1	2
Osiągnięcia	<i>M</i>	4,81	4,50	5,07	4,66	4,80	4,29	4,29	3,77
	<i>SD</i>	0,85	1,12	0,80	0,88	0,78	0,87	0,87	0,95
Hedonizm	<i>M</i>	4,98	4,44	5,21	4,74	4,71	4,27	4,21	3,65
	<i>SD</i>	0,79	1,01	0,72	0,78	0,90	0,87	0,94	0,92
Stymulacja	<i>M</i>	4,46	3,66	4,51	3,76	4,30	3,62	3,71	2,97
	<i>SD</i>	0,93	1,15	0,97	0,82	1,07	0,99	0,99	1,03
Kierowanie sobą w działaniu	<i>M</i>	4,74	4,65	5,12	4,88	5,11	4,60	4,79	4,52
	<i>SD</i>	0,88	0,85	0,73	0,64	0,78	0,90	0,84	0,84
Kierowanie sobą w myśleniu	<i>M</i>	4,50	4,54	4,89	4,57	5,00	4,23	4,62	4,03
	<i>SD</i>	0,88	0,77	0,69	0,79	0,82	0,90	0,91	0,99
Uniwersalizm – tolerancja	<i>M</i>	4,61	4,57	4,22	4,61	4,44	4,38	4,22	4,30
	<i>SD</i>	0,92	1,14	1,12	0,96	1,01	0,95	1,00	0,94
Uniwersalizm ekologiczny	<i>M</i>	4,17	4,04	3,36	3,52	3,40	3,37	3,95	4,13
	<i>SD</i>	1,07	1,03	1,18	1,19	1,24	1,16	1,10	1,07
Uniwersalizm społeczny	<i>M</i>	4,79	4,36	4,32	4,72	4,53	4,60	4,61	5,00
	<i>SD</i>	0,95	1,26	1,01	0,86	1,07	0,94	1,05	0,76

Życzliwość – troskliwość	<i>M</i>	5,03	4,73	5,09	5,04	5,12	4,94	4,91	5,05
	<i>SD</i>	0,91	1,31	0,78	0,63	0,84	0,90	0,93	0,79
Życzliwość – niezawodność	<i>M</i>	5,20	5,09	5,35	5,39	5,35	5,22	5,06	5,31
	<i>SD</i>	0,79	0,93	0,68	0,64	0,74	0,80	0,88	0,63
Pokora	<i>M</i>	4,22	4,22	3,74	4,19	3,48	3,88	3,76	4,26
	<i>SD</i>	0,90	0,97	0,99	0,87	1,01	0,84	0,93	0,91
Przystosowanie do innych	<i>M</i>	4,08	4,06	3,61	4,16	4,14	4,42	4,30	4,83
	<i>SD</i>	1,03	1,04	1,17	0,99	1,02	0,97	0,98	0,81
Przystosowanie do reguł	<i>M</i>	4,14	4,17	3,37	3,78	3,36	3,76	3,88	4,29
	<i>SD</i>	1,09	1,20	1,13	1,05	1,18	0,98	1,07	0,99
Tradycja	<i>M</i>	4,64	4,46	3,87	3,97	4,09	4,27	4,26	4,85
	<i>SD</i>	1,02	1,13	1,13	1,07	1,35	1,08	1,13	0,83
Bezpieczeństwo społeczne	<i>M</i>	4,74	4,65	4,52	4,44	4,29	4,19	4,54	4,98
	<i>SD</i>	0,84	1,24	1,16	1,23	1,17	1,04	1,07	0,80
Bezpieczeństwo osobiste	<i>M</i>	4,65	4,63	4,23	4,45	4,61	4,60	4,70	5,10
	<i>SD</i>	0,86	0,91	0,94	0,90	0,95	0,92	0,97	0,73
Prestiż	<i>M</i>	4,64	4,48	4,68	4,71	4,51	4,39	4,39	4,59
	<i>SD</i>	0,90	1,19	0,95	0,89	1,02	0,99	0,99	0,95
Władza nad zasobami	<i>M</i>	3,22	2,80	3,68	3,02	3,43	3,29	3,34	2,92
	<i>SD</i>	1,37	1,18	1,27	1,16	1,23	1,14	1,17	1,17
Władza nad ludźmi	<i>M</i>	2,62	2,42	2,82	2,22	3,64	3,04	3,31	2,76
	<i>SD</i>	1,16	1,17	1,19	0,91	1,20	1,09	1,15	1,01
Zachowawczość	<i>M</i>	4,44	4,38	4,00	4,24	4,07	4,23	4,26	4,70
	<i>SD</i>	0,65	0,78	0,70	0,65	0,74	0,65	0,72	0,59
Przekraczanie siebie	<i>M</i>	4,76	4,56	4,47	4,66	4,57	4,50	4,55	4,76
	<i>SD</i>	0,68	0,90	0,69	0,63	0,73	0,69	0,78	0,61
Otwartość na zmiany	<i>M</i>	4,67	4,31	4,93	4,49	4,78	4,18	4,33	3,79
	<i>SD</i>	0,67	0,71	0,55	0,53	0,65	0,68	0,68	0,71
Umacnianie siebie	<i>M</i>	3,55	3,24	3,86	3,30	3,96	3,54	3,65	3,15
	<i>SD</i>	0,87	0,76	0,88	0,76	0,87	0,84	0,86	0,91

Adnotacja. GIM = gimnazjaliści, LO = licealiści, 19–24 = dorośli w wieku 19–24 lata, 25+ = osoby dorosłe powyżej 25. r.ż.

W kolejnym kroku zbadano istotność różnic w preferencjach wartości u osób o różnych profilach mocnych stron. Ze względu na nierównoliczność prób – zastosowano nieparametryczny test *U* Manna-Whitneya. Wyniki zamieszczono w tabeli 71.

Tabela 71

Istotność różnic (wyniki testu U Manna-Whitneya) w rozkładach preferencji wartości (19 wartości szczegółowych i 4 wartości wyższego rzędu) osób o różnych profilach mocnych stron charakteru

Grupa wiekowa	GIM	LO	19–24	25+
Osiągnięcia	2349,50	6915,50***	18937,50***	8999,50***
Hedonizm	1820,50***	6045,50***	20092,50***	8713,00***
Stymulacja	1625,50***	5269,00***	18219,00***	7929,00***
Kierowanie sobą w działaniu	2538,50	7283,00***	18978,00***	10652,00**
Kierowanie sobą w myśleniu	2693,00	7386,00***	14619,00***	8630,00***
Uniwersalizm – tolerancja	2688,50	7831,50**	27582,00	12647,00
Uniwersalizm ekologiczny	2470,00	9049,50	28049,50	11727,00
Uniwersalizm społeczny	2210,50	7551,00**	28183,00	10383,00**
Życzliwość – troskliwość	2515,00	8852,50	24727,00**	12103,00
Życzliwość – niezawodność	2611,50	9515,00	25602,00*	11135,00*
Pokora	2734,00	7314,00***	21469,50***	9109,00***
Przystosowanie do innych	2634,00	7075,50***	24132,00**	8938,50***
Przystosowanie do reguł	2687,00	7653,50**	22661,50***	10356,50**
Tradycja	2486,50	9209,00	26949,00	9091,50***
Bezpieczeństwo społeczne	2617,00	9405,00	28190,00	9982,50***
Bezpieczeństwo osobiste	2660,00	8632,50	28649,00	9903,00***
Prestiż	2626,00	9736,50	26291,00	11451,50
Władza nad zasobami	2262,50	6910,50***	26277,00	10365,50**
Władza nad ludźmi	2404,00	6801,50***	20289,00***	9450,50***
Zachowawczość	2651,50	7900,50**	25275,50*	8558,50***
Przekraczanie siebie	2465,00	8274,00*	26518,00	11170,50*
Otwartość na zmiany	1943,50**	5267,00***	14684,50***	7636,50***
Umacnianie siebie	2207,00	6360,50***	20739,50***	8952,00***

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Adnotacja. GIM = gimnazjaliści, LO = licealiści, 19–24 = dorośli w wieku 19–24 lata, 25+ = osoby dorosłe powyżej 25. r.ż.

Analizując tabelę 71, można zauważyć, że osoby o profilach 1 i 2 różniły się znacznie pod względem preferencji wartości (zarówno wartości szczegółowych, jak i wartości wyższego rzędu). Liczne istotne różnice występowały zwłaszcza w grupach licealistów, dorosłych w wieku 19–24 lata i dorosłych po 25. r.ż. W przypadku gimnazjalistów osoby z dwóch profili różniły się jedynie pod względem preferencji hedonizmu, stymulacji oraz otwartości na zmiany (osoby o profilu 1, podobnym do bety, ceniły je wyżej niż osoby o profilu 2, podobnym do alfy).

W grupie licealistów osoby o profilu 1 (podobnym do bety) istotnie wyżej niż osoby o profilu 2 (podobnym do alfy) ceniły osiągnięcia, hedonizm, stymulację, kierowanie sobą w działaniu, kierowanie sobą w myśleniu, władzę nad zasobami i władzę nad ludźmi. Osoby o profilu 2 ceniły wyżej uniwersalizm – tolerancję, uniwersalizm społeczny, pokorę, przystosowanie do innych i przystosowanie do reguł. Różnicę między preferencjami wartości widać szczególnie wyraźnie przy analizie wyników w zakresie wartości wyższego rzędu. Osoby o profilu 1 cenią wyżej otwartość na zmiany i umacnianie siebie, a osoby o profilu 2 – zachowawczość i przekraczanie siebie.

W grupie osób dorosłych 19–24 lata, osoby o profilu 1 wyżej ceniły osiągnięcia, hedonizm, stymulację, kierowanie sobą w działaniu, kierowanie sobą w myśleniu, życzliwość – troskliwość, życzliwość – niezawodność oraz władzę nad ludźmi. Osoby o profilu 2 wyżej ceniły pokorę, przystosowanie do innych i przystosowanie do reguł. Pod względem preferencji wartości wyższego rzędu – przekraczanie siebie nie różnicowało wyróżnionych podgrup. Zachowawczość istotnie wyżej ceniły osoby o profilu 2, a osoby o profilu 1 – otwartość na zmiany i umacnianie siebie.

W grupie dorosłych po 25. r.ż. osoby o profilu 1 wyżej ceniły osiągnięcia, hedonizm, stymulację, kierowanie sobą w działaniu, kierowanie sobą w myśleniu, władzę nad zasobami i władzę nad innymi. Osoby o profilu 2 wyżej ceniły uniwersalizm społeczny, życzliwość – niezawodność, pokorę, przystosowanie do innych, przystosowanie do reguł, tradycję, bezpieczeństwo społeczne i bezpieczeństwo osobiste. Na ogólniejszym poziomie osoby o profilu 1 osiągały wyższe wyniki na skalach otwartości na zmiany i umacniania siebie, a osoby o profilu 2 – na skalach zachowawczości i przekraczania siebie.

ROZDZIAŁ 7.

DYSKUSJA

Niniejsza praca koncentrowała się na tematyce mocnych stron charakteru (Peterson, Seligman, 2004). Ambicją autorki tezy doktorskiej było bliższe przyjrzenie się temu konstruktwi – jego miejscu w szerszym opisie człowieka (badanie relacji z cechami osobowości i wartościami) oraz relacjom w obrębie samego modelu (opis struktury). Obydwa te cele realizowano w badaniach dorastających i dorosłych oraz w dwóch podejściach metodologicznych – podejściu skoncentrowanym na zmiennych i w podejściu skoncentrowanym na osobach.

7.1. Struktura mocnych stron charakteru

Tematyka struktury mocnych stron charakteru, a więc „mechanika” modelu, opisująca, które mocne strony ze sobą współwystępują, była jeszcze kilka lat temu podejmowana głównie przy okazji badań nad adaptacją narzędzi pomiarowych (np. Brdar, Kashdan, 2010; Littman-Ovadia, Lavy, 2012; Singh, Choubisa, 2010). Stanowiła ona wątek „poboczny”, a wyniki analiz miały jedynie służyć potwierdzeniu, że kwestionariusz w języku autorów badania mierzy to samo, co oryginalne narzędzie Petersona i Seligmana (2004). Z czasem (i rozwojem technik badawczych) zauważono, że zrozumienie relacji zachodzących między wyróżnionymi przez Petersona i Seligmana (2004) 24 zmiennymi jest ważne, może przyczynić się do ulepszenia nie tylko narzędzi pomiarowych, ale w gruncie rzeczy samego modelu. Stosując coraz bardziej zaawansowane metody statystyczne w badaniach na coraz

większych grupach (McGrath, 2014, 2015, 2019; McGrath i in., 2018; McGrath, Walker, 2016; Najderska, Ciecuch, 2018) starano się nie tylko opisać tę strukturę, ale również znaleźć odpowiedź na pytanie, jaką strukturę mocnych stron można uznać za uniwersalną (McGrath, 2015; McGrath i in., 2018). Przedstawione w dysertacji badania wpisują się w ten trend. Ich celem było zbadanie struktury mocnych stron w ujęciu rozwojowym (dorastający i dorośli) oraz z zastosowaniem kilku metod z dwóch uzupełniających się podejść metodologicznych – podejścia skoncentrowanego na zmiennych (klasyczna analiza czynnikowa oraz analiza hierarchiczna) i podejścia skoncentrowanego na osobach (analiza klas latentnych).

Zarówno klasyczna analiza czynnikowa (EFA), jak i hierarchiczna analiza czynnikowa wskazują na różnice w strukturze czynnikowej mocnych stron charakteru w zależności od wieku osób badanych. W grupach dorosłych optymalnym i spójnym rozwiązaniem (wynikającym z analizy hierarchicznej) jest rozwiązanie trzyczynnikowe (troska o innych, samokontrola, dociekliwość). Wynik w grupie dorosłych potwierdza tezę McGratha i in. (2018) o istnieniu trzech ogólnych czynników w grupie dorosłych. W grupach adolescentów optymalnym i spójnym rozwiązaniem jest rozwiązanie czteroczynnikowe (troska o innych, samokontrola, intelekt/intelekt-dominacja oraz pozytywna emocjonalność). Czynniki intelektu/intelektu-dominacji i pozytywnej emocjonalności wyodrębniają się z czynnika dociekliwości. U dorosłych ten czynnik jest jednorodny i nie rozpada się na mniejsze czynniki na kolejnych poziomach analizy (por. McGrath, 2015). Ta różnica między grupami dorosłych i adolescentów może być spowodowana tym, że adolescenty są uczestnikami systemu edukacji – w którym zdobywanie informacji, ciekawość, oryginalność są premiowane, nagradzane wysokimi ocenami. Ciekawe również wydaje się, że choć u gimnazjalistów czynnik intelekt jest związany niemal wyłącznie ze sferą intelektualną (ciekawość, pasja zdobywania wiedzy, oryginalność, podziw dla piękna, humor, przywództwo), to już u

licealistów czynnik intelekt-dominacja zawiera więcej mocnych stron związanych z emocjonalnością (szerokie horyzonty umysłowe i waleczność). Biorąc pod uwagę, że u dorosłych czynnik dociekliwość złożony jest właśnie z mocnych stron związanych z intelektem i dynamiczną emocjonalnością – być może te czynniki ulegają „sklejeniu” w dorosłości – momencie rozwojowym, gdy posiadanie/deklarowanie mocnych stron związanych z intelektem nie jest wymuszone przez czynniki zewnętrzne (oceny szkolne).

Analizy struktury latentnej wskazują, że zarówno u adolescentów, jak i u dorosłych najlepszym rozwiązaniem jest to mówiące o dwóch profilach mocnych stron. Oznacza to, że z każdej z grup badanych można wyłonić po dwie podgrupy różniące się od siebie prezentowanym spójnym zestawem mocnych stron. Pierwszy z profili grupuje osoby energiczne, dynamiczne, o tendencjach/zdolnościach przywódczych, a także dążące do zdobywania wiedzy, ciekawe świata. Drugi profil grupuje osoby ciepłe, troskliwe, uczciwe, autentyczne w relacji z innymi, a także sumiennie wywiązujące się ze swoich obowiązków i zobowiązań. Okazało się zatem, że dwa z trzech wyróżnionych przez Najderską i Ciecucha (2018) profile mocnych stron charakteru można odnaleźć też we wcześniejszych grupach wiekowych.

Charakterystyka tych profili przywodzi na myśl podział na dwie metacechy osobowości (por. Najderska, Ciecuch, 2018) – alfę (profil 2) i betę (profil 1) (DeYoung, 2006, 2010; DeYoung i in., 2002; Digman, 1997; Strus, i in., 2017). Alfa i beta stanowią nadbudowę nad powszechnie stosowanym pięcioczynnikowym modelem osobowości (Costa, McCrae, 1992a; DeYoung, 2006, 2010; DeYoung i in., 2002; Digman, 1997; Strus, Ciecuch, 2014b, Strus i in., 2017). Alfa, jako kompozycja wspólnej wariancji ugodowości, sumienności i stabilności emocjonalnej dobrze oddaje istotę profilu 2, charakteryzującego się ciepłem w relacjach interpersonalnych i samokontrolą oraz wytrwałością, natomiast beta (połączenie

wariancji ekstrawersji i otwartości/intelektu) podobna jest do profilu 1 – charakteryzującego się dążeniem energicznością, przebojowością i dążeniem do zdobywania wiedzy, zaciekawieniem światem. Między innymi takie skojarzenia (opisane w artykule Najderskiej i Ciecucha, 2018) stały się podstawą do zainteresowania się miejscem mocnych stron charakteru w opisie osobowości człowieka.

7.2. Ulokowanie mocnych stron w strukturze osobowości człowieka

W pracy przedstawiono szczegółowe analizy dotyczące związków mocnych stron charakteru oraz tworzonych przez nie czynników z cechami osobowości z pięcioczynnikowego modelu osobowości (Costa, McCrae, 1992b) i wartościami (szczegółowymi i wyższego rzędu) z kołowego modelu Schwartza (1992; Schwartz i in., 2012). Wskazują one, że mocne strony korelują zazwyczaj z większą niż dwie–trzy (zakładane przez Petersona i Seligmana [2004]) cechy osobowości i wartości. Poznanie tych zależności jest bardzo wartościowe, jednak przyglądając się im tylko na tak dużym poziomie szczegółowości, gubi się sens zależności bardziej ogólnych, ale jednocześnie pozwalających na większe uporządkowanie wiedzy na temat miejsca mocnych stron w opisie osobowości człowieka. Porządkującą, powtarzającą się zarówno w ujęciu skoncentrowanym na zmiennych, jak i w podejściu skoncentrowanym na osobach oraz we wszystkich grupach wiekowych, jest struktura dwuczynnikowa i dwuprofilowa. To właśnie analiza związków dwóch czynników i profili ze zmiennymi osobowościowymi i wartościami posłużyła do określenia miejsca mocnych stron w strukturze osobowości.

Dwa czynniki mocnych stron – dobroć i dociekliwość oraz dwa profile (profil 1 – beta i profil 2 – alfa) wykazują spójny, jednak nie identyczny, schemat związków z cechami osobowości. Często, powtarzają one schemat związków wynikających z założeń modelu

metacech. Można zatem stwierdzić, że tak czynniki wyższego rzędu, jak i profile stanowią konstrukty bardzo bliskie na poziomie treściowym, choć nietożsame, z metacechami osobowości. Zaskakujące jest, że i dwa czynniki, i dwa profile mocnych stron we wszystkich grupach wiekowych wykazują istotne związki z ugodowością. Być może jest to związane z jednoznacznie pozytywną oceną mocnych stron lub postulowaną przez DeYounga, Hasher, Djikic, Crigera i Petersona (2007) dualistyczną naturą ugodowości. W modelu DeYounga i in. (2007; por. Strus, Ciecuch, 2014) ugodowość składa się z dwóch komponentów – emocjonalnego (związanego z empatią) oraz poznawczo-moralnego (związanego z szacunkiem dla potrzeb innych i gotowością do współpracy). Stąd obserwowany związek z ugodowością może być wynikiem tego, że jeden z profili/czynników jest bliższy aspektowi emocjonalnemu, a drugi – poznawczo-moralnemu.

W kwestii preferencji wartości – czynnik dobroci zawsze wiązał się z preferowaniem wartości zachowawczości i przekraczania siebie (i niemal w każdej grupie wiekowej – ujemnie z umacnianiem siebie), a czynnik dociekliwości – z wartościami otwartości na zmiany, oraz w mniejszym stopniu – z wartościami umacniania siebie i przekraczania siebie. Wyniki te stanowią potwierdzenie dobrego wpisywania się czynników mocnych stron w kołowy model wartości Schwartza (1992; Schwartz i in., 2012). Potwierdzają to również analizy preferencji wartości przez osoby o różnych profilach mocnych stron. Wskazują one na trend analogiczny do tego z analiz czynnikowych. Osoby z obydwu profili w każdej grupie wiekowej różniły się poziomem preferowania wartości otwartości na zmiany. W większości grup różniły się preferencją wartości umacniania siebie i zachowawczości, a jedynie w małym stopniu (i tylko dwóch badanych grupach) różnicowała je preferencja wartości przekraczania siebie.

Bardzo ważnym wynikiem uzyskanym w trakcie badań nad ulokowaniem mocnych stron w strukturze osobowości jest ten wskazujący na wyjaśnianie dwóch ogólnych czynników mocnych stron przez, łącznie, cechy osobowości i preferencje wartości. Warto zwrócić uwagę, że były one przez te charakterystyki wyjaśniane w dość dużym, jak na psychologię, stopniu, a stopień ich wyjaśniania przez cechy osobowości po wprowadzeniu do modelu preferencji wartości – często znacznie spadał. Mówi to o wzajemnych zależnościach między konstruktami i stanowi ważny wkład do rozważań nad naturą mocnych stron charakteru. Okazuje się zatem, że poszukiwanie prostych związków między cechami osobowości i wartościami a mocnymi stronami (jak sygnalizowali to Peterson i Seligman [2004]) jest ważne, ale niewystarczające do określenia miejsca mocnych stron w opisie człowieka. Potrzebny jest krok dalej.

W pracy doktorskiej ukazano liczne różnice związane z wiekiem w zakresie związków mocnych stron charakteru z cechami osobowości i preferencjami. Należy natomiast zaznaczyć, że często zacierają się one na poziomie dwóch czynników/profilu. Stanowi to ważną przesłankę do uznania dużej stałości w rozwoju w zakresie relacji między mierzonymi zmiennymi.

7.3. Ograniczenia i kierunki dalszych badań

W prezentowanych powyżej badaniach okazało się, że wzór zależności profili i czynników mocnych stron pokazuje nie tylko ich zbieżność z osobowościowymi alfą i betą, ale również kilka istotnych odstępstw, jak np. związek obydwu czynników z ugodowością i fakt, że osoby z obydwu profili nie różnią się istotnie pod względem ugodowości. Nieuprawnione wydaje się zatem zrównywanie dwóch ogólnych charakterystyk mocnych stron z metacechami osobowości, choć zdecydowanie wzór zależności jest między nimi

bardzo podobny. Warto zaznaczyć, że dwa ogólne czynniki mocnych stron, tak jak alfa i beta, są ze sobą nieskorelowane.

Obydwa cele niniejszej pracy doktorskiej (znalezienie miejsca mocnych stron w opisie osobowości i analiza ich struktury) realizowane były w ujęciu rozwojowym. W tym celu porównywano między sobą dwie grupy adolescentów i dwie grupy dorosłych. Jednak samych różnic między strukturami mocnych stron czy ich relacji z innymi konstruktami nie odnoszono do specyfiki rozwojowej każdego z okresów. Działo się tak, ponieważ celem poszukiwań było znalezienie spójnego modelu, tendencji pojawiających się bez względu na wiek osób badanych. Wydaje się jednak, że dokładniejsze przyjrzenie się tym relacjom z uwzględnieniem różnic międzygrupowych (związanych z wiekiem) i charakterystyką analizowanych okresów rozwojowych mogłoby przynieść przynajmniej częściową odpowiedź na pytanie dlaczego struktury i relacje mocnych stron różnią się w zależności od tego, w jakiej grupie wiekowej są badane.

BIBLIOGRAFIA

- Abele, A. E., Wojciszke, B. (2007). Agency and communion from the perspective of self versus others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(5), 751–763.
- Allport, G. W. (1927). Concepts of trait and personality. *Psychological Bulletin*, 24(5), 284–293.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. Nowy Jork: Holt, Rinehart & Winston.
- Allport, G. W., Odbert, H. S. (1936). Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47(1), 1–171.
- Allport, G. W., Vernon, P. (1931). A test for personal values. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 26(3), 231–248.
- Anusic, I., Schimmack, U., Pinkus, R., Lockwood, P. (2009). The nature and structure of correlations among big five ratings: The Halo-Alpha-Beta model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(6), 1142–1156.
- Ashton, M. C., Lee, K. (2001). A theoretical basis for the major dimensions of personality. *European Journal of Personality*, 15, 327–353.
- Ashton, M. C., Lee, K. (2007). Empirical, theoretical, and practical advantages of the HEXACO model of personality structure. *Personality and Social Psychology Review*, 11(2), 150–166.
- Ashton, M. C., Lee, K., Son, C. (2000). Honesty as the sixth factor of personality: Correlations with Machiavellianism, primary psychopathy, and social adroitness. *European Journal of Personality*, 14, 359–368.
- Azañedo, C. M., Fernández-Abascal, E. G., Barraca, J. (2014). Character strengths in Spain: Validation of the Values in Action Inventory of Strengths (VIA-IS) in a Spanish sample. *Clínica y Salud*, 25, 123–130.

- Baltes, P. B., Staudinger, U. M. (2000). Wisdom: A metaheuristic (pragmatic) to orchestrate mind and virtue toward excellence. *American Psychologist*, 55(1), 122–136.
- Barbaranelli, C., Caprara, G., Rabasca, A., Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences*, 34, 645–664.
- Becker, P. (1998). A multifacets circumplex model of personality as a basis for the description and therapy of personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 12(3), 213–225.
- Berzonsky, M. D., Cieciuch, J., Duriez, B., Soenens, B. (2011). The how and what of identity formation: Associations between identity styles and value orientations. *Personality and Individual Differences*, 50(2), 295–299.
- Bilsky, W., Janik, M., Schwartz, S. H. (2011). The structural organization of human values – evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(5), 759–776.
- Bilsky, W., Niemann, F., Schmitz, J., Rose, I. (2005). Value structure at an early age: Cross-cultural replications. W: W. Bilsky, D. Elizur (red.), *Facet theory: Design, analysis and applications. Proceedings of the 10th International Facet Theory Conference in Rome, 10-13 July 2005* (s. 241–248). Praga: Agentura Action M.
- Biswas-Diener, R. (2006). From the equator to the north pole: A study of character strengths. *Journal of Happiness Studies*, 7, 293–310.
- Brdar, I., Kashdan, T. (2010). Character strengths and well-being in Croatia: An empirical investigation of structure and correlates. *Journal of Research in Personality*, 44, 151–154.
- Brzozowski, P. (1995). *Skala wartości Schelerowskich – SWS. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Brzozowski, P. (2007). *Wzorcowa hierarchia wartości: polska, europejska czy uniwersalna?* Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Cieciuch, J. (2013a). *Kształtowanie się systemu wartości od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*. Warszawa: Liberi Libri.

- Cieciuch, J. (2013b). Pomiar wartości w zmodyfikowanym modelu Shaloma Schwartza. *Psychologia Społeczna*, 8 1(24), 22–41.
- Cieciuch, J., Davidov, E., Algesheimer, R. (2016). The stability and change of value structure and priorities in childhood: A longitudinal study. *Social Development*, 25(3), 503–527.
- Cieciuch, J., Schwartz, S. (2012). The number of distinct basic values and their structure assessed by PVQ–40. *Journal of Personality Assessment*, 94(3), 321–328.
- Cieciuch, J., Schwartz, S. H. (2018). Pomiar wartości w kołowym modelu Schwartza. W: H. Gasiul (red.), *Metody badania emocji i motywacji* (s. 307–334). Warszawa: Difin.
- Cieciuch, J., Strus, W. (2017). The two-factor model of personality. W: V. Zeigler-Hill, T. K. Shackelford (red.), *Encyclopedia of personality and individual differences*. Cham: Springer International Publishing.
- Chang, L., Connelly, B. S., Geeza, A. A. (2012). Separating method factors and higher order traits of the Big Five: A meta-analytic multitrait–multimethod approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(2), 408–426.
- Costa, P. T., Jr., McCrae, R. R. (1992a). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., Jr., McCrae, R. R. (1992b). Four ways Five Factors are basic. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 653–665.
- Costa, P. T., Jr., McCrae, R. R. (1992c). Reply to Eysenck. *Personality and Individual Differences*, 13(8), 861–865.
- Dahlsgaard, K., Peterson, C., Seligman, M. E. P. (2005). Shared virtue: The convergence of valued human strengths across culture and history. *Review of General Psychology*, 9(3), 203–213.
- DeYoung, C. G. (2006). Higher-order factors of the Big Five in a multi-informant sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(6), 1138–1151.
- DeYoung, C. G. (2010). Toward a theory of the Big Five. *Psychological Inquiry*, 21(1), 26–33.

- DeYoung, C. G., Hasher, L., Djikic, M., Criger, B., Peterson, J. B. (2007). Morning people are stable people: Circadian rhythm and the higher-order factors of the Big Five. *Personality and Individual Differences*, 43(2), 267–276.
- DeYoung, C. G., Peterson, J. B., Higgins, D. M. (2002). Higher-order factors of the Big Five predict conformity: Are there neuroses of health? *Personality and Individual Differences*, 33(4), 533–552.
- De Raad, B., Barelds, D. P. H., Mlačić, B., Church, A. T., Katigbak, M. S., ..., Szirmák, Z. (2010). Only three personality factors are fully replicable across languages: Reply to Ashton and Lee. *Journal of Research in Personality*, 44, 442–445.
- De Raad, B., Peabody, D. (2005). Cross-culturally recurrent personality factors: Analyses of three factors. *European Journal of Personality*, 19, 451–474.
- De Raad, B., Smederevac, S., Čolović, P., Mitrović, D. (2018). Personality traits in the Serbian language: Structure and procedural effects. *Journal of Research in Personality*, 73, 93–110.
- Di Blas, L., Forzi, M. (1999). Refining a descriptive structure of personality attributes in the Italian language: The abridged Big Three circumplex structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 451–481.
- Digman, J. M. (1997). Higher-order factor of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1246–1256.
- Döring, A. K. (2010). Assessing children's values: An exploratory study. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 28(6), 564–577.
- Döring, A. K., Blauensteiner, A., Aryus, K., Drögekamp, L., Bilsky, W. (2010). Assessing values at an early age: The Picture-Based Value Survey for Children (PBVS-C). *Journal of Personality Assessment*, 92(5), 439–448.
- Döring, A. K., Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Groenen, P. J., Glatzel, V., Harasimczuk, J., ..., Milfont, T. L. (2015). Cross-cultural evidence of value structures and priorities in childhood. *British Journal of Psychology*, 106(4), 675–699.

- Emmons, R. A., McCullough, M. E. (2003). Counting blessings versus burdens: An experimental investigation of gratitude and subjective well-being in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 377–389.
- Erdle, S., Irwing, P., Rushton, J. P., Park, J. (2010). The General Factor of Personality and its relation to self-esteem in 628,640 internet respondents. *Personality and Individual Differences*, 48, 343–346.
- Eysenck, H. J. (1991). Dimensions of personality: 16, 5 or 3? – Criteria for a taxonomic paradigm. *Personality and Individual Differences*, 12(8), 773–790.
- Eysenck, H. J. (1992). Four ways Five Factors are not basic. *Personality and Individual Differences*, 13(6), 667–673.
- Fiske, D. W. (1949). Consistency of the factorial structures of personality ratings from different sources. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 44(3), 329–344.
- Fontaine, J. R. J., Poortinga, Y. H., Delbeke, L., Schwartz, S. H. (2008). Structural equivalence of the values domain across cultures: Distinguishing sampling fluctuations from meaningful variation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 345–365.
- Galyapina, V., Lebedeva, N., Lepshokova, Z., Boehnke, K. (2018). Values of ethnic Russian minority members in North Caucasus Republics of the Russian Federation: An inter- and intragenerational comparison. W: N. Lebedeva, R. Dimitrova, J. Berry (red.), *Changing values and identities in the post-communist world* (s, 157–173). Cham: Springer.
- Gillham, J., Adams-Deutsch, Z., Werner, J., Reivich, K., Coulter-Heindl, W., ..., Seligman, M. E. P. (2011). Character strengths predict subjective well-being during adolescence. *The Journal of Positive Psychology*, 6(1), 31–44.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative „description of personality”: The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1216–1229.
- Goldberg, L. R. (2006). Doing it all bass-ackwards: The development of hierarchical factor structures from the top down. *Journal of Research in Personality*, 40(4), 347–358.

- Goldberg, L. R., Johnson, J. A., Eber, H. W., Hogan, R., Ashton, M. C., ..., Gough, H. G. (2006). The international personality item pool and the future of public-domain personality measures. *Journal of Research in Personality*, 40, 84–96.
- Goldberg, L. R., Somer, O. (2000). The hierarchical structure of common Turkish person-descriptive adjectives. *European Journal of Personality*, 14, 497–531.
- Gorbaniuk, O., Budzińska, A., Owczarek, M., Bożek, E., Juros, K. (2013). The factor structure of Polish personality-descriptive adjectives: An alternative psycho-lexical study. *European Journal of Personality*, 27, 304–318.
- Harackiewicz, J. M., Barron, K. E., Elliot, A. J. (1998). Rethinking achievement goals: When are they adaptive for college students and why? *Educational Psychologist*, 33(1), 1–21.
- Hareli, S., Weiner, B. (2000). Accounts for success as determinants of perceived arrogance and modesty. *Motivation and Emotion*, 24, 215–236.
- Haslam, N. (1991). Prudence: Aristotelian perspective on practical reason and self-control. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 21(2), 151–169.
- Heatherington, L., Burns, A. B., Gustafson, T. B. (1998). When another stumbles: Gender and self-presentation to vulnerable others. *Sex Roles*, 38, 889–913.
- Helgeson, V. S. (1994). Relation of agency and communion to well-being: Evidence and potential explanations. *Psychological Bulletin*, 116(3), 412–428.
- Hofstee, W. K. B. (2001). Intelligence and personality: Do they mix? W: J. M. Collis, S. Messick (red.), *Intelligence and personality. Bridging the gap in theory and measurement* (s. 43–60). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- John, O. P., Angleitner, A., Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: A historical review of trait taxonomic research. *European Journal of Personality*, 2, 171–203.
- Laursen, B., Hoff, E. (2006). Person-centered and variable-centered approaches to longitudinal data. *Merrill-Palmer Quarterly*, 52(3), 377–389.

- Lee, K., Ashton, M. C. (2018). Psychometric properties of the HEXACO-100. *Assessment*, 25(5), 543–556.
- Linley, P. A., Maltby, J., Wood, A. M., Joseph, S., Harrington, S., Peterson, C., Park, N., Seligman, M. E. P. (2007). Character strengths in the United Kingdom: The VIA Inventory of Strengths. *Personality and Individual Differences*, 43, 341–351.
- Littman-Ovadia, H., Lavy, S. (2012). Character strengths in Israel: Hebrew adaptation of the VIA Inventory of Strengths. *European Journal of Psychological Assessment*, 28(1), 41–50.
- Macdonald, C., Bore, M., Munro, D. (2008). Values in action scale and the Big 5: An empirical indication of structure. *Journal of Research in Personality*, 42, 787–799.
- Maddi, S. R. (2006). Hardiness: The courage to grow from stresses. *The Journal of Positive Psychology*, 1(3), 160–168.
- McCrae, R. R. (1996). Social consequences of experiential openness. *Psychological Bulletin*, 120, 323–337.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr. (1996). Toward a new generation of personality theories: Theoretical contexts for the Five-Factor Model. W: J. S. Wiggins (red.), *The Five-Factor Model of personality: Theoretical perspectives* (s. 51–87). Nowy Jork: Guilford Press.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52(5), 509–516.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr. (1999). A five-factor theory of personality. W: L. A. Pervin, O. P. John (red.), *Handbook of personality* (s. 139–153). Nowy Jork: Guilford Press.
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr. (2005). *Osobowość człowieka dorosłego*, Kraków: Wydawnictwo WAM,
- McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Caprara, G. V., ..., Piedmont, R. L. (1999). Age differences in personality across the adult life span: Parallels in five cultures. *Developmental Psychology*, 35(2), 466–477.

- McCrae, R. R., Jang, K. L., Ando, J., Ono, Y., Yamagata, S., Riemann, R., Angleitner, A., Spinath, F. M. (2008). Substance and artifact in the higher-order factors of the big five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95, 442–455.
- McCrae, R. R., Terracciano, A. i 78 współpracowników (2005), Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures, *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(3), 547–561,
- McCullough, M. E., Emmons, R. A., Tsang, J. A. (2002), The grateful disposition: A conceptual and empirical topography, *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 112–127,
- McGrath, R. (2014), Scale- and item-level factor analyses of the VIA Inventory of Strengths. *Assessment*, 21(1), 4–14.
- McGrath, R. (2015). Integrating psychological and cultural perspectives on virtue: The hierarchical structure of character strengths. *The Journal of Positive Psychology*, 10(5), 407–424.
- McGrath, R. E. (2019). *Technical report: The VIA assessment suite for adults: Development and initial evaluation. Revised edition*. Cincinnati: VIA Institute on Character.
- McGrath, R. E., Greenberg, M. J., Hall-Simmonds, A. (2018). Scarecrow, Tin Woodsman, and Cowardly Lion: The three-factor model of virtue. *The Journal of Positive Psychology*, 13(4), 373–392.
- McGrath, R. E., Walker, D. I. (2016). Factor structure of character strengths in youth: Consistency across ages and measures. *Journal of Moral Education*, 45(4), 400–418.
- Meltzer, H. Y. (1990). Role of serotonin in depression. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 600, 400–486.
- Mervielde, I., De Fruyt, F. (1999). Construction of the Hierarchical Personality Inventory for Children (HiPIC). W: I. Mervielde, I. J. Deary, F. De Fruyt, F. Ostendorf (red.), *Personality psychology in Europe*, t. 7 (s. 107–127). Tilburg: Tilburg University Press.
- Merz, E. L., Roesch, S. C. (2011). A latent profile analysis of the Five Factor Model of personality: Modeling trait interactions. *Journal of Personality and Individual Differences*, 51(8), 915–919.
- Murray, H. A. (1938). *Explorations in personality*. Nowy Jork: Oxford University Press.

- Musek, J. (2007). A general factor of personality: Evidence of the Big One in the five-factor model. *Journal of Research in Personality*, 41(6), 1213–1233.
- Muthén, B., Muthén, L. K. (2000). Integrating person-centered and variable-centered analyses: Growth mixture modeling with latent trajectory classes. *Alcoholism: Clinical And Experimental Research*, 24(6), 882–891.
- Najderska, M., Cieciuch, J. (2013). Polska adaptacja kwestionariusza do pomiaru mocnych stron charakteru *International Personality Item Pool–Values in Action (IPIP-VIA)*. Wyniki wstępne. *Studia Psychologica*, 13(1), 65–83.
- Najderska, M., Cieciuch, J. (2018). The structure of character strengths: Variable- and person-centered approaches. *Frontiers in Psychology*, 9, 153.
- Niemiec, R. M. (2013). VIA character strengths: Research and practice (the first 10 years). W: H. H. Knoop, A. Delle Fave (red.), *Well-being and cultures: Perspectives on positive psychology* (s. 11–30). Nowy Jork: Springer.
- Niemiec, R. M., Wedding, D. (2008). *Positive psychology at the movies: Using films to build virtues and character strengths*. Cambridge: Hogrefe.
- Norman, W. T. (1963). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(6), 574–583.
- Otake, K., Shimai, S., Tanaka-Matsumi, J., Otsui, K., Fredrickson, B. L. (2006). Happy people become happier through kindness: A counting kindnesses intervention. *Journal of Happiness Studies*, 7, 361–375.
- Park, N., Peterson, C. (2005). The Values in Action Inventory of character strengths for youth. W: K. A. Moore, L. H. Lippman (red.), *What do children need to flourish? Conceptualizing and measuring indicators of positive development* (s. 13–23). Nowy Jork: Springer.

- Park, N., Peterson, C. (2006). Moral competence and character strengths among adolescents: The development and validation of the Values in Action Inventory of Strengths for Youth. *Journal of Adolescence*, 29, 891–905.
- Park, N., Peterson, C., Seligman, M. E. P. (2004a). Reply. Strengths of character and well-being: A closer look at hope and modesty. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(5), 628–634.
- Park, N., Peterson, C., Seligman, M. E. P. (2004b). Strengths of character and well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 23(5), 603–619.
- Patrick, C. J., Kramer, M. D. (2017). Multidimensional Personality Questionnaire (MPQ). W: V. Zeigler-Hill, T. K. Shackelford (red.), *Encyclopedia of personality and individual differences*. Pobrane z: https://pdfs.semanticscholar.org/62fe/5df133f3351f541b74f0f03cfc868139f2f7.pdf?_ga=2.168099297.1794220948.1569163806-1032915942.1569163806
- Peabody, D., De Raad, B. (2002). The substantive nature of psycholexical personality factors: A comparison across languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(4), 983–997.
- Peterson, C. (2006). Strengths of character and happiness: Introduction to special issue. *Journal of Happiness Studies*, 7, 289–291.
- Peterson, C., Park, N., Pole, N., D’Andrea, W., Seligman, M. E. P. (2008). Strengths of character and posttraumatic growth. *Journal of Traumatic Stress*, 21(2), 214–217.
- Peterson, C., Seligman, M. E. P. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Nowy Jork: Oxford University Press.
- Rogoza, M. (2018). *Kształtowanie się struktury cech osobowości i ich korelaty w okresie późnego dzieciństwa* (Niepublikowana praca doktorska). Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Warszawa.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Nowy Jork: Free Press.
- Ruch, W., Proyer, R. T., Harzer, C., Park, N., Peterson, C., Seligman, M. E. P. (2010). Values in Action Inventory of Strengths (VIA-IS): Adaptation and validation of the German version and the development of a peer-rating form. *Journal of Individual Differences*, 31(3), 138–149.

- Rudnev, M., Magun, V., Schwartz, S. H. (2018). Relations among higher order values around the world. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(8), 1165–1182.
- Rushton, J.P., Bons, T.A., Hur, Y.M. (2008), The genetics and evolution of general factor of personality, *Journal of Research in Personality*, 42, 1173–1185,
- Rushton, J. P., Irwing, P. (2008), A General Factor of Personality (GFP) from two meta-analyses of the Big Five: Digman (1997) and Mount, Barrick, Scullen, and Rounds (2005), *Personality and Individual Differences*, 45, 679–683,
- Rushton, J.P., Irving, P. (2009a), The general factor of personality in 16 sets of the Big Five, the Guilford-Zimmerman Temperament Survey, the California Psychological Inventory, and the Temperament and Character Inventory, *Personality and Individual Differences*, 47, 558–564,
- Rushton, J.P., Irwing, P. (2009b), A general factor of personality in the Comrey Personality Scales, the Minnesota Multiphasic Personality Inventory-2, and the Multicultural Personality Questionnaire, *Personality and Individual Differences*, 46, 437–442,
- Rushton, J.P., Irwing, P. (2009c), A general factor of personality in the Millon Clinical Multiaxial Inventory-III, the Dimensional Assessment of Personality Pathology, and the Personality Assessment Inventory, *Journal of Research in Personality*, 43, 1091–1095,
- Rushton, J.P., Irving, P. (2009d), A General Factor of Personality (GFP) from the Multidimensional Personality Questionnaire, *Personality and Individual Differences*, 47, 571–576,
- Rushton, J.P., Irving, P. (2011), The General Factor of Personality: Normal and abnormal, W: T. Chamorro-Premuzic, S. von Stumm, A. Furnham (red.), *The Wiley-Blackwell Handbook of Individual Differences, First Edition* (s. 134–163), Oxford: Blackwell Publishing Ltd,
- Sagiv, L., Roccas, S., Cieciuch, J., Schwartz, S. (2017). Personal values in human life. *Nature Human Behaviour*, 1(9), 630–639.
- Saucier, G. (1997), Effects of variable selection on the factor structure of person descriptors, *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1296–1312,

- Saucier, G, (2003), Factor structure of English-language personality type-nouns, *Personality Processes and Individual Differences*, 85(4), 695–708,
- Saucier, G, (2008), Measures of the personality factors found recurrently in human lexicons, W: G, J, Boyle, G, Matthews, D, H, Saklofske (red,), *The SAGE handbook of personality theory and assessment*, t, 2, *Personality measurement and testing*(s, 29–54), Thousand Oaks: Sage Publications, Inc,
- Saucier, G,, Georgiades, S,, Tsaousis, I,, Goldberg, L,R, (2005), The factor structure of Greek personality adjectives, *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 856–875,
- Saucier, G,, Goldberg, L,R, (2001), Lexical studies of indigenous personality factors: Premises, products, and prospects, *Journal of Personality*, 69, 847–880,
- Saucier, G,, Thalmayer, A,G,, Payne, D,L,, Carlson, R,, Sanogo, L,, ..., Zhou, H, (2014), A basic bivariate structure of personality attributes evident across nine languages, *Journal of Personality*, 82(1), 1–14,
- Seligman, M,E,P,, Csikszentmihalyi, M, (2000), Positive psychology: An introduction, *American Psychologist*, 55, 5–14,
- Schore, J, R,, Schore, A, N, (2008), Modern attachment theory: The central role of affect regulation in development and treatment, *Clinical Social Work Journal*, 36(1), 9–20,
- Schwartz, S, H, (1992), Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries, W: M, Zanna (red,), *Advances in experimental social psychology*, t, 25 (s. 1–65). Londyn: Academic Press,
- Schwartz, S. H. (2005). Robustness and fruitfulness of a theory of universals in individual human values. W: A. Tamayo, J. Porto (red.), *Valores e comportamentos nas organizacoes* (s. 56–95). Petrópolis: Vozes.
- Schwartz, S. H. (2006). Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications [Basic human values: Theory, measurement, and applications]. *Revue Française de Sociologie*, 42, 249–288.

Schwartz, S. H. (2013). *Values as dependent variables*. Pobrano z:

<http://essedunet.nsd.uib.no/cms/topics/1/2/all.html>

Schwartz, S. H., Bardi, A. (2001). Value hierarchies across cultures: Taking a similarities perspective.

Journal of Cross-Cultural Psychology, 32(3), 268–290.

Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1987), Toward a universal psychological structure of human values, *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(3), 550–562,

Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1990), Toward a theory of the universal content and structure of values:

Extensions and cross-cultural replications, *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 878–889,

Schwartz, S. H., Boehnke, K. (2004), Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis, *Journal of Research in Personality*, 38, 230–255,

Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., ..., Konty, M. (2012), Refining the theory of basic individual values, *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663–688,

Schwartz, S. H., Rubel, T. (2005), Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multimethod studies, *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(6), 1010–1028,

Settles, R. E., Fischer, S., Cyders, M. A., Combs, J. L., Gunn, R. L., Smith, G. T. (2012), Negative urgency:

A personality predictor of externalizing behavior characterized by neuroticism, low conscientiousness, and disagreeableness, *Journal of Abnormal Psychology*, 121(1), 160–172,

Shelp, E. E. (1984), Courage: A neglected virtue in the patient-physician relationship, *Social Science and Medicine*, 18(4), 351–360,

Simonton, D. K. (2002), Creativity, W. C. R. Snyder, S. J. Lopez (red.), *The handbook of positive psychology* (s. 189–201), Nowy Jork: Oxford University Press,

Simsek, Ö. F. (2012), Higher-order factors of personality in self-report data: Self-esteem really matters, *Personality and Individual Differences*, 53, 568–573,

Singh, K., Choubisa, R. (2010), Empirical validation of Values in Action-Inventory of Strengths (VIA-IS) in Indian context, *Psychological Studies*, 55(2), 151–158,

- Siuta, J. (2006), *Inwentarz Osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy Jr i Roberta R. McCrae, Adaptacja polska, Podręcznik*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP,
- Snyder, C. R. (1995), Conceptualizing, measuring, and nurturing hope, *Journal of Counseling & Development*, 73, 355–360,
- Soto, C. J., John, O. P., Gosling, S. D., Potter, J. (2008). The developmental psychometrics of Big Five self-reports: Acquiescence, factor structure, coherence, and differentiation from ages 10 to 20. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 718–737.
- Steuwe, C., Lanius, R. A., Frewen, P. A. (2012). Evidence for a dissociative subtype of PTSD by latent profile and confirmatory factor analyses in a civilian sample. *Depression and Anxiety*, 29(8), 689–700.
- Steger, M. F., Hicks, B. M., Kashdan, T. B., Krueger, R. F., Bouchard, T. J. (2007), Genetic and environmental influences on the positive traits of the values in action classification, and biometric covariance with normal personality, *Journal of Research in Personality*, 41, 524–539,
- Sternberg, R. J. (1986), A triangular theory of love, *Psychological Review*, 93(2), 119–135,
- Strus, W., Cieciuch, J. (2014). Poza wielką piątkę – przegląd nowych modeli struktury osobowości. *Polskie Forum Psychologiczne*, 19(1), 17–49.
- Strus, W., Cieciuch, J. (2017). Towards a synthesis of personality, temperament, motivation, emotion and mental health models within the Circumplex of Personality Metatraits. *Journal of Research in Personality*, 66, 70–95.
- Strus, W., Cieciuch, J., Rowiński, T. (2014a). Polska adaptacja kwestionariusza IPIP-BFM-50 do pomiaru pięciu cech osobowości w ujęciu leksykalnym. *Roczniki Psychologiczne*, 17(2), 327–346.
- Strus, W., Cieciuch, J., Rowiński, T. (2014b). The circumplex of personality metatraits: A synthesizing model of personality based on the Big Five. *Review of General Psychology*, 18(4), 273–286.
- Tangney, J. P. (2002), Humility, W: C. R. Snyder, S. J. Lopez (red.), *Handbook of positive psychology(s)*, 411–419), Nowy Jork: Oxford University Press,

- Tetlock, P, E., Peterson, R, S., Berry, J, M, (1993), Flattering and unflattering personality portraits of integratively simple and complex managers, *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(3), 500–511,
- Toner, E., Haslam, N., Robinson, J., Williams, P, (2012), Character strengths and wellbeing in adolescence: Structure and correlates of the Values in Action Inventory of Strengths for Children, *Personality and Individual Differences*, 52(5), 637–642,
- Triandis, H, C, (2001), Individualism–collectivism and personality, *Journal of Personality*, 69(6), 907–924,
- Trzebińska, E, (2008), *Psychologia pozytywna*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne,
- Ullen, F., de Manzano, Ö., Almeida, R., Magnusson, P, K, E., Pedersen, N, L., Nakamura, J., Csikszentmihalyi, M., Madison, G, (2012), Proneness for psychological flow in everyday life: Associations with personality and intelligence, *Personality and Individual Differences*, 52(2), 167–172,
- van der Linden, D., te Nijenhuis, J., Bakker, A,B, (2010), The General Factor of Personality: A meta-analysis of Big Five intercorrelations and a criterion-related validity study, *Journal of Research in Personality*, 44, 315–327,
- von Eye, A., Bogat, A, (2006), Person-oriented and variable-oriented research: Concepts, results, and development, *Merrill-Palmer Quarterly*, 52(3), 390–420,
- Wood, A., Froh, J., Geraghty, A, (2010), Gratitude and well-being: A review and theoretical integration, *Clinical Psychology Review*, 30(7), 890–905,
- Wojciszke, B, (2003), *Psychologia miłości*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne,
- Zawadzki, B., Strelau, J, (2010), Structure of personality: Search for a general factor viewed from a temperament perspective, *Personality and Individual Differences*, 49, 77–82,
- Zawadzki, B., Strelau, J., Szczepaniak, P., Śliwińska, M, (1998), *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Costy i McCrae: Adaptacja polska, Podręcznik*, Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP,